

83.3/2 = 632.1/3
T 610

TÖRÖL CÖS

1982

ВОЗВРАТИТЕ КНИГУ НЕ ПОЗЖЕ
обозначенного здесь срока

Тип. им. Котлякова, 5 — 5 000 000. 1977 г. ЛГ-087-01-589.
Цена 0 р. 58 к. за 1000 шт.

Н. П. Кучияк

ТӨРӨЛ СӨС

2-чи класстың учебниги

Учинчи катап чыгарганы

Горно-Алтайский автономный областьтын
албаты үредүзининг бөлүги жөптөгөн

ОБЛАСТЕЛЬНЫЙ

**АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БОЛУГИ 1982**

8С (Алт)
4 (Алт)
К-241-059
Т610

83,3(2=632.1/-3941

Николай Павлович Кучняк

ТОРОЛ СОС

Книга для чтения во 2 классе

Редактор Р. Лыкова. Художественный редактор В. Орто-
нулова. Технический редактор М. Шелепова. Корректор
Г. Елемова.

Сдано в набор 4/XII 1981 г. Подписано к печати 22/III
1982 г. Формат 70×90 1/16. Бум. офсетн. Усл. п. л. 13,45.
Уч.-изд. л. 8,54. Тираж 2000 экз. Заказ 4223. Цена 25 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательст-
ва, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтай-
ская типография, пр. Коммунистический, 27.

К 60601—013
М 138(03)82 88—82

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства 1982 г.

Јакшы ба, школ!

* * *

Кайран јай өдө берди,
Үрөнер ой једип келди,
Је күс те бисти күндүлеер,
Јыргалду күндер экелер.
Эзен, эзен, алтын күс!
Энедий кару школыбыс!
Јарык, телкем классыбыс,
Јагыдан сенле тушташтыс.

В. Лебедев-Кумач.

Баштапкы сентябрь.

Баштапкы сентябрьдын алдында көзнөктөрдө оттор орой энгирге јетире күйген. Энелер балдарынын чамчаларын, платьелерин утюгла түзеткилеп, эртен тура амтанду кандый курсак белетейтени керегинде санангылаган. Адалар дезе балдарына жүзүн-базын јөп-сүмелер айдып берип турган. Мыны көргөн кижі јурттын бастыра улузы үренчиктерди ыраак ла уур јорыкка шыйдып туру деп бодоор эди.

Эртен тура Варя кандый да сан башка жарык санаалу ойгонуп келген. Уйкудан сүрекей эрте турган эмтир. Жылангаш буту, кыска платьелү кызычак кирнестеге чыгара жүгүрип келди.

Кажайта јунган текпиштер күннинг чогына изип, печкедий жылу болуп калтыр. Көзин күнге сыкыйтып, Варя кирнестеде эмеш туруп, ийдин эркелейле, такааларга бир ууш аш чачып берди. Онон кызычак маалазын эбирип келип, туралардын ары јанындагы кайыңдардын саргарган бүрин ајыктап көрөлө, тегерик буунтынын јанына токтой түшти. Буунтыда ак көөшпөк булуттар көрүнгөн.

Бир де јерде узак турбай, Варя колхозтын куштарын, бозуларын ла уйларын көрүп келди.

Јайдын божогоны ла ол. Үренчиктердин јорыктары, сууга эжингени, балык тутканы, бүкте јангы чапкан өлөңнинг јараш јыды, кырада, садта, школдын участогында иштегени — ончозы кийнинде артып калды.

Эмди кичеенип үренер ле керек!

А. Мусатовтын бичигени аайынча.

● Школдо үредү башталарына биленде канайып белетендин?

Баштапкы сентябрьда эртен тура Варянын күүн-санаазы кандый болды?

* * *

Каникул божоп калды! Бир јакшынак күнде — онызы баштапкы сентябрь болгон — мен уйкудан эрте турала, бичиктеримди сумкага салып алып, школго брааттым. Ол күн тышкары улус сүрекей көп болгон. Бастыра уулчактар ла кызычактар, јаандары да, кичинектери де, тышкартына бир уунда чыккылап, школ јаар брааткан. Олор бирден, экиден, керек дезе бир канча кижиден де баскылаган. Кезиктери, мен чилеп, мендебей брааткан, кезиктери, өрткө чилеп, јүткигилеген. Оогошторы классын кееркедерге чечектер экелеткен. Он-

чолоры сүүнгилеп турган. Менин сагыжым база жарык болгон. Мен ойто ло пионерский отрядымды, бистин класстын пионер балдарын, бисле былтыр иштеген Володя деп вожатыйысты көрөрим деп сүүнгем.

Н. Носов.

Табышкактар.

От камчылу күркөт уул.

Жерден чыкса, тенериге једер, тенериден түшсе, јерге кирер.

Өлөңдө чалын кандый болуп јат.

Јайгыда ајас күнде эртен тура агаш ортозына барар болзон, өлөңдө алмазтар¹ көрүнип јадар. Олор ончозы мызылдап, күннин чогына солоңыланyp турат — өңи сары да, кызыл да, көк тө болуп кубулат. Јууктап келеле, бу не деп көрөр болзон, ол чалыннын тамчылары өлөңнин үч толықту јалбрактарына јуулала, күнге мызылдап туратан эмтир.

Бу өлөңнин јалбрагынын ич јаны, килин ошкош, јелбер ле көөшпөк. Тамчылар онын үстиле тоголонып, оны үлүштебейт.

Андый чалынду јалбракты чебер јогынан үзе тартып ийер болзон, тамчы жарык өңдү тоголок чылап, тоголоно береле, өлөңнин төзине јылбырт эткенин көрбөй дө каларын. Ајагаштый андый јалбракты чебер үзүп алала, оозыга араай јууктадып, тамчыны ичип ийзен, ол кандый да суузыннан амтанду деп билдирер.

Л. Н. Толстой.

● Чалыннын тамчылары алмазтарга незиле түңгей?

¹ Алмаз — өткүрө көрүнүп турар сүрекей баалу јараш таш.

Күкүрттү жааш.

...Күн кандый да тынчу, салкыны жок болгон, уулчактар бойына жер таппай тургулады. Аргаданар арга жагыс ла суунун жанында болгон. Балдар шак мынаар жуулыжып келген. Кезиктери сууга чомунып, кезиктери эжинип, кезиктери жардан калып турган.

Саня балдарга бойынын сүүген номерин көргүсти — суунун түбинде водолаз болды. Оозына комыргай сугуп, колына жаан уур таш алала, суунун кумакту түбиле чек көрүнбей басып өтті. Оноң ол суудан чыгала, Федяла коштой изүү кумакка жадып алды.

— Күкүрттү жааш болор — деп, Федя жер-тегеринин бириккенинде жуулган булуттар жаар көрүп айтты.

— А сен кайдан билерин? Булуттар мекелеп те ийерден маат жок — деп, Саня айтты.

— Мен жангыс ла булуттардан эмес... Өскө дө темдектер бар. Көрсөн: клевердин жалбрактары жуурылат, карлагаштар сырангай суунун үстиле учкулайт. А чечектердин жыды кандый!.. Олор жааш алдында качан да анайып тын жытанатан.

Изүү кумак эдин өртөөрдө, уулчактар ойто ло сууга киргиледи...

Тал-түшке жууктай көгөлтирим ынаарга курчаткан сүреен жаан булут деремне үстине жылып келген.

Ак жалкын жалт этти, күкүрт жызырап чыкты, кыйа жааган жааштын уур тамчылары сууга келип түшти. Суу кайнай, борлой берди...

А. Мусатов.

- Күкүрттү жааш болорын Федя кандый темдектерден билип ийген? Күкүрттү жаашты сен бойың көрдин бе? Көргөнүңди куучындап бер.

Мөш.

Мөш — жакшынак агаш! Онын бүри ийне кеберлү, көк-жажыл өңдү. Мөш — узун агаш, онын бийиги 35—40 метрге жедип турат, будактары туш-башка айрыланып өзөт, онын учун төзине күннинг чогы да, жааш та өтпөс. Мөш улуска да, тындуларга да көп туза жетирет.

Мөштин кузугын улус чертет, онын сүрекей жакшы, ток саржу да эткилеп жат. Агаш аразынын ан-куштары: тарал, көрүк, анчада ла тийин — база мөштин кузугыла азыранып жүрет. Кузук жакшы бүткөн жылда тийиндердин тоозына да чыгып болбозың! Анчылар күнине 20—40 тийиннен таап турат.

Мөштөн туралар тудар: мөш агаш бек, жеңил. Мөш агашты көп сабазында мебель, жүзүн-жүүр эдимдер, карандаштар эдерге, туралардын ичин кееркедерге тузаланадылар.

Мөштинг струшказыла
матрас-төжөктөрдү тыкта-
гылап јат. Онон скипидар
алып јадылар. Бүринен де-
зе цинга деп оорудан јаза-
тан эм белетегилеп јат.

● Мөш кижиге кандый туза
јетирет?

Онын бүдүми кандый?

Сен билер ағаштар керегинде
куучындап бер.

Олор сеге незиле јарады?

Табышкак.

Јүс бөрүктү кодыр уул
ылгый коныр јылкылу, јап-
јараш балдарлу.

Јажыл патруль.

Боря чаал ағаштын будагын бүктей тартты, је сындырар-
га јеткелекте, кем де оны колынан бек тудала, туура апарды:

— Бу теректи сен отыргыстың ба?

Боря кайа көрди. Онын јанында јендеринде чанкыр та-
нышкакту балдар тургулады, танышкакта дезе јарты јок
учурлу «ЈП» деп эки буква бичилген.

— Оны јаанакка апарар керек! — деп, пионерлердин
бирүзи айтты.

Балдар Боряны таныш эмес айылдын јанына экелди.
Јажы јаанай берген үй кижинин соок чырайын көрөлө, уулчак
чек манзаара берди.

— Мен... мен ок-јаа эдип аларга санангам — деп, ол кимиректенди.

Бу өйдө кызычак жүгүрүп келди.

— Федосья Никитична, слерди кычыргылайт! — деп, ол кыйгырды.

Балдар жуугында өткөн шоссе жол жаар тап эттилер. Анаң кыйгы-кышкы, тал-табыш угулып турган.

Боряны ундыгылап койгон, же онын качып жүгүрер күүни жок болды. Ол балдардын кийнинен барды. Жолдо пионерлерге курчагкан машина турды. Онын жанында шофер бурузын сезинип актанган:

— Акту сөзим айдып турум, уулдар, болгобос жанынан андый неме болды! Кайра буруп турала, агажакты жыга бастырып ийттирим.

— Слерге јангы терегеш отырғызарга келижетен туру — деп, Федосья Никитична айтты.

Шофердын јөпсинбес аргазы јок болгон.

— Машинанын номерин бичип аларга ундып салтырыс ине! — деп, машина бурылчыктын ары јанында көрүнбей барарда, кем де сагыш алынды.

Је бу өйдө јолдын кырында Боря чырбаалла буквалар ла цифралар бичип отырғанын ончолоры көргилеп ийди.

— Эр дезе эр, алаатыбаган — деп, балдар мактады. — Бистин «Јажыл патрулиске» кир.

Бу ончозы бир канча ай мынан озо болгон, эмди дезе Борянын јенгинде, өскө дө пионерлерде чилеп, «ЈП» деп эки буквалу тағышкак бар.

...Јайгы күн изүү тийет. Кейде изиген јалбрактардын билдирер-билдирбес јыды јытанат. Јалбрактар серүүн эзинге шылыраш, улуска бойлорынын јакшынак пионер најылары керегинде акалажып куучындайдылар.

Л. Воронкова.

● Јажыл патруль тузалу кандый керектер эдип турган?

Јажыл патрульдын ижиче Боря канайып кожулғанын куучындап бер.

Эзен болзын, јылу јай.

Јылу јайды үйдежи,
Јурт учында мен тургам.
Коо беленин јиилеги
Көрнө оттый кызарган.
Јер-тегери тып-тымьк,
Јолдор сайын база тым.
Ажын соккон саламнын
Амтанду јыдын јытадым.
Кебистий өлөң чалдыккан.

Кедери агаш кееркенген.
Кедип учкан турналар
Көрүнбес учукка тизилген.
Күн ажат. Төңди кыйулай
Күски тандак жайылат.
Удабас ла күдүчи ай
Ума жок малын кабырар.
Көгөришкен жылдыстар
Көлгө түжүп, чайкалар...
Жылу жайды үйдештим,
Жымырт этти жүрегим.

И. Исаковский.

● Беленин жиилегин, агашты, жылдыстарды, айды жаркынду эдип журап көргүскөн сөстөрдү үлгерден таап алыгар.

Удабас ла күдүчи ай ума жок малын кабырар дегенин слер канай-ып ондоп туругар?

Темага берилген сурактар ла жакылталар.

Жайгы каникулдын ойинде сен канайып амырадың, кандый солун немелерди шиндеп, билип алдың? Куучындап бер.

Жайгыда кандый бичиктер кычырдың?

Кандый куучындар, чөрчөктөр, үлгерлер сеге жарады? Ненин учун жараган?

— Слерге јаны терегеш отырғызарга келижетен туру — деп, Федосья Никитична айтты.

Шофердын јөпсинбес аргазы јок болгон.

— Машинанын номерин бичип аларга ундып салтырыс ине! — деп, машина бурылчыктын ары јанында көрүнбей барарда, кем де сагыш алынды.

Је бу өйдө јолдын кырында Боря чырбаалла буквалар ла цифралар бичип отырғанын ончолоры көргилеп ийди.

— Эр десе эр, алаатыбаган — деп, балдар мактады. — Бистинг «Јажыл патрулиске» кир.

Бу ончозы бир канча ай мынан озо болгон, эмди десе Борянын јенінде, өскө дө пионерлерде чилеп, «ЈП» деп эки буквалу тағышкак бар.

...Јайгы күн изү тийет. Кейде изиген јалбрактардын билдирер-билдирбес јыды јытанат. Јалбрактар серүүн эзинге шылыраш, улуска бойлорынын јакшынак пионер најылары керегинде акалажып куучындайдылар.

Л. Воронкова.

● Јажыл патруль тузалу кандый керектер эдип турган?

Јажыл патрульдын ижиче Боря канайып кожулғанын куучындап бер.

Эзен болзын, јылу јай.

Јылу јайды үйдежип,
Јурт учында мен тургам.
Коо беленинг јиилеги
Көрнө оттый кызарган.
Јер-тенгери тып-тымык,
Јолдор сайын база тым.
Ажын соккон саламнын
Амтанду јыдын јытадым.
Кебистий өлөң чалдыккан.

Кедери агаш кееркенген.
Кедип учкан турналар
Көрүнбес учукка тизилген.
Күн ажат. Төңди кыйулай
Күүски тандак жайылат.
Удабас ла күдүчи ай
Ума жок малын кабырар.
Көгөришкен жылдыстар
Көлгө түжүп, чайкалар...
Жылу жайды үйдештим,
Жымырт этти жүрегим.

И. Исаковский.

● Беленин жиилегин, агашты, жылдыстарды, айды жаркынду эдип журап
көргүскөн сөстөрдү үлгерден таап алыгар.

Удабас ла күдүчи ай ума жок малын кабырар дегенин слер канай-
ып ондоп туругар?

Темага берилген сурактар ла жакылталар.

Жайгы каникулдын ойинде сен канайып амырадың, кандый солун
немелерди шиндеп, билип алдың? Куучындап бер.

Жайгыда кандый бичиктер кычырдың?

Кандый куучындар, чөрчөктөр, үлгерлер сеге жарады? Ненин учун
жараган?

Октябраттардын жүрүмү ле керектери.

Митя кем андый?

Митя школдон клееткен. Соок, айас күс болгон, кар мы-
зылдап жаткан, кардагы көлөткөлөр дезде торт ло көк өңдү
деп көрүнгөн.

Жолдын жанындагы агаштар тым, кыймык жок тургулаган.
Жаңыс ла яшень агашта кызылтөштөр шабыражып, яшеньнин
куркак үренин шылыраткан.

Митя токтой түжеле, озор жаар көрүп тура берди. Озор
будактан будакка кандый эптү секирип, үренди кабаазынан
кандый түргөн айрып турганын көрөргө кайкамчылу. Озор
бойлоры да кандый жараш, кажайа кырутып калган будактар
ортозында кызыл яблоколордый!

Митя кызылтөштөрдү көрүп турганча, Дёма деп баштак
уулчак жүгүрип келеле, озорды прачтан адып ийген. Агаштар-
дан кыру төгүлди, кызылтөштөр дезде ончозы бир уунда тал-
бып көдүрилеле, учкулай берди.

— Сен канайып туруң? Кушкаштарга тийбе! — деп, Митя Дёмага кыйгырды.

— А не, олор сенин бе, кызылтөштөр? — деп, Дёма сурады.

— Менин!

— Айдарда, мен карабашты адатам — деп, кедер Дёма айдала, прачын октоп алды.

Je Митя онын прачын айрып, чачып ийди. Дёма ачынып чыкты:

— Карабаштар база сенин бе? А? Көрзөн кандый! Эмди ле кайынашты сындырала, сенин бастыра кушкаштарынды ўркидерим.

Дёма чичкечек кайынашка жүгүрип келеле, оны ала койып, ээй тартып, жайкандырып тура берди.

— Кайынашты сындырба! — деп, катап ла Митя кыйгырды. — Агаштарды чеберлеер керек, сен дезе сындырып жадын.

— Айса, кайынаш та менин дееринг бе? — деп, Дёма шоодып сурады.

— Кайынаш база менин!

Дёма Митяга жууктада базаып келди.

— А сен кем андый? — деп, ол сурады. — Маркиз Карабас па? Айса сенде сопокту Мый бар эмеш пе?

— Бот мен кем — дейле, Митя тонынын топчыларын чечип ийди. — Төжимде не барын көрүп туруң ба? А?

— Je көрүп турум ла, чолмонду значок.

— Бу андый! Октябрятский чолмон. Сен кичинек, нени де ондобой жадын. Бис дезе, октябраттар, — ар-бүткеннинг на-
жылары. Бис ар-бүткенди сүүп, оны корып жадыс. Бот мен кем! Эмди ондодын ба?

Дёма ондозо до, Je нени де айтпады. Ол жаңыс ла капшай чыдап, школго барарга, төжине андый ок кызыл чолмон тагынып аларга тың күүнзеп калды.

Л. Воронкова.

● Дёманың кылынган кылыгы керегинде эрмектерди кычыр.
А Митя нени этти?

Кушкаштарды ла агаштарды нениң учун корыыр керек?

Звёздочканың командири.

Ол күн эгирде Таняның куучыны түгенбес болды. Олордын төжине октябрятский значок такканын, онон олор ўлгерлер кычырганын, кожондор кожондогонын ол төкпөй-чачпай куучындады. Же эн ле јаан солун — Таняны звёздочканың командири эдип тутканы.

— Анайдарда, сен эмди јаан бий турун ине — деп, таадазы айтты. — Мен карыганча жүрдим, же качан да командир болбодым. Сен дезе качан ок командир болуп калган.

Энези ле жааназы каткырышты.

— Сени кемниң командирине көстөгөн? — деп, таадазы сурады.

— Балдардын эмей база. Бисте Алёнка. Онон Митя Колечкин. Федя Вальков. База Гриша Чайников — деп, Таня каруун јандырды.

— Кем-кем? — деп, жааназы јара киришти. — Кижиниң сөзин укпас бир уулчак па?

— Ол андый, качан да таранып албас, јунунбас та — деп, энези айтты.

— Федя Вальков, ого ўзеери, сўрекей јалку — деп, Таня санааркап айтты. — Ол сөс тө айдарга јалкуурат. Митя ачычак. Болор-болбос ло неме учун блааш-тартыш баштаар, кыйгырар.

— Андый ротаның командири болорго јенил эмес — деп, таадазы Таняга киледи. — Же сен чын ла командир болзоч, чыдажарын! Күч болгоны јакшы. Јенил ишти кажы ла кижин бүүдүрер.

● Тая звёздчаканын командири болуп алала, не керегинде са-
нааркап турды?

Ого таадазы нени айтты? Онын Таяны токынадып айткан сөстөрүн
кычырып бер.

Ижемжилү нају.

Баштапкы класста баштапкы партада жалтанбас лётчик-
испытательдин кичү уулы Андрияша Рудаков отырган. Ан-
дрияша бөкө, жалтанбас уулчак болгон. Ол жаантайын күчи
уйандардын адаанын алып, балдарга керижерге бербей тура-
тан. Класста Андрияша Рудаковты андый кылык-яны учун
сүүгендер.

Андрияшала коштой кичинек, чип-чичкечек Ася деп кызы-
чак отырган. Онын кичинек, күч жок болгонына жөпсинерге
жарабас. Ол жагыс ла ийттен эмес, же кастардан да коркып
жүретен. Оны керек дезе чымалылар да коркыдатан.

Бир катап Андрияша шил банкада жаан жөргөмөш экелген.
Коркынчылу немени көргөн бойынча, Ася кугарып, өскө пар-
тага жүгүрип барып, отырып алган.

Онызынан ла керек башталган... Эки күн Ася жагыскан
отырган, Анна Сергеевна мыны аярбаган кижидий тудунган,
үчинчи күнде дезе ол Андрияшага уруктордын кийнинде ар-
тып кал деп айткан.

Андрияша Рудаков бойынын үредүчизин сүреен сүүген.

Ончолоры жүргүлей берерде, класста Анна Сергеевна ла
Андрияша артып каларда, ол бойын бурулу деп бодоп, эрмек-
ти озо баштады:

— Мен бурулу, Анна Сергеевна. Мен Асяны баштапкы
партадан сүрүп койдым... Же мен жагыс ла онызына болуп...
жөргөмөштөрдү экелип тургам эмес. Мен оны жалтанбас киж
болзын деп турбай. Ол колына тирү чычканды да аларга жал-
танбазын деп тазыктырарга тургам.

— Кажы ла киж нөкөрлөрине бойынын билгенинче бо-
лужып жат — деп, Анна Сергеевна айтты. — А мен сени не-

нин учун кычыргам дезде, бир учуралды куучындап берейин деп.

Ўренчик ле ўредўчи партада коштой отыргылап алды. Андрюша — бойынын јерине, Анна Сергеевна — Асянын јерине.

— Кўп жыл мынанг озо бу ок класста уулчак ла кызычак отырған. Олор, бис чилеп ок, отыргылаган. Уулчактын ады Володя, кызычактыйы Аня болгон. Аня оорынкай, јажык бала, Вова дезде бۆкө, су-кадык уулчак болгон, Аня јаантайын оорудан чыкпайтан, Вова ого урокторын ўренерге болужып туратан. Бир катап Аня будын кадула балутыдып алган. Балуты јаан болгонынан улам онын школго до барар аргазы јок болды: башмак та, пыйма да кийерге јарабас. Ол өйдө дезде экинчи четверть өдўп турган.

Бир катап Вова Аняга келеле, мынайда айткан:

— Аня, мен сени школго колчанакла тартып турарым.

Аня сўўне берген, је јөпсинбеди:

— Јок, Вова, јок! Мынызы сўрекей каткымчылу болор. Бисти кўрўп, школдын бастыра балдары каткырыжар...

Је јана тўшпес Вова айтты:

— Каткырыжар болзо, каткырышкай ла!

Ол кўнненг ала Вова Аняны кўнўнг ле колчанакла школго экелип, ойто апарып турды. Баштап тарыйын балдар оны кўрўп каткырышкан, ононг дезде колчанакка бойлоры јегинип, Аняга сынар будыла кийим илетен јерден класска секирип келерге болужып турар болды. Јаскары Анянын буды јазылып калды.

Вова ла Аня кемдер болуп калганын угар кўўнинг јок болзо, куучынымды мынызында ла божодып салайын.

— Кемдер болуп калды? — деп, Андрюша энчикпей с/раарда, Анна Сергеевна каруузын јандырды:

— Вова јакшынак лётчик-испытатель болуп калган. Ол сенин адаг Владимир Петрович Рудаков, Аня деп кызычал дезде ўредўчи Анна Сергеевна.

409674 —
—
Андрюша төмөн көрди. Ол бойынын партазында анайып узак отырды... Онын көзине колчанак, эмди Анна Сергеевна болуп калган Аня деп кызычак, Вова деп уулчак, онын адазы, көрүнип келгендий болды. Ол адазына түгөй болорго тын күүнзеген.

Эртезинде Андрюша Асянын жаткан туразынын кирнестезинде турды.

Ася, азыйда чылап ок, жааназыла кожо көрүнип келди. Жааназы коркынчак баланы школго жетире үйдежетен.

— Якшылар — деп, Андрюша Асянын жааназына айтты. Онон Асяла эзендешти.

— Ася, күүнин бар болзо, школго кожо баралы.

Кызычак Андрюша жаар чочыганду кылас этти... Жааназы дезде уулчактын көзине көрөлө, айтты:

— Сеге, Ася, оныла кожо менле барганыннан артык болор. Ол ийттерден де корулаар, сени уулчактарга да тарындыртпас.

— Эйе — деп, Андрюша сүрекей турумкай айтты.

Олор кожо баргылады. Олор таныш эмес ийттердин, шыркыраган кастардын жанынча өттилер. Олор сүзеен, кыр-

2 Төрөл сөс, 2кл.

макчыл эчкиге де јол јайладып бербедилер... Је Ася коркыбаган. Ненин учун коркыбаган десе, оныла кожо школ аайынча ижемјилү нөкөри, парта аайынча, октябратский звёздочка аайынча нөкөри — Андрей Рудаков клееткен.

Оныла коштой Ася кенете бойын бөкө, јалтанбас кижидеп сезинди.

Е. Пермяк.

● Куучын ненин учун «Ижемјилү нөкөр» деп адалган?

Ижемјилү деп сөскө учуры јанынан јуук сөстөр талдап ал.

Тексттен сеге јараган үзүк талдап алала, оны чокым кычырарга белетен.

Аня ла Володя керегинде куучындап бер.

Октябраттардын најылыгы.

Кичинек Адаш тын оорыйла, больницада узак јатты. Онын јаан кара көстөри кандый да кадалгак болуп калган. Боп-болчок кызыл чырайы эмди тостый куу, копшык.

Тышкары десе јап-јажыл јас. Кайда да јелечилердин эткени угулат. Адаш көзнөктөң көрөйин десе, туруп базар чинези де јок. Кенете не де шуулай берди. Бу јаскы јааш эмтир. Адаш көзнөктинг шилин јолдогон јашты көрүп јадала, уйуктап калды.

* * *

— Бисти Адашка божотсоор, доктор. Бис удабазыс! — деп, экинчи класстын үренчиктери докторды арадап, сурагылап турды.

— Јарабас, балдар! Ого амыр керек. Ол эмди уйуктап јат. Уч кўннинг бажында келзеер, кыйалта јок божодорым. А эмди јарабас, јарабас! — деп, врач, адаруга арадаткандый, ары-бери базып, балдарды јөптөп турды.

— Је андый болзо, бир-бирүсти божотсоор. Оны ойгоспой ло, бу чечекти апарып саларыс.

Балдардын жайнузына чыдашпай, врач аланзый берди:
— Ойгоспой ло бо?... Бирүгер киргей.
— Эйе, эйе, нөкөр доктор! Же, Чейне, сен кир!

* * *

Адаш түш јеринде кўннинг чогына эжинип, сыны сергип, ойноп јүреле, ойгонып келди. Ол, бүгүн чилеп, анайып токыналу уйуктабаган. Көзин де ачпай жадып, эмзү кыбынын ичинде жастын јыды јытанып турганын уулчак сезип ийди. Көзин ачып ла ийерде, жастыгына коштой сүрекеј јараш тутам чечектер турды. Јүзүн-јүүр јаскы чечектер онын көстөринин түбин карап, сүүнижип тургандый болды. Адаш јүрексиреп, түрген өңдөйип турарга чырмайды. Чечектерди төжине јаба тудуп, катап-катап јытап, ол көзнөк јаар таралжып басты. Је бу чечектерди бого кем экелген? Адаш бир эмеш сананып турды. Байла, экинчи класстагы најылары. Адаш нөкөрлөри кере-

гинде јылу-јылу сананарда, көстөри торт ло чагылыжып, јүреги кейтигип учкан куштый болды. Ойнойтон меестер, школ, нөкөрлөри оны сакыгылап јат. Қапшай ла јанар керек!

А. Ередеевтин бичигени аайынча.

● Оору Адашка чечектер экелген балдарды, **нөкөрлөр** деп сөстөгөн башка, канайып адаарга жараар?

Куучынның баштапкы бөлүгүндө Адаштың туруп базар чинези де жок деп айдылган. Оның ийдези неден улам кенете кожулган? Тексттен онызы керегинде айдылганын табала, кычыр.

Найылык болуш, кижги кижиге буурзаганы, килегени керегинде бойоордың жүрүмөерден бир-бир учурал айдып беригер.

Кеп сөстөр.

Тайкылала, жыгылды, тайанала, өрө турды.
Уурлү жүргендер үркибес, кожо жүргендер коркыбас.
Найызы жок кижги — тазылы жок агаштый.

Уят.

Карнаухова Нина урогын айлында белетеп албай, школго барбас деп шүүнди.

Же иштеер өйдө бичиктер тудунып алала, городто тенип жүргенин таныш улус көрүп ийбезин деп, Нина жажынып, агаштың аразы жаар барды.

Чаазынга орогон азыгын ла танган бичиктерин жырааның төзине салып койоло, жараш көбөлөктин кийнинен жүгүрди. Жүгүрип барадала, кичинек уулчакка туштады, уулчак жалакай, бүдүнкей көстөриле Нина жаар көрүп турды.

Ол уулчакты колунда ортозына тетрадь кыстап салган **букварь бар** болордо, кандый керек болуп турганын Нина сезип ийеле, ол уулчакты кокырлап коркыдарга сананды.

— Уредүден кыйган күлүкти сени! Сен ада-эненди ле школды эмдигештен ле мекелеп турун ба? — деп, ол кату айтты.

— Жок! Мен школго брааткам. Бу агаштардын ортозында та кемнин де жаан ийди үрерде, мен жолым таппай калгам — деп, уулчак айтты.

Нинанын чырайы соой берди. Же бу уулчак кандый да

каткымчылу ла јакшы күүндү болордо, Нина оны колынаг јединип, агаш аразынаг чыгарып апарды.

Нинаныг бичиктери ле азыгы анайда ла јырааныг төзинде артып калган, нениг учун дезе оны уулчактыг көзинче аларга эмди ујатту болгон. Ол экүниг кемизи иштебей базып јүргенин уулчак ол ло тарыйын билип ийер эди.

Јырааныг ары јанынаг ийт чыга конды, бичиктерди тийбеди, азыкты дезе јип ийди.

Нина ойто келеле, отырып ыйлады. Јок! Ийт јип салган азыкты кысканган эмес. Агаштардын бажында кучыйактар сүрекеј јакшы кожондошкон. Нинаныг јүреги дезе сүрекеј сыстап турды. Нинага айдары јок ујатту болды.

А. Гайдар.

● Нинаның жүреги неден улам сыстаган?

Куучынды кыскарта айдып бер.

Куучын нениң учун анайып адалган, сананып көр.

Кеп сөс.

Тилингле мендебе — ижингле менде.

Жакшы јозок јүс сөстөң артык.

Коллектив.

I

Петя газет кычырып отырган. Анда «коллектив» деп јарты жок сөс бичилгенин көрди. Петя узак сананып отырган.

— Ол кандый коллектив не?

Школго келеле, үредүчизинен сурады:

— Коллектив дегени не?

— Сакып ал, уроктордын кийнинде јартап берерим — деп, үредүчи айтты.

Үредүниң кийнинде үредүчи үренчиктерле кожо школдын маалазына баргылады. Ончолоры капусталу грядкалардын јерин күбүредип, колодецтен суу тажып, чөп өлөңди јулуп турдылар.

Үредүчи Петяга айтты:

— Бис ончобыс канайып иштеп турганысты көрүп турун ба? Бу ишти јангыс кижиле бүткүл айдын туркунына да этсе, ого күч болор. А бистинг ончобыска дезе жеңил де, сүүнчилү де. Ишти де јангыс күнге эдип койорыс. Ончолоры анайып текши тузага болуп иштегенде, оны школдын иштеер коллективи деп айдар. Андый коллектив фабрикалардагы ишмекчилерде база бар. Қолхозтор до, совхозтор до — коллективтер ине.

II

Петя Костя деп нөкөрлү болгон. Онын адазы оорый берген. Костянын энези бир абра чырбаал тартып экелеле, одын жаашка өтпөзін деп, Костяга чырбаалды таскактын алдына чогул сал деген. Костяга жагыскан иштеерге эрикчил, урукторды да үренер ой жок.

Петя коллектив дегенин сагышка алынала, нөкөрлөрүн кычырып алып, мынайып айтты: «Костянын адазы оорый берген. Костяны десе энези таскактын алдына чырбаал чоктыртып койгон. Жагыскан ол эки күнге чогул болбос, онын уруктор до үренер ойи жок. Ого өмө-жөмөлө, коллективле, болужып берелдер».

Балдар Костянын айлына келеле, ончо чырбаалды бир ле часка чогул салгандар. Кемизи жагыс чырбаалдан, кемизи тургуза ла экиден тажыган. Ончолорына кожо иштеерге сүүнчилү болгон, кемизи де арыбаган. Костя десе нөкөрлөрүнүн болушканына сүреен сүүнген. Иштин кийинде жагып келеле, урукторын белетеген.

А. Неверов.

● Балдар өмө-жөмөлө, коллективно, нени этти?

Куучыннын 1-кы ла 2-чи бөлүгинин жуугы незинде?

Сен кандый коллективтер билерин? Кандый коллективный иштерде туруштын?

Кеп сөстөр.

Өмөлү иш өчпөс учурлу.

Өмөлү кижиге өрттөн коркыбас.

Сурактар ла жакыталар.

Сен октябраттардын кандый керектери керегинде кычырдын?

Кычырган куучындардан кандый учурал сенин сагыжында анчада ла терең ис арттырды?

Күс.

Күс башталды.

Ээн кыраның үстінде
Jörgömöш уйазы кайкалайт.
Көзнөктөр алдында белелер
Көңжиген оттордый жалбырайт.
Тандар сайын јаш пөтүктер
Тамагы јарылганча эткилейт.
Оок јанмырга сүүнген мешкелер
Омок чөйилип өскилейт.
Солок сүрерге ууланып,
Тракторист уулдар кожондойт.
Түжүмнің күнине шыйдынып,
Ижин көрүп, улус оморкойт.

А. Твардовский.

● Кыра нениң учун ээн арткан?

Улгерден күстин темдектерин јурап көргүскен сөстөрди таап ал.

Кеп сөс.

Јас чечегиле јараш, күс түжүмиле јараш.

Сентябрь.

Сентябрь келди. Изү жайдын кийинде, август айдын жылу күндеринин кийинде алтын күс башталды.

Агаштардын жакалары сайын эмдиге ле мешкелер өскөнчө: кызыл башту подосиновиктер, жажылзымак ла кыскылым сыроежкалар, жылбыркай груздьтар ла жыды жараш рыжиктер. Азыйгы жаан төнөштөрдө чичке бутту опёноктор бойбойына шаай турдылар.

Женестү састарда төнөзөктөр сайын кызыл торбос жинжилердий чачылып калган. Агаш аразындагы күнет актарда беленин жиилеги кызарат.

Кей ару, жап-жарык. Табыш ыраак жайылып, үндөр жарт угулып турат.

Агаш аразындагы кара суунун түбинде кажы ла сай таш, кажы ла кулузын көрүнөт.

Жарык, бийик тегеринин түбиле булуттар жылыжып баргылайт ла баргылайт. Көп куштар кедип учарга белетенги-

лейт. Түрген канатту карлагаштар карас эдип учкулай берген. Сымдалар, күртүктөр, торлоолор кыштаарга арткылап жат.

Баарчыктар тал-табышту үүрлерге жуулыжат, кожончы куштар түштүк жаар кедип учкулайт. Ыраак жорыкка жерлик кастар көндүгөт, төрөл састарын узун бутту турналар таштап баргылайт...

Агаш аразынан састын жаказына карган булан чыгып келди. Бүри саргара берген чаал кайындардын ортозына туруп алды. Көп айрылу уур мүүстү бажын өрө көдүреле, тын огырып ийди.

Агаш аразынын ийде-күчтү баатырынын коркышту огырыжы сары танга ыраак жайылып барат. Аңдар, куштар тымый береле, онын үнин тындагылайт. Кайда да ыраакта дезе, састын ары жанында, каруузына база бир карган булан огырды.

Агаш аразыла буландар барып, табыштанып, ак койонокты үркидип ийдилер.

Ак койонок бүткүл жылга чыгара коркып жүрөт. Анчадала ол күски жарык күндөрдө тын жалтанып турат. Кайда ла жадып, жажынып алза, ыраактан көрүнүп турар, айландыра ончо немелер сары, алтын өңдү, бараксаннын түгү дезе ту качаннан бери кажайып калган. Уркинчек ак койон түни-түжи-ле уйку билбейт.

Кыш келерин, калын кар жаарын энчикпей сакыйт.

Кышкыда койон бастыра бөйү ак өңдү, жүк ле кулактарынын учы кара.

Күрт карга жажынып алза, оны не де: сүмелү түлкү де, бөрү де, чыйрак шүлүзин де — таап болбос.

И. Соколов-Микитов.

● Сен күстин кандый темдектери керегинде кычырдын?
Ак койоннын жүрүмү керегинде куучындап бер.

Күскиде.

Кап-карануй күски тўн.
Чугулданып салкын келет.
Куулар тўниле табышту
Кунукчыл тууларды эбирет.
Саргарган кайыгнын жалбрагы
Салкынга учуп, эжикке келет.
Күски жагмыр атыланып,
Көзнөкти чугулду тизиредет.
Уйазын карлагаш тўнүкте
Узун кышка таштады.
Ўзүги жоктон аркада
Ўкүлер эдип, кунукты.

Л. Кокышев.

● Бу ўлгерди кычырар тушта кижинин кўўн-санаазы кандый болот?

Ачап чай.

I

Сары күс келерде, камык куштар кара жыштын жаказына жуулдылар. Олорго эмди жылу жерге барар ой жеткен. Жети кўннинг туркунына жуулып, бой-бойлорын кыйгырыжып турдылар.

— Ончозы мында ба? Көдүре жуулган ба? База кем келбеген?

Анайда жоктонып келерде, жаггыс чай жок болды.

II

Мүркүт жаш күртүкке чайды барып экел деп жакылта берди. Күртүк канадыла сыгырып, койу мөштү өзөккө једип келди. Көрөр болзо: чай мөштөрдиг төзинде түшкүн тобого терип, оны сайлап, јыргап јаткан эмтир.

— Күндүлү најым, чай! Бис ончобыс жылу јерге барарга жуулдыс. Слерди јетинчи күн сакып јадыс.

— Је-је, тегин јерге балырашпагар! Жылу јерге барарга мендеш јок. Мындагы кузуктын көбизин көр! Андый көп кур-сакты таштап ийеле, канайып баратан?

Күртүк ойто кара жыштын јаказына једип келди.

— Чай кузук чертип отыры, учарга бир де кичү мендеп турганы јок — деп, күртүк муркүтке айтты.

III

Экинчизин муркүт түрген учушту карчааны ийди. Карчаа јаан жышка једеле, тегери түбинен көрүп турар болзо: чай жоон моштин төзинде кузук чертип, чокыжын тарсылдадып, кыжырадып отырды.

— Ой, чай, жылу јерге барар ой јеткен!

— Болор, болор, тегин јерге мендебегер! — чай кыжырап чыкты. — Сондобозыс. Узак јорыкка баргалакта, эмеш ажанып албай.

Адакы-учында муркүт чугулданала, канча куштарды баштап, жылу јерди көстөп учуп ийди.

IV

Чай дезе кузукты база јети күн чертти. Сегизинчи күнде јаан ушкүрди, чокыжын канадына јазан арчып алды.

— Јок, көдүре кузукты јиирге күн јетпес туру, — чай бойына айтты. — Тийиндерге артыспаганча болбос јат.

Ол кара жыштын јаказына учуп келди. Бу не болгон? — Моштордин бүри ончозы јерге төгүлип калган, ончозы куу шыйдам будактар сыгырыжып тургулады. Ол кайткан дезе, канча куштар эки неделеге чайды сакып отыарда, үзе јигилеп салган эмтир. Агаштардын төзин көрөр болзо, торт ло кар ошкош апагаш. Онызы не дезе, он торт күнге канча куштар чайды сакып отырала, канча јунын төккөн эмтир.

Чай ачу-корон ыйлады, чокыжын кыјыратты.
Ол төккөн изү јаштан улам чайдын көзи эбиреде кызарып калды.

● Куштар кайдаар учуп барарга јуулыжып алдылар?
Кандый куш артып калган? Ол нени эдип отырган?
Учы-учында ачап чайла не болды?
Кажы ла бөлүкке бажалык сананып ал.

Турна.

I

Вованы карган таадазы сары тагда ойгосты.
— Тур, капшай тур! Көрзөн, кандый айылчылар биске једип келген! Туку, туку ол! Ол турналар — деп, таадазы айтты. — Турналар. Көрзөн, јылу јерлер јаар баргылап јат. Јолой бистин јаныстагы саста амыраган.

— Слер, таада, мени эмеш эрте не ойгосподоор? — деп, Вова айтты. — Мен көрбөгөм.

Турналар дезе сыранай жабыс учуп брааткан.

— Колхозтын кыразына отыра бердилер! Анда жууна-
дылбаган снотор бар — деп, таадазы шакпырай берди. —
Ашты жигилеп салар, чыгым болор... Акыр, мен оорды мыл-
тыктан үркидип көрөйүн!

— Акыраар, таада, атпагар — деп, Вова шымыранды. —
Мен оорды эмеш көрүп алайын.

II

Вова арбалу кыра јаар жүгүрди. Ол жуукага тоголонып түшти, анда дезде уактар, тегенектер, чалканчак... Онон ары Вова жылып барды. Чик, чик, чик! — деген табыш угулды. Онызы арба чокып турган турналардын чокыштары тарсылдаганы.

Вова уактардын ортозынан бажын көдүрүп ийди — жүреги торт секирип чыкты.

— Турналар бу! Кандый жуук, кандый кайкамчылу куштар! Буттары, буттары дезде — узун шыйдамдар ошкош! Куйруктары быыраш.

Кенетийин бир турна кыйгырып ийди. Турналар ончозы канаттарыла талбыды. Кезик турналар учуп чыкты, кезиктери учарга турды.

Бу тушта Вова жуукадан чыга коноло, үүр жаар тап этти.

III

Турналар турган ла јеринен учуп чыкпайтан. Баштап секирип жүгүргилейт. Бир турна жүгүрүп браадала, чогул салган ашка тужакталды. Ол тужактап турган аштан айрыларда ла, Вова оны будынан ала койды.

Турна ичкери болды. Вова жыгыла берди, чаканактарын сыйрып алды, је турнаны божотподы.

IV

— Капшай, таада! Капшай! — деп, Вова кыйгырды.

Таадазы жүгүрүп келди, турнаны канаттарынан тудуп алала, айтты:

— Ол сени өлтүре де чокып салар эди. Көрзөн — көзинди арай ла ойбогон. Будын божотсон. Мен тудуп турум.

Турна эптенип алала, өбөгөнди база чокып ийди.

Карган өбөгөн пиджагын чечип, турнанын бажын ороп ийди.

— Эмди ол јобожый берер — деп, өбөгөн айтты. — Је, турнангы айлыга апар.

V

Пиджактын алдынан турна кенете комыдалду үнденип ийди. Тенеридеги турналар база үнденди.

— Көрзөн, јакшылажып турулар — деп, өбөгөн айтты. — Куштар да болзо, билгилеп јат...

Вованын јүреги сыстай берди. Ол өрө көрди. Турналар толыкталып алып, ыраакта учуп брааткан. Јаңы чыгып келген күннин чогына олардын канаттары кыскылтым өңдү көрүнгөн.

— Таада, онын нөкөрлөри јүре берер бе? — деп, Вова сурады.

— Јүре бербей база.

— Таада, бу турнаны божодып ийзе кайдар?

— Айдарда, не туткан? — деп, таадазы кайкады. — Онон кандый шыра көргөн, оо јүк деремнеде улуска көргүссен.

— Онон ол нөкөрлөрине једижип болбос.

— Је бойын бил. Сен тудуп алган, куш сенин.

— Таада, божодып ийелик, барзын ол.

VI

Вова турнанын бажынан пиджагын чече тартты.

Баштап тарыйын турна кыймык јок турды, онон ичкери секирип ийди, канаттарыла тын талбып ийеле, учуп чыкты, куркулдап, бойынын үүринин кийнинен түрген уча берди.

Вова оны ээчий узак көргөн.

— Тенегеш! — деп, таадазы кимиренип, бойы дең Вованын бажын эрке сыймап турды.

Н. Быльог.

- Вова турнаны нениг учун божодып ийди?
Онызын таадазы канайып көрди?
Куучынның бөлүктөрине бажалыктар сананып тап.

Күс, күс...

Көлдөр өңи карарды,
Күс эригер күс келди.
Көгөзин бажы күйбүрөп,
Көдүрилип айланды.
Салкындарга тыркырап,
Сары бүрлөр учкулайт.
Жайды үйдежип, агаштар
Жагып, жагып тургулайт.
Кугарып соогон булуттар
Күнчыгыш жаар чубажат.
Туулар бажын айланып,
Турналар учуп барадат.
Кеткин куштар табыжын
Алтай тындап, тымыды,
Көлдө конгон эки куу
Күсти көрүп отырды.

Э. Палкин.

- Күс эригер күс келди. Поэт нениг учун анайып айтканын жартап бер.
Күстинг кандый өйи керегинде үлгерде айдылат?
Сен агаштар жагып, жагып тургулайт дегенин канайып оңдоп турун?
Күстинг башталганын, алтын күсти ле орой күсти журап көргүскөн
произведениелерди адап бер.
Сениг сагыжында күстинг кандый өйлөри анчада ла терен ис артырды?
Олор керегинде куучындап бер. Куучындаар тушта бойоордың
шиндегенерди, кычырган произведениелерди тузалан.
Сен тындулардың күскидеги жүрүми керегинде нени билип алдың?
«Күс» деген альбомго материалдар жууп ал.

Јакшы дегени не, јаман дегени не.

Ырысту салым.

Школго кичинек уулчак келди:
Турганы ла јети јаш!
Јүзин көрзөн — кемзинчек аайлу,
Көзи дезе — керсү, јараш.
Школдын эжиги ого ачык.
«Кирип үрен» — деп, энези јакыйт.
Уулчак киргени — баштапкы класс.
Канча класстар оны сакыйт!
Кийис чөйилер, кижии өзөр,
Уулчак јаанаар — сагыш кожулар.
Улус оны эмди үренчик дешти.
Јаанап келзе, канайда айдар?
Айса инженер дежер, айса поэт дежер,
Айса геолог болуп ол үренер.
Јердин алдын ла үстин шиндеп,
Тузалу немелер бедреп јүрер.

Кем оны билер? Билерге күч.

Јаанап ла келзе, көрүнер.

Је поэт ажындыра сезет:

Ырысту салым ого берилер.

С. Суразаков.

Пичугиннинг күри.

Школго браадып, балдар подвигтер керегинде куучындажарга сүйүтөн.

— Орттөн јаш баланы аргадап алган кижі — деп, бирүзи айдар.

— Эң јаан чортонды да тудуп алза, јакшы — деп, экинчизи шүүнет. — Сени тургуза ла билгилеер.

— Ончолорынан озо Айга учуп барза, торт — деп, үчинчи уулчак айдат. — Ол тушта сени ончо ороондордо билгилеер.

Сёма Пичугин десе бир де андый неме керегинде сананбаган. Ол јобош, унчукпас уулчак болгон.

Бастыра балдар чылап ок, Сёма школго кыска јолло Быстрянка сууны кечире јүрерге сүүген. Бу кичинек суу кайыр јараттардын ортозыла аккан, оны кечире калыырга сүрекей күч болгон.

Былтыр бир үренчик ол јаратка јетире калып болбой, јыгылган. Больницада да јаткан. А бу кышта десе эки кызычак јангы тонгон тошло сууны кечип јадала, сууга түшкүлеген. Қок мөтпөк болгондор...

Балдарга кыска јолло јүрбезин деп јакарып койгондор. Кысказы барда, узун јолло канайып барарын!

Айдарда Сёма Пичугин карган талды бу јараттан ол јаратка кечире јада бергедий эдип јыгарга сананып алган. Онын малтазы јакшы болгон. Таадазы курчылткан. Бу малтазыла ол талды кезип баштаган.

Иш јенил эмес болгон. Тал тон өткүрө жоон болгон. Экүлөп кучактай алып болбозын. Агаш жүк ле экинчи күнде жыгылган. Жыгылала, сууны кечире јада берген.

Эмди талдын будактарын јулдап койор керек болгон. Олор кижинин буттарына илинип, базарга чаптык эдип турган. Је Сёма будактарын јулдай кезип койордо, базарга оноң күч боло берген. Тудунар неме јок. Эмеш ле ајарынбай калзан, жыгыларын. Анчада ла кар јаап койгондо.

Сёма жерделерден тайангыштар эдер деп сананып алды. Таадазы болушкан.

Јакшы күр болуп калган. Эмди јангыс ла балдар эмес, је бастыра өскө дө улус јурттан јуртка кыска јолло жүрүп турар болды. Кем-кем эбирү јолло барарга ла турза, ого кыйалта јок мынайда айдыжатан: «Бу сен јети беристе јерге нени эдерге браадын? Чике ле бар, Пичугиннин күрин кечире».

Ол күрди анайып ла Сёманын өбөкөзиле — Пичугиннин күри деп адаар болдылар. Тал чирип, онын үстиле базарга јеткерлү боло берерде, колхоз јакшы тоормоштордон күр туткан. Күрдин ады дезе азыйдагы ла аайынча Пичугиннин деп артып калган.

Е. Пермьяк.

- Күрди ненин учун Сёманын өбөкөзиле адаган?
Пичугиннин күри керегинде кыскарта куучындап бер.
Куру тилле эмес, чын керекте пионер болор дегени не?

Бир катап түнде.

Эңирде бир кураан јок болгон. Оны Байрамнын энези бедреп барды. Байрам дезе чадырда јангыскан артты. Эңир там ла кирип браатты. Јум кара түн кырларды бүркеп ийди. Чадырдын түнүгинде уйда боро кушкаштар чыйкылдашпай барган. Олорды, байла, энези койдонуп алган. Бүгүн олор-

дын энези тыг арыган, нениг учун дезе тўжине ле балдарына курт-конгыс тажыган.

Тўн там ла койылды. Байрамнын энези эмдиге ле жок. Уулчак чала коркып, отты жаанада салып ийди. Чадырдын тежиктеринен дезе не де көрүп тургандый. Кажы бирде карды кажас эдип, иргеле чычкан мантап өдөт. Байрам энезине чай асты. Ол быжыл үчинчи класста үренер, эм тургуза энезине кой кабырыжарга келген.

Оттон чедиргендер тызыражып чыгала, тўнүк жаар учкулайт. Кайда да аралда үкү үшкүрди. Тышкары кой күчүлдеде жөдүлдейт.

Чадырдын каазазыла тырмакту неме тызырада базат ош-кош. Байрам там ла тыг коркыды.

«Жерде кижии коркыыр неме жок. Кижии ончозын жеңер» — деп, үредүчининг айтканын Байрам эске алынды. Ол чайды чыгарып, сүдин кадып ийди. Онон аяак-казанды јунуп салды.

Кенете койлор тиркиреже берди. Бу не болотон? Уулчак эжикти когызадып, бажын чыгарды. Койлор јангыс јерге чогулып калтыр. Олор, көлдөги көбүктый, айланыжып тургулады. Кандый да суйман куу неме койлорды айландыра сунуп турды.

Байрам эжикти јаап ийеле, төр жаар жүгүрди. Кырлу мылтыкты илүден ушта тартала, чыга жүгүрип келзе, ак жүктенчиктү суйман куу неме ары болды. Байрам мылтыктын чактырмазын кайра тартып, онын кийнинен жүгүрди. Куу неме жүктенчигин таштайла, кайра калыды. Карангуйда онын көс-төри оттый күйген. Тиштери кажандап тарсылдап турат. Байрам мылтыкты эки оттын ортозы јаар уулай тудала, мажыны базап ийди. От јалт этти. Тайгага «куу-у-у-у» деген табыш торгылып калды.

— Не болгон, кайтты, балам?! — деп, жүгүрип келген энези Байрамды кучактай алды.

Билинип келеле, Байрам энезине койлорды јууп аларга болушты. Онон эки көзининг ортозы ойык бөрүни энелү-уулду

сүүртөп экелди. Бөрүгө балулаткан кураанды уулчак көдүрө-
ле, энези таап экелген кураанла кожо чадырга кийдирди.

А. Ередеевтин бичигени аайынча.

● Байрам ненин учун там ла тын коркыды? Онызы керегинде
кычыр.

Je чын жеткер келерде, уулчак бойын канайып тутты?
Куучынды өскөртө канайып адаарга жараар?

Вишня.

Жайдын учында, күн айаста,
Жалан жолло өбөгөн бараткан;
Жаш вишняны казып алала,
Жаткан айлына апараткан.
Айландыра жерди омок аяктап,
Аксагал өрөкөн туруп сананган:
«Бу вишняны жолдын жанына
Отыргызып салбас мен канайткам.
Тууразы жооноп, сыны чөйилип,
Турган жеринде ол чыдазын,
Кериген жолысты бистин өңжидип,
Кеен чечекле жылдын жаранзын.
Ары-бери өткөн албаты
Амырап онын төзинде отырар,
Амтанду жиилегин амзажып,
Айса, мени де эске алынар».

М. Исаковский.

● Карган өбөгөн вишняны отырғызарга туруп, не керегинде са-
нанган?

Оны кандый кижиге деп айдарга жараар?

Кеп сөс.

Жакшы керектер кижининг тоомжызын көдүрөт.

Огурчындар.

Бир катап Павлик Котьканы балык тударга бойыла кожо суунын јанына апарды. Је ол кўн олордо ырыс јок болгон, балык чек тиштебеген. Јанып клееделе дезе, олар колхозтын маалазына киреле, кармандарына толтыра огурчындар ўзўп алгандар. Қолхозтын каруулчыгы оларды кўрўп ийеле, сыгырткыжыла сыгыра берди. Олар онон казалалан. Ыскў улустын маалазына киргени учун ого ўйде једижер болор деп, Павлик јўгўрип браада сананды. Ол бойынын огурчындарын Котькага берип ийди.

Котька айлына сўўнчилў келген:

— Эне, мен сего огурчындар эжелгем!

Энези көрөр болзо, онын кармандарында толтыра огурчын-дар, койнында база огурчын-дар жадат, ого үзеери, колдо-рында эки жаан огурчын.

— Кайдан алдың? — деп, энези сурады.

— Мааладан.

— Кемнин маалазынан?

— Анда, суунун жанында, колхозтын маалазынан.

— Сеге кем берди?

— Кем де эмес, бойым үзүп алгам.

— Айдарда, уурдап алдың ба?

— Жок, уурдабагам, тегин ле үзүп алгам. Павлик алган, меге дезе жарабас па? Же мен де алып алгам.

Котька кармандарынан огурчын-дарды чыгарып турды.

— Акыр, акыр! Чыгарба! — деп, энези айтты.

— Ненин учун?

— Эмди ле оморды кайра апар!

— Мен оморды кайдаар апаратам? Омор грядкада өскөн, мен дезе үзүп алгам. Эмди омор түнгей ле өспөс ине.

— Кем жок, апарала, ол ок грядкага салып койорын.

— Андый болзо, мен оморды чачып ийерим!

— Жок, чачпазын! Сен оморды отыргыспаган, өскүрбеген — чачар да учурын жок.

Котька ыйлай берди:

— Анда каруулчык бар. Ол биске сыгырган, бис дезе кача бергенис.

— Көрзөн нени эди жадар! Ол слерди тудуп алган болзо, канайдар эдеер?

— Ол биске једижип болбос эди, ол карган ине.

— Же сеге канайып уят эмес! — деп, энези айтты. — Ол огурчын-дар учун таадак каруузына туруп јат ине. Огурчын-дар јоголгонун билгилеп алза, оны бурулу дешкилеер. Јакшы болор бо?

Энези огурчын-дарды ойто Котьканын кармандарына салып тура берди. Котька ыйлап, кыйгырып турды:

— Мен барбазым. Таадакта мылтык бар. Ол адар, мени өлтүрүп койор.

— Өлтүргей ле! Уулым уурчы болгончо, менде торт уул жок болзын!

— Же, менле кожо барзанг, эне! Бозом кире берген. Мен коркып жадым.

— Аларга дезе коркыбадыг ба?

Энези Котькага онын кармандарына батпаган эки огурчынды туттуруп береле, бойын эжиктен чыгарып салды.

— Бар, огурчындарды апар эмезе чек ары жүр, сен менин уулым эмес!

Котька кайра бурылып, оромло араай-араай басты. Тышкары торт карануй болгон...

* * *

Котька оромло ыйлаганча браатты. Ол коркып турган.

«Павликке жакшы!» — деп, Котька сананган. — Ол меге огурчындарын берип ийген, бойы дезе үйде отырып жат. «Ол коркыбай да отырган болор».

Котька деремнеден чыгала, жалаңла барды. Эбиреде бир де тынду неме жок болгон. Маалага канайып жеткенин Котька коркыганынан билбей калган. Жапаштын жанына токтой тўжеле, там ла тыгыда ыйлай берди. Каруулчык онын ыйын угала, ого жууктада базып келди.

— Сен не ыйлап турун? — деди.

— Ой былар, мен огурчындарды ойто экелгем.

— Кандый огурчындарды?

— Бис Павликке экү үскендерин. Энем апарып берзин деген.

— Э-э, ол кандый керек! — деп, каруулчык кайкады. — Мен слерге сыгырдым ине, слер дезе огурчындарды анда да жок үзүп алганаар. Коомой!

— Павлик үскен, мен де үскем. Ол меге бойынын да огурчындарын берип ийген.

— А сен Павликке көрбө, нези жакшы, нези коомой, бойун билер учурлу. Огурчындарды бейин береле, айлынга жан.

Котька огурчындарды кармандарынан чыгарала, грядканын үстине салып койды.

— Же, ончозы ба, жок по? — деп, таадак сурады.

— Жок, бирүзи жетпей жат — деп, Котька каруун береле, катап ла ыйлай берди.

— Ненин учун жетпей жат, кайда ол?

— Мен бир огурчынды жип салгам. Эмди не болгой не?

— Же, не болор? Бир де неме болбос. Жип салган, же андый ла болгой!

— Огурчын жылыганы учун слерге не де болбос по?

— Көрзөн, кандый керек! — деп, таадак каткырынды. — Жок, бир огурчын учун не де болбос. Сен арткандарын экелип бербеген болзон, ол тушта једижер эди, эмди дезе жок.

* * *

Котька айлына жүгүрди. Онон кенете токтой түжеле, ыраактан кыйгырды:

— Ой былар, ой былар!

— Же, база не болды?

— Мен жип койгон огурчын канайда бодолор — мен оны уурдап алгам ба эмезе жок по?

— Онызы ба? Же, канайдар, уурдабаган да болгой — деп, таадак айтты.

— Канайда?

— Же, мен сеге оны сыйлап бергем деп бодо.

— Быйан болзын, былар! Мен барайын.

— Бар, бар, уулым.

Котька јаланла, јууканы кечире, онын кийнинде суучакты кечире салган кемирүле бар-жок күчиле жүгүрди, онон мендебей деремнеле басты. Онын сагыжы јарык болгон.

Н. Носов.

● Энезиле эрмектешкенинен Котька сагыжына нени анчада ла терен алынды?

Котька айлына јанып клеедерде, онын сагыжы ненин учун јарык болгон?

«Јастырарга билгенде — түзелерге бил». Бу кеп сөс куучынга келижет пе, јок по, сананып көр.

Куучыннын баштапкы бөлүгин кычырар тушта энезиле эрмектешкен Котьканын күүн-санаазы канайып кубулганын көргүс.

Куучыннын бөлүктерине бажалыктар сананып тап.

Тармалу сөс.

I

Узун буурыл сагалду өбөгөн тактада отырып, зонтигиле кумакка нени де јурады.

— Эмеш ары отыраар — деп, Павлик ого айдала, тактанын кырына отырып алды.

Өбөгөн тактанын учын јайладып береле, уулчактын кызарып калган чугулду чырайы јаар көрөлө, сурады:

— Сенле не-не болды ба?

— Болзо болгой ло! Слердин не керегеер бар? — деп, Павлик кылчас этти.

— Менин керегим јок. Је сен бу јангы ла кемле де өөркөжип, ыйлап, кыйгырып турган...

— Је карын! — деп, уулчак чугулду айтты. — Мен удабас айлымнан чек кача берерим!

— Кача берерин бе?

— Кача берерим! Јангыс Ленканын да керегинде качарым. — Павлик јудруктарын түүнди. — Мен оны јангы арай ла токтобогом! Ондо будуктар көп, меге дезе бирүзин де бербес!

— Бербей јат па? Је ого болуп качарга јарабас.

— Јангыс ла ого болуп эмес. Јаанам мени бир ле маркоп учун арчуулла сабап-сабап, кухнядан чыгара сүрген...

— Кем жок! Бирүзи адылар, экинчизи килеер — деп, Обөгөн айтты.

— Бир де кижиге меге килебей жат! — деп, Павлик кыйгырды. — Агам кемеле жүзүп барар, мени десе кожо албай жат. «Мени кожо алзан, албазан да, мен сенен айрылбазым, кайыктарыңды апарарым, кемеге отырып аларым!» — дегем.

Павлик тактага жүдругыла согуп ийди. Кенете унчукпай барды.

— Сени агаң ненин учун кожо албайт?

— Слер мени не шылап тураар?

Обөгөн узун сагалын сыймап ийди.

— Мен сеге болужайын деп турум. Тармалу бир сөс бар. Павлик оозун ачып алды.

— Мен сеге ол сөсти айдып берейин. Же ундыба: ол сөсти араай айдар керек, айдар тужында эрмектешкен кижинин көзине чике көрөр керек. Ундыба — кижинин көзине чике көрүп, араай айт...

— Ол кандый сөс?

Обөгөн уулчактын кулагына эңчейди. Онын жымжак са-

галы Павликтинг жаагына табарды. Ол нени де шымыранала, учында тың айтты:

— Бу тармалу сөс. Же оны канайып айдатанын ундыба.

— Же, айдып көрөйин, мен эмди ле айдып көрөрим — деп, Павлик каткырынды.

Ол туруп чыгала, айлы жаар жүгүрди.

II

Лена столдын жанында журап отырган. Онын жанында жажыл, көк, кызыл будуктар жатты.

Ол Павликти көргөн лө бойынча будуктарын кабыра тудуп, колыла жаап алды.

«Обөгөн мекелеп салган! — деп, уулчак кыртыштанып сананды. — Тармалу сөсти мындый кижиге кайдагы ондозын!..»

Павлик эјезине тууразынан жууктай базып келеле, јенине тартты. Эјези кайра көрди. Ол тужында Павлик онын көзине көрүп, араай айтты:

— Лена... пожалуйста... будуктарыңнын бирүзин меге берсен.

Лена көзін јаанада ачты. Сабарлары түзелип, колын столдон түжүреле, кемзинип сурады:

— Сеге кандыйы керек?

— Меге көгин — деп, Павлик жалтанып айтты.

Ол будукты колына алып, туранын ичиге ары-бери базып жүреле, эјезине ойто берип ийди. Будук ого керек јок болгон. Ол эмди тармалу сөс лө керегинде сананган.

III

«Јаанама барып көрөйин. Ол калаш быжырып јат. Чыгара сүрер бе, јок по?»

Павлик кухнянын эжигин ачты.

Јааназы сковородадан изү пирожоктор алып турды.

Уулчак ого жүгүрип келеле, эки колыла јааназынын кызарып калган чырышту жүзін бойы жаар бурып, көзине чике көрүп, шымыранды:

— Пожалуйста... ол пирожоктон меге бир болчок берсен. Жаанынын сыны түзеле берди.

Тармалу сөс карган эмегеннин чырышту жүзінде, көзінде, күлүмзиренгенинде жаркындала берди...

— Изүзинен... изүзинен жиир күүнүн келди бе, балам! — деп айдып, жааны пирожоктордун эң артыгын талдап, уулчакка берди.

Павлик сүүнген бойынча секирип ийеле, жаанын эки жаагына окшоды.

— «Тармачы! Тармачы!» — деп, ол өбөгөн керегинде сананды.

IV

Ажанар тушта Павлик тым болуп, агазынын айткан кажы ла сөзүн тындап отырган. Агазы кемелү жүзүн барарым деп айдарда, Павлик колын агазынын ийinine салала, араай суранды:

— Пожалуйста, мени бойынгла кожо алзан.

Столдо отырган улус ончозы унчукпай барды. Агазы кабагын өрө көдүрип, күлүмзиренди.

— Кожо алзан. Сеге уур ба? — деп, эјези кенете айтты.

— Ненин учун албайтан, кожо апарбай — деп, жааны күлүмзиренип айтты.

— Пожалуйста — деп, Павлик такып айтты.

Агазы тын каткырала, Павликтин ийinine алаканыла таптап, онын чачын атрайта сыймап ийди.

— Адаң ла јорыкчы бол! Је кем јок, шыйдын!

«Болушты! База ла болушты!»

V

Павлик столдон чыга коноло, тышкары жүгүрди. Је скверде өбөгөн јок болгон. Отырган тактазы ээн арткан, кумактын үстинде јарты јок темдектери ле артып калган.

В. Осеева.

● Сен куучыннын бажалыгын канайып ондоп турун?
Бу куучында **тармалу** деген сөс кандый учурлу тузаланылган?
Төрөөндөри Павликке ненин учун карузып турар болды?

Кеп сөстөр.

Билерге — бир сөс, билбеске — мун сөс.
Телекейди кўн жарыдат, кижини дезе — билери.
Кыймыктаган кижини кыр ажар.

Темага берилген сурактар ла жакылталар.

Кычырган куучындардын кандыйлары сеге жарады? Незиле?

Сен кижинин кандый жакшы кылыктары керегинде кычырдың?
Олорды адап бер.

«Вишня», «Пичугиннинг кўри», «Бир катап тўнде» деп произведение-
лерде кандый текши шүүлте бар?

Улу Октябрь.

Кўски тандак.

Кўстин алтын тандагы
Кўнчыгышта жаркындайт.
Октябрьдын флагтары
Оромдордо жалбырайт.
Jaан ороондо,
Төрөл ороондо
Советский балдарга
Ырыска, жаска барар жол
Октябрьда ачылган...

Кеен-јараш бу байрам
Јүрегиске јараган.
Сүүнгениле јылдыстар
Балдар көзинде чагылган.
Jaан ороондо,
Төрөл ороондо
Советский балдарга
Ырыска, жаска барар жол
Октябрьда ачылган.

А. Жаров.

- Мында кандый строчкалар такып айдылат?
Сен ол строчкаларда айдылганын канайып ондоп турун?

Совет јанн ан озо ишмекчилер кана йда јатк ан.

Костя подвалда јаткан. Костяга кўн качан да чалыбайтан. Қыптын ичинде чыкту болгон, ўлўш кийимнин јыды јытанатан, энези сары таннан бозом энирге јетире улустын кийимин јунган.

Костя сыйныла, карындажыла кожо толықта ойнойтондор.

Кийими коомой, өдўги тежик учун кышкыда тышкары каа-јаа чыгатандар.

Адазы иштег јўк ле орой энирде јанатан. Јанып келеле, јоткўрер ле јоткўрер, курсак та јиир кўўни јок, чай ла ичип алар.

Балдар адазына килеп, тым отырғылай беретен.

Адазынын ижи уур болгон. Иштеп турган јери дезе тоозын-тобракту. Фабриканын ээзи ишмекчилерге килебей, астам ла аларын кичеейтен.

Јаскары адазы сырагай коомойтый берген. Оны больницага апарып салган. Адазы анда узак јатпаган — јада калган, балдары өскўс арткан.

Адазынын сөөгин јууп койгондор. Је јадар арга табар керек. Энези фабриканттан¹ барып сурады: «Балдарды чыдадып аларга болужыгар. Өлгөн апшыйагым су-кадыгын заводто јылыйткан, јирме јыл ак-чек иштеген».

Балдардын энезине фабрикант болуш бербеди:

«Бисте өскўс балдарга болужатан јан јок. Өбөгөнинин сөөгин тударга он беш салковойды алып, ары јўр. Сениг балдарын — бойын оморды кичее».

Энези канайда да албаданза, төрт баланы азыраарга

¹ Ф а б р и к а н т — капиталист, фабриканын ээзи.

күч болгон. Костяны деремнеге апарзын деп, карындажынан сурап алды: ол эмди тогус жашту, айыл ижине болужар.

● Костянын билези кайда жаткан? Онызы керегинде кычыр.

Костянын адазы неден улам оорыйла, жада калган? Бу суракка карууны куучыннан таап ал.

Энези Костяны ненин учун деремнеге аткарган?

Сен ишмекчилердин Совет жаннан озо жадын-жүрүми керегинде нени билип алдың?

Совет жаннан озо крестьяндар канайда жаткан.

Костя таайына жаскыда келген. Деремнеде жакшы: агын суу, жиилектер, агаш та бар, түнде балдар аттар откорорго сыр-желишле баргылайт. Жадын жайым, городтогы жадындый эмес. Жангыс ла курсак жанынан, энезинде чилеп ок, коомой. Кара да калаш ас, ак калаш керегинде дезе укпагандар да.

Таайынын билези жаан. Ончолоры тагнан ала бозомго жетире де иштегилезе, түрениден айрылбайтан. Крестьяндардын жери ас: бүктер, агаштар, одор — ончозы помещиктин¹, оны тузаланганы учун иштеп берер керек эмезе төлөөр керек.

Таайынын туразы коомой, кичинек, ичи карагуй, помещиктин туразы дезе балкондорлу ла кичинек башняларлу.

Жылангаш бутту Костя күнүн сайын помещиктин журтынын жанынча уй айдап барганда, садта жараш кийимдү балдар нянзыла кожо ойноп жүргенин көрөтөн.

Малина быжып келди. Балдар жуулыжала, агаш аразына жиилектеп бардылар. Агаштар жаан, ортозында карагуй. Балдар коркып, ырашпай, чук жүрген. Малина учураганда, колдо-рын чалканчакка чактырып, тегенекке кададып та алганда, бир де жиилек арттырбай, терип алат.

¹ Помещик — жер ээлеген бай кижи.

Балдар јиилекти тергиштерине толтыра терип, бойлары тойо јии алала, јанар дешти.

Кенете ологорго удурa нйт үргенче чыгып келди.

Мылтык јүктенген барин¹ чыгып келеле, балдар јаар басты:

— Менин јеримненг малина терерге слерди кем божотты?

— Бу малина слердинг деп, бис билбедис, өрөкөн, — деп, Костя айтты.

Барин оног тыг чугулданала, малинаны айлыма апарзын деди.

Балдар унчукпай онын кийнинен баскылады. Айлына куру тергиштү жангылады.

— Акыр, эдү! — деп, крестьяндар кекенетен. — Бистинг де оромыста байрам болор!

● Таайынын билезинде көп тө иштегилезе, ненин учун јокту јаткылаган?

Крестьяндардын балдарына агаш аразынан малинаны ненин учун тердирбей тургандар?

Крестьяндар помещикти ненин учун эдү деп айткылаган?

Крестьяндардын ла помещиктердинг јадын-јүрүми тундештир.

Ишмекчилердинг городтогы јадыны крестьяндардын деремнедеги јадынына незиле тунгей болгон куучындап бер.

Владимир Ильич Ленин.

Туранын ичинде стенедe портрет бар.

— Ада, ол кижн керегинде меге куучындап берзег — деп, Вася адазынан сураган.

— А сен билеринг бе, бу кем?

— Билерим. Ленин.

— Эйе, Владимир Ильич Ленин. Бистинг сүүген башчыбыс.

¹ Барин — крестьяндар помещикти анайып адагылайтан.

Je, ук. Мен ол тушта канчын-јиит болгом. Бис, ишмекчилер, ол тушта сүреен коомой јатканыс. Иш уур болгон. Бистанг эртененг ала карануй тўнге јетире иштеп туратаныс, курсакты дезе тойо јибейтенис. Заводто көп улус иштеген. Заводтын ээзи Данилов болгон. Ол бойы иштебеген. Мойнын чөйбөгөн, је ол кандый бай јаткан!

Андый јөөжө ого кайданг келген? Бис ого иштегенис. Ижис учун јалды сүрекей ас төлөп, бисти тоноп турган. Бистинг ижистенг ол байыган. Завод, акча, машиналар — ончозы онын колында болгон, бисте дезе, иштенетен колдорыстанг өскө, бир де неме јок болгон. Онын учун арга јокто бис онын заводуна иштеерге баратаныс. Je јаныс ла Даниловтын заводуна андый болгон эмес, бастыра заводтордо ло фабрикаларда андый болгон.

Деремнеде крестьяндар база коомой јаткан. Олордо јер ас болгон, помещиктерде дезе јер көп болгон. Крестьяндар помещиктерге иштеп турган. Помещиктер бай јаткан, крестьяндар дезе јокту болгон.

Помещиктердинг ле капиталисттердинг кылыгы јаныс болгон. Энг бай помещик — каан — база олор учун турган. Каан бастыра улустын ээзи болгон. Каан помещиктерге ле капиталисттерге јарамыкту ээжилер тургузатан. Ишмекчилерге ле крестьяндарга дезе ол ээжилерден сүрекей күч болотон.

Владимир Ильич ишмекчилердинг најызы, нөкөри болгон. Ол бастыра јанды кубултарга күүнзеген. Иштеп турган улус ончозы јакшы јатсын деп сананган. Ленин ишкүчиле јаткандардын кереги учун тартышкан.

Ишмекчилер учун турган улусты Ленин ончозын јууган. Олордын тоозы там ла көптөп, ишмекчи партия, коммунисттердинг партиязы, там ла тынып турган. Тартыжу јогынан неге де једип болбозын партия билген. Бастыра ороондордын ишмекчилери де мыны јарт билер боло берген.

Ленинди ишмекчилер тынг сүүйтен, помещиктер ле капиталисттер дезе Ленинди торт көрбөйтөн. Кааннын полициязы

Ленинди арестовать эдип, түрмеге отырғызып, ыраак Сибирьге ссылкага айдап туратан. Ленинди јажына түрмеге отырғызарга сананган. Ленин гран ары јанына барала, нени эдетини ишмекчилерге ыраактаг бичип туратан. Онын кийнинде ойто јанып келеле, бастыра тартыжуны башкарган.

1917 јылда февраль айда ишмекчилер солдаттарла кожо — ол тушта јуу болгон — каанды сүрүп ийгендер, онын кийнинде 1917 јылда 7 ноябрьда помещиктерди ле капиталисттерди сүрүп салгандар. Јерди, заводторды, фабрикаларды олордон айрып алып, јангы јанг, јангы ээжилер тургусканды

дар. Қаан да эмес, помещиктер ле капиталисттер де эмес, ишмекчилер ле крестьяндар бойларынын керектерин Советтерде бойлары шўўжер боло берген.

Ол иш олорго солун болгон. Ленин ле онын партиязы бу уур јолло ишмекчилерди баштап, јаңы јўрўмди тўзўўргў болушкан. Ленин сўреен кўп иштеген. Онын ижи, кичееп кўрўтўн керектери кўп болгон. Лениннинг су-кадыгы уйдагаган, 1924 јылда Владимир Ильич јада калган.

Ленин јада каларда, бис сўреен кунукканыс. Бис бастыра керектерди Лениннинг айтканы аайынча эдерге кичеенедис. Ишти, јўрўмди јаңы тўзўлгўлў тўзўп турубис.

Н. К. Крупская.

● Ишмекчилердин ле крестьяндардын јадын-јўрўми керегинде Вася нени билип алды?

В. И. Ленинди ненин учун ишмекчилердин најызы, нўкўри деп адагылайт?

Кўрде.

Восстание¹ тўнде башталган. Тўн караңуй, чочыдулу болгон. Оромдордогы фонарьлардын оды кўйбеген. Нева сууда «Аврора» деп крейсердин сўреен јаан барыңкый сомы кўрўнген. Керептин отторын ўчўрип койгон, орудиелеринин оосторы дезе Қышкы ўргўў јаар ууланган.

Қараңуйда кайда да ыраакта адыш угулган, ташла јапкан јолло грузовиктер јиркиреп манташкан; олардын ўстинде мылтыкту солдаттар ла матростор тургулаган.

Оромдордо оттор кўйген. Қызылгвардеецтер оттын јанында јылынып, тын эмес эрмектежип, табаруны баштазын деп јакару сақыгылаган. Мынын ла алдында мылтык-јепселдў ишмекчилердин отрядтары Нева сууны кечире ончо кўрлерди колго алгандар.

¹ Восстание — элбек калык-јонның јуу-јепселдў кўдўрилип чықканы.

Күрлердин бирүзинде Петроградтын јиит ишмекчизи Андрей Крутов турган. Күрди оныла кожо база сегис жуучыл — кызылгвардеецтер ле матростор каруулдаган. Олорды карган большевик Василий Иванович башкарган.

Күрди түнде эки катап юнкерлер¹ аткылаган, је кызыл гвардеецтер турган ла јеринен удур адыжып, олорды сүргүлөп ийген. Күрди кечире јүк ле аңылу пропускутү өдөр аргалу болгон.

Је бир кижиде пропуск јок то болгон болзо, оны божодып ийгендер. Ол заставага жууктада базып келерде, Василий Иванович ого удур алтайла, кату сурады:

— Слердин пропуск!

Кижитоктой түжеле, тонынын јаказын кайра бүктеп ийди. Онын јаагын чыт этире платла тангып койгон болгон. Ол Василий Ивановичке нени де араай айдарда, онызы јол јайладып, он колын бөрүгине јаба тутты. Јаагын тангып алган кижитоктой Андрейдин јанынча күр јаар түрген базып өдөлө, карангуйда көрүнбей калды.

Заставанын начальниги дезе бойынын јерине бурылып келеле, Андрейле коштой туруп алды. Ол бир де сөс айтпады, солун кижитоктой барган јер јаар жаңыс ла көрүп салып турды. Анда, суунын ол јанында, адыш јызыраган.

Учы-учында Крутов чыдажып болбой, сурады:

— Је не, слерге пропускуты көргүсти бе?

— Јок — деп, Василий Иванович табыланып айтты. — Ол пропуск алып болбогон. Улам ла јажынып жүрген... Баштап тарыйын Финляндияда, оноң мында. А эмди дезе Смольный² јаар барып јат.

Оноң кожуп айдарда, Андрейге онын үнинен чочыганы билдирди:

¹ Юнкер — каан жаңду Россияда военный училищеде үренген кижини анайып айдатан.

² Смольный — Ленинградтагы башкарунын туразы, анда революциянын күндеринде большевиктердин штабы болгон.

— Сананарга ла јенгил: ол бейин өштүнинг отрядтары јанынча өдүп келген. Оны.. билип турун ба, оны өлтүргилеерден айабас болгон!

Командири андый үнле айтканын Андрей баштапкы ла катап уккан.

Ол Василий Ивановичтин чырайын көрөлө, сурады:

— Ол кем болгон?

— Владимир Ильич Ленин — деп, кызылгвардеецтердин заставазынын командири каруун берди.

А. Кононов.

● Түнде Петроградтын оромдорында не болуп турды?

В. И. Ленинде Смольныйга баратан пропуск ненин учун јок болгон?
Карган большевик Василий Иванович ненин учун санааркап турды?

Јалы јок јалчы.

I

Аткыр энезиле экү Тас байдын айлында эки кондылар. Учинчи күнде Тастын јаан үйи Қанай, Моронот јаар көзин кылайта көрүп, айтты:

— Је, курсакка жүретен болзоор, жүргейеер. Бойын аракы азып, уй саап турарын. Уулын тышкары күнге кургадып турган аарчыга ийт-куш жууктатпай, балдарга ууштатпай, бойы да ууштабай, каруулдап турзын. Јөп пө?

— Је, јөп болзын, өрөкөн! — деп, Моронот сүүнген аайлу айдып, байдын чакпызына басканын бойы да билбей калды.

— Андый болзо, байагы онордын экелген «мандыктан» јошкын уулына чамча көктөп бер — деп, Қанай айтты.

Уулчак оны угала, јангы чамча кийерине сүүне берди.

Қанай таар эдетен кеденнен јыртып, оны Моронотко береле, онон ары эрмектенди:

— Менин јакылтамды бүдүрбей, ары-бери жүгүрер бол-

зо, ат камчыла сын-арказын јара согорым эмезе јодозын сый согорым.

Көжөөнннг агажында сабы јүстүктү камчыны көрүп ийген Аткырдын чырайы кенете соой берди...

II

Аткыр јаны кеден чамчалу болды. Је јоктуга ол до торкого түнгей ине!

Кургадып турган аарчыны уулчак эки күн јакшы каруулдаган. Ого бир тындуны јууктатпаган, бойы бир де ууш албаган. Је үчинчи күнде ол јайгы күнннг изүзине чыдашпай, бажы оорып, ичи аштап калган бойы, айылдын көлөткөзине барып јадала, уйуктап калды.

Аарчы кургадып салган јайунын үстинде такаалар толуп калган. Шак ла бу тужында Аткырдын јалмажына бай эмегенннг јүстүктү камчызы барып јапшына берди. Уулчак кыйгырган бойынча јалмажын тудунып, тура јүгүрди. Канайдын канду көзи чөөчөйдөнг јаан көрүнди.

— Јошкынды көрзөнг, курсагы тойу болордо, тестейип уйуктап јаткан, јинин јакшы кадырып ийер болзо, бодонор эди! — деп, Канай калаптанып турды.

Је бу сабалган баштапкызы болгон. Јүстүктү камчы ононг до ары Аткырдын јалмажына јапшынып туратан. Моронгот корып алар аргазы јок јүрди. Кыш болгондо, Аткырда амырлу олут та јок. Ұлтүрей берген кийимдү уулчак соокко тонуп, энезиле кожо уйлар сугарып, кажаганнын ичин арчып јүретен.

III

Аткыр бир катап айылга кирип келеле, эжикте јаткан јелбер ийттинг јанында турарда, Тас јаан үйиле экү койдын эдин јип отыргандар. Тас уулчакты көрөлө: «Эдегинди тут!» — деди. Уулчак сүүнген бойынча чамчазынын эдегин јайа тутты. Тас бир чандыр этти алала, таштады. Онызы Аткырдын эдегине једип түшкелекте, коштой јаткан јелбер ийт

ала койып, јуда салып ийди. Семис бай талганча каткырала, экинчи катап чел этти кезип алып, таштады. Эт уулчактын эдегине келип тўшти, ийт јастыра тутты.

— Көстөрөөр табак јаар өтпөй, ары кедери чыгыгар, кулугурлар! — деп, Тас экилезин чыгара сүрди.

Аткыр ла ийт эжик блаажып чыктылар.

Ч. Чунжеков.

● Бу керек качан болгон?

Куучын ненинг учун «Јалы јок јалчы» деп адалган?

Аткырдын энези «байдын чакпызына басканын бойы да билбей калды» деген сөстөрдү сен канайып ондоп турун?

Тас байды ла онын Канай деп јаан үйин кандый улус деерге јараар?

Октябрь.

Бүгүн Октябрьдын байрамы!

Күсти кем де солыгандый —

Флагтар тандактый кызарды,

Күн ойто ло јылыгандый!

Эн садтар тымыкка курчаткан,

Эбиреде дезе кожон јангырайт,

Јалбышту сөстөр, ырысту чырайлар,

Јалбак оромдор ичине бадышпайт!

Балдар сүүнип кожондойт,

Флагтар тандактый кызыл.

Октябрь тандагы телекейде балдарга

Ончозына тен јарыйтан болзо.

Е. Трутнева.

Темага берилген сурактар ла јакылталар.

1917 жылдын октябрь айында не болгон?

7-чи ноябрьдын байрамы ненинг учун бистинг эн јаан ла эн сүүген байрамыс болуп калган?

Октябрьский революция керегинде куучындап берзин дезе сен не керегинде куучындаарын?

Бистинг орооныста кичинек үренчиктерди ненинг учун октябраттар деп адагылайт?

К ы ш.

Кышты уткыганы.

Түште жааш сериди,
Күскидеги балкашты
Ак көбөндий көбү кар
Араайынан бүркеди.
Түн өткөн. Таң атты.
Тенери де аяасты.

Кей жеңил ле ап-ару.
Тонгуп калды суу.
Жабулардын үстинде
Жабынчыдый кар жадат,
Күннинг чогы тийгенде,
Күмүш чилеп күй чыгат.

И. Никитин.

● Автор карды неле түңдейт?
Жаап турган карды сен неле түңдеер эдинг?
Улгерге журук жура.

Баштапкы кар.

Бу жуукта баштапкы кар жааган. Кейде кар жытанган, бут алдында жымжак кар чыкырап турган; жер, туралардын жабулары, оромдордогы такталар — ончозы жымжак, апагаш, со-

лун болгон, оноң улам туралар да кечегизинен башка көрүнген, фонарьлар азыйдагызынан жарык күйгөн, кей ап-ару болгон.

А. П. Чехов.

● Баштапкы кар жааган соңында айландыра не ле неме канайып өскөлөнгөнүн куучындап бер.

Т а б ы ш к а к т а р .

Жадып, жадып алала, суу жаар ууланар.
Сууны кечире күскү жадыры.

Кышкы таң.

Түнде шуурган чуулданган,
Тенериге карануй жайылган;
Ай, кубакай чылбактый,
Булуттар өткүрө саргарган.
Сен де кунукчыл отырган —
А эм... көзнөктөн аярзан:
Көк тенгеринин алдында
Кеен-жараш кебистердий,
Күнге мызылдап, кар жадат;
Жаңгыс ла агаш карарат,
Кыру өткүрө чиби жажарат,
Тош алдында суучак жалтырайт.

А. С. Пушкин.

● Кече кандый күн болгонын, бүгүн кандый боло бергенин поэтин бичигени аайынча сагыжыга эбелт.

Онызы керегинде куучындап бер.

Аркадагы базыт.

Чөйө-ө, чөйө кар түжет. Бастыра аркада тып-тымук.

Түп-түп, шылырт-шылырт — кем де аралла араайын
өңгөлөйт, ак тымукты буза базат.

Ойто ло түп-түп, шылырт-шылырт!.. Уксан да: ол токтой
түшти ошкош. Тындаланып турган болгодый. Букандый уур,
жеткерлү базыт? Андардын кулактары кайчыдый карчыйыш-
ты, сескир сагалдары кейде тыркыражат, эт-каны жимирт
эдет.

Элик тескинеле, элес этти. Койон койчыс эдип секирди.
Табыргы ташка калып чыкты.

Түп-түп! Шылырт-шылырт!.. Бу ла бу једип келди! Ток-
той түшти, тындаланат!

Карас эдип кайракан айу чыга конды, кайдаар да ичеге-
ни јаар өңгөлөп брааткан эмтир. Түп-түп... Там ла там ырайт.
Онын базыдынан эт јимирейт, кулактар сертейет, арка да
чочыйт!

Эбиреде чөйө-чөйө кар түжет, чырбаалдарга келип
конот...

Јеткерлү базыт ырай берди, сертейген кулактар түже
берди.

А. Ередеевтин бичигени аайынча.

● Баштап тарыйын аркада амыр болгонын автор канайып көргү-
зет? Ол керегинде кычыр.

Андардын түймежиپ чыкканы керегинде айдылган эрмектерди та-
бала, кычыр.

Куучында кыштын кандый өйи керегинде айдылган?

Куштар кардын алдында.

Бир катап мен агаш аразында чаналу јүрдим. Соок, јак-
шы күн болгон. Ичкери алдымда јаан ак јер көрүндү, анда
бийик кайындар тургулайт, олордын бүрчүктериле дезе күр-
түктөр јемзенгилеп турды.

Күртүктерге билдиртпей канайып жедейин деп сананып турарымда, озор кенете төмөн шургуйла, кайыннын төзиндеги карда көрүнбей калды. Олордын кийнинен карчаа сүрүжип, кайыннын төзине учуп келеле, кардын үстиле базып жүрди. Сыраңай күртүктердин үстиле базат, же карды чукчып ийеле, жемин ала койотонун ондобой јат. Мындый керек меге сүрекей јилбүлү болгон.

Күртүктин јадар јери кардын алдында.

М. Пришвин.

● Күртүктер ненин учун кыжы карлу, соок јерде кыштаар аргалу? Озор неле јемзенет?

Түштүкке кедип учпайтан кандый куштар керегинде сен баштапкы класста кычырдын?

Кышкыда.

Катя печкенин оозында агаш тактада отырды. Онын тизинде јылу кийимдү наадай уйуктап јатты. Катя оны араайынан јайкап турды:

Балам менин, ыйлаба,
Қалаш садып берерим...

Кухнянын көзнөгин кенете кем де токылдатты. Кем токылдатканын көрөргө, Катя кухня јаар жүгүрди. Көрүп турза: ак төштү сангыскан көзнөктин шилин чокуп отырган эмтир. Күс-киде, көзнөктөрдн кондырарда, јараш болзын деп, энези рамдардын ортозына беленин кызыл јиилектерин салып койгон. Сангыскан олорды көрүп алган эмтир. Ол шилди чокуп-чокып, бу не болотон? — деп аайын таппай турды. Јиилек тумчугынын алдында да болзо, же алар арга јок.

— Андрейка, Андрейка! — деп, Катя агазын кычырды. Андрейка күүн-күч јок базып келеле, көзнөктөн көрди.

— Куштарда эмди јийтен неме јок, олор курсак сурап јат — деди.

Андрейка полкадан бедренип, бир тилим јуу кезип ала-ла, тонын јабынып, тышкары чыкты. Катя оны ээчий басты. Тышкары айас та болзо, сүрекей соок болгон. Кайындар үстине сахар ургандый кажайат, тожонтыган будуктары салкынга ээлип, араайынанг шынгырап турды. Садта сиреньнин жыраалары дезе калыг карга торт көмүлип калган.

Андрейка бир кайыгнынг јанына токтой түжүп, карманы-наг бек учук чыгарала, байагы јууны учукка буулап, будакка илип койды.

Бойы айлы јаар жүгүре берди, Катя дезе текпиштин јанында турала, сары јууны көрүп: «Бу сагыскан качан учуп келгей не?» — деп сананып турды.

Је сагыскан учуп келбеди.

Јаан удабай кайыгнын бир будагы кыймыктанды. Онон јенил кар төгүлди, јууны чокырга чыйрак көктөш учуп келген. Оны ээчий экинчизи, үчинчизи түшти, кызылтөш десе туура учты: ол јууны жибей јат, јангыс ла ашты ла жүзүн-јүүр үрендерди јийтен. Је ольханын чочогойлоры ла ясьеннин канатту үрендери кыруга туй тонуп калган.

— Учпа, сакып ал! — деп, Катя кызылтөшкө айтты.

Бойы айлына жүгүрин барып, калаштын оодыгын экеле-ле, карга сееп:

— Мынызы сеге! Ји, кызылтөш! — деди.

Кийин јанында эжик чыкырады, энези ле таадазы келген эмтир. Таадазы курына малта кыстап алган. Энезинин ийнинде жукачак көгөлтирим кирее ээлип турды. Олор агаш ортозынан келген.

— Азыра, азыра, балам, олор сеге төлүлү артпас — деп, энези күлүмзиренип айтты.

— Айлынга жүгүр, курсагыңды столго тургус, балам, — бистинг ажанар ойис база једе берди! — деп, таадазы айтты.

Л. Воронкова.

● Аштаган кушкаштарга балдар канайып болушты?

«Азыра, азыра, балам, олор сеге төлүлү артпас» дегенин сен канайып ондоп турун?

Болуш келип јат.

Кышкыда талай тонуп калган. Балыкчылар ончозы тош ойып балыктаарга шыйдынгылады. Шүүндер алып, тоштын үстиле чанакту бардылар. Балыкчы Андрей база барган, оны-ла кожо десе Володя деп уулы. Олор сүрекей ыраак баргылаган. Айландыра кайдаар ла көрзөн, тош ло тош. Андрей нөкөрлөриле кожо ончолорынан ыраак барып алган. Тошто ойыктар эткилеп алала, олорго шүүндер салып тура бердилер. Айас күн турган, ончолоры омок болгон. Володя балык-

ты шүүннен тартарга болужып, көп балык тудулганына тын сүүнип турды. Тоштын үстинде анда-мында чогул салган тон балыктар жатты.

— Болды, жанар керек — деп, Володянын адазы айткан. Же ончолорынын жанар күүни жок болгон, онын учун олор жөптөжөлө, конуп, эртезинде база балыктаар деп эрмектежип алдылар. Эңирде ажанып алып, некейлерине жакшы ороноло, чанактарга жадып уйуктадылар. Володя, жылу болзын деп, адазына шаай жадып алала, терең уйуктай берген.

Кенете адазы тун ортозында туруп чыгала, кыйгырды:

— Нөкөрлөр, тураар! Көрзөөр, кандый салкын! Түбек болбозын!

Ончолоры уйкудан ойгонып, ары-бери жүгүрүшти.

— Бисти ненин учун жайкайт? — деп, Володя кыйгырды.

— Түбек — деп, адазы кыйгырды. — Бистин турган тожысты үзе соголо, талай жаар агызып апарат.

Бастыра балыкчылар тоштын үстиле жүгүрүжип:

— Үзе сокты, үзе сокты! — деп кыйгырышкан.

— Олдис! — деп, кем де кыйгырды.

Володя ыйлай берди. Түште салкын там тынгыган, толкулар тоштын үстине чайбалган, айландыра дезе жаңыс ла талай болгон. Володянын адазы эки шыйдамды улаштырып, мачта эделе, учына кызыл чамчазын буулап, флаг чылап, кондырып койгон. Ончолоры кайда-кайда кереп көрүнөр эмеш пе деп айкап турдылар. Коркыганынан кемнин де курсак ичер күүни жок болгон. Володя дезе чанакта чалкойто жадып алып, күн чыгар болор бо деп, тегери жаар көргөн. Кенете Володя булуттардын ортозындагы ачык жерде самолёт көрүп ийеле:

— Самолёт! Самолёт! — деп кыйгырды.

Ончолоры кыйгырыжып, бөрүктерин жагып тура бердилер. Самолёттон таар келип түшти. Таарда аш-курсак ла записка болгон: «Тудунаар! Болуш келип жат!»

Бир частын бажында кереп келеле, улусты, чанактар-

ды, аттарды ла балыкты бойына алган. Тоштын үстінде сегис балыкчыны агызып апарганын порттын начальниги уга-ла, болуш јетирзин деп, кереп ле самолёт ийген эмир. Лёт-чик балыкчыларды бедреп табала, радио ажыра керептин капитанына кайдаар ууланып баратанын айдып берген.

Б. Житков.

● Түнде балыкчыларла не болды?

Балыкчы Андрей тоштын үстине флагты не керек кондырды?

Балыкчылар ненин шылтузында аргаданган?

Бу куучыннын төс шүүлтези кандый?

Јылдык-өбөгөн.

(Табышкак-чөрчөк)

Јылдык-өбөгөн чыгып келди. Ол јенгиле јангын, јенгиле куштарды божодып турды. Қажы ла куш алдынан бойы аңы-лу атту. Јылдык-өбөгөн баштапкы катап јангып ийерде, үч куш учуп чыкты. Јерге соок јайыла берди.

Јылдык-өбөгөн јенгиле экинчи катап јангып ийди — база үч куш чыкты. Қар кайылды, јаланда чечектер көрү-нип келди.

Јылдык-өбөгөн үчинчи катап јангып ийди — база үч куш учуп чыкты. Тын изү, каан боло берди. Крестьяндар арыш кезерин баштадылар. Јылдык-өбөгөн јенгиле төртин-чи катап јангып ийди — база үч куш учуп чыкты. Соок сал-кын сокты, ургун јангмыр јаады, туман түшти.

Куштар дезе тегин куштар эмес болгон. Қажы ла куш төрт канатту. Қажы ла канатта јети јун, қажы ла јун ал-дынан бойы аңылу атту. Јуннын бир келтейи ак, экинчи келтейи кара. Куш канадыла бир катап талбып ийзе, јап-јарык боло берер, экинчи катап талбып ийзе, кап-карангуй бо-ло берер.

В. Даль.

● Бу чөрчөктөги табышкактарды тап.

Ч и б и.

Бистинг сууны, чөрчөктө	Ийне бүриле тыркырап,
чилеп,	Кеен чүмин тартынат,
Жаңгыс түнге соок күрлеген,	Айас тенгери жылдызынды
Жыңгылаар жолды	Чибиде оттор суркуражат.
яңыртуу,	Соок-таадак база мында,
Чибини аркадан экелген.	Балдарды уткып,
Озо баштап чибичек	күндүлейт.
Айыл жылузынан ыйлаган.	Чибининг чике бажында
Эртен тура ыйлабай,	Алтын чолмон мөлтүлдейт.
Тынган, бүри жаранган.	

С. Маршак.

● Улгерден соокты, чибини тынду немелердий журап көргүскөн
сөстөрдү ле сөсколбуларды таап ал.

Чиби кандый болгоны керегинде куучындап бер.

Тайгадагы ёлка.

Жаңгы жылга чибини жазандырып белетеер деп жоп чыкты.
Чук ла Гек ойынчыктарды неден этпеген деер! Олор эски
журналдардан өндү журуктарды ончозын кодоро жырткыла-
ган. Бөстинг өөндөринең ле ватадан анычактар ла наадайлар
көктөгилеген. Адазынын кайырчагынаң папиростын чаазы-
нын бастыразын чыгарып алала, жараш чечектер ороп жаза-
гылаган.

Бүрүнкүй чырайлу, эрмек көп айтпас каруулчык та экел-
ген одынын салып, эжиктинг жанында узак туруп, олордын
таап турган там ла жаңы ойындарын кайкап көргөн. Учы-
учында ол чыдашпады. Ол чай орогон мөңүн чаазын ла өдүк
көктөгөнинең арткан жаан болчок воск экелди.

Онызы сүреен жакшы болгон! Ойынчыктар эдер фабрика
тургуза ла свечи эдер завод боло берди. Свечилер жараш эмес,

болдыр-телдир де болзо, је садып алган эн јараш свечилер-
дий јап-јарык күйгүлеген.

Эмди керек чибиде болды. Энези каруулчыктан малта су-
рады, је ол ого бир де неме айтпай, чаназына туруп алып,
агаш аразына жүре берген.

Јарым частын бажында ол чибилү бурылып келди.

Кем јок! Ойынчыктар тын јараш эмес болгой, бөстинг
бөндөринен көктөгөн койондор кискелердий де болгой, бас-
тыра наадайлар бир түней чырайлу — түс тумчукту, тосток
көстү де болгой, учы-учында, мөнгүн чаазынга орогон чочогой-
лор, оодылчан, жукачак шил ойынчыктардый, сүрекей мызыл-
дабай да турган болгой, је андый чибі Москвада кемде де јок
болгоны јарт. Бу тайганын чын ла јаражайы болгон — биң-
ик, койу, коп-коо.

Јаңы јылдын алдындагы күн келди... Тайгадан адазы
ла онын болушчылары јангылап келген.

Энирде дезе ончо улуска ёлка болгон, ончолоры Јаңы
јылды јөптү-нак уткыгандар.

Столго аш-курсак тургузылган согында лампаны өчү-
рип, свечилерди күйдүрдилер. Је Чуктан ла Гектен өскөлөри
ончозы јаан улус болгон учун, олор эмди нени эдетенин бил-
бегендер.

Қарын, бир кижиде баян бар болгон, ол ойноордо, ончо-
лоры тура жүгүргилеп, танцевать эткендер.

Адазы дезе танцевать эдип билбеген. Ол сүреен килен-
кей, сөөк-тайагы јаан, бөкө кижі болгон, ол кандый да
танец јогынан, полло тегин ле басканда, шкафта аяак-казан
шыңырап туратан. Ол Чук ла Гекти тизезине отырғызып
аларда, олор ончолорын тын колчабыжула уткыдылар. Онон
танец божоордо, улус Гекти кожондоп берзин деп сураган.
Гек мойношподы. Ол јакшы кожондойтонын бойы да билип,
онызыла оморкойтон. Қандыйын кожондогон — эмди менин
сагыжыма кирбейт. Је ол јакшы кожон болгон, ненин учун
дезе бастыра улус оны угуп, табыштанбай, тымый берген.

Гек тыныш алынарга токтогондо, свечилердин тырсылдап күйгени, тышкары салкыннын күйлегени угулган.

Гек кожондоп божоордо, ончолоры табыштанып, кыйгырыжып, Гекти кол бажына алып, өрө экчеп турдылар. Же энези Гекти олордон тутканча ла айрып алган, ненин учун дезе олор онын балазын агаш потолокко согултып ийбезин деп коркый берген.

— Эмди отыраар — деп, адазы час жаар көрөлө, айтты. — Эмди энг учурлузы башталар.

Ол барып, радиоприемникти иштедип ийди. Ончолоры отырып, унчукпай бардылар. Баштап тым болгон. Же онон табыш, күйлөш угулды, кайдан да ыраактан жараш шыңыраган табыш угулып келди. Чук ла Гек удур-тедир көрүшти. Ол не болгонын олор билип ийген. Ол ыраак-ыраак Москвада, кызыл чолмоннын алдында, Спасский башняда Кремльдин алтын чазы соккон. Бу шыңыраган табышты — Жангы жылдын алдында — улус эмди городтордо, тууларда, чөлдөрдө, тайгада, көк талайда угуп турган.

Ол тушта ончо улус өрө туруп, бой-бойлорын Жангы жылга уткып, ончозы ырысту болзын деп күйүззеди.

Ырыс дегени не болгонын кажызы ла бойыннын санаазы аайынча билген. Же көдүрө улус кожо ак-чек жүрер, көп иштеер ле Советский ороон деген бу ырысту сүреен жаан ороонды корулаар керек деп билип турган.

А. Гайдар.

● Уулчактар ла жаан улус Жангы жылдын байрамын тайгада канайып өткүргенин куучындап бео.

Бу үзүк А. Гайдардын кандый куучынынан алынган?

Уйде куучынды түгезе кычыр.

Темага берилген сурактар ла жакылталар.

Куучындардан ла үлгерлерден кыш башталганын журап көргүскенин тап.

Кар жааганы керегинде куучындап бер: канайып ол башталган, канайып жааган, карычактар кандый болгон. Бойыңның шиндеп көргөңдиди ле кычырган тексттерди тузалан.

Сен тындулардың кышкыдагы жүрүми керегинде нени билип алдың? Сен кыш керегинде журукчылардың кандый журуктарын билеринг? «Кыш» деп альбомго материал (үлгерлер, открыткалар, журуктар) жууп ал.

Чөрчөктөр лө баснялар.

Боро кушкаш.

I

Озодонг озо чакта чанкыр жараш Алтайда Байбарак деп бай журтаган. Тебееде турган ак малы чымалыдый көп болгон. Кулдарынын тоозын Байбарак бойы да билбейтен. Ол ачап-сыйабынанг эжигине келген ийтти өлтүретен, журтына кирген жорыкчыны ат камчызыла чыбыктайтан.

Жайы-кыжыла онын койлорын кабыратан Кодурлу деп күдүчилү болгон. Кышкы карга бастырып, жайгы жагмырга өдүп, күннинг изү чогына күйүп, күдүчи карыйла, катан сөөги божой берди, чокту көзи артады, алтап базар күчи чыкты.

Күдүчининг карыганын көрөлө, Байбарак бай оны бойына алдыртты.

— Менин журтымда иш этпей жүрерге болор, карган. Мынанг кедери чык! — деди.

— Мен кайдаар баратам? — деп, Кодурлу ыйлады. — Адагардын эжигине жүрүп өскөм, кичүденг ала одын тажы-

гам, слердин малыгарды карыыр јажыма јетире кабырдым. Карган мени кедери сүрбей, килезеер. Слерге узак чаптык этпезим, удабай ла өлүп каларым.

— Сенле эрмектежерден өскө, менде керек јок деп бодоп турун ба? Ак-јарык элбек, кайдаар барар күүндү эдинг, анаар ла бар! — деп, Байбарак кыйгырды. Онын көзине кан шаалды, калын эриндери тартыла берди.

II

Кодурлу апшыйак эмегенин једингенче ээзинин јуртынан ырап, көс көргөн јерге јүрө берди. Онын айрылбас најызы — сары көстүктү кара ийт ачу-корон улыйла, оны ээчий јелип ийди.

Эмеген ле өбөгөн канча кире барганын бойлоры да билбеди. Байбак мөшкө једеле, кара суучактын јарадына јапаш тургузып, анда јуртай бердилер. Олордын најызы кара ийт күнүн сайын андап, эмезе элик, эмезе койон экелип турды. Кезикте кызыл көстү чайды да экелетен. Эмеген ле өбөгөн ийдин алдындагызынанг артык сүүр болды.

Ийиктий айланып, айлар өтти, айулардый уур јылдар өтти. Кара ийт карып, анга көстөри јетпес, тумчугы јыт сес-пес болды, буттары уурлай берди. Кодурлу өбөгөн кородоы.

— Үчүлебис торолоп өлөтөн конок келди ошкош — деди.

III

Туулар јаскы чүмин кийинип, куштар дезе агаш аразында кожондожо берерде, бир боро кушкаш Кодурлу өбөгөннин јуртына учуп келеле, мөштинг будагына отырып алды. Мөштинг алдында түрүлип јаткан керсү кара ийтти көрөлө, айтты:

— Сен, төрт бут, неге кунуктыг? Анг-кушка једишпей барган болзонг, мен сеге болужарым...

Кара ийт бажын көдүреле, мөштинг будагында кичинек боро кушкашты көрди.

— Сен, сагысканнан да коркып турган бойың, меге кандый болуш јетиретен эдин? — деп, керсү ийт кайкап айтты.

— Мен сагысканнан качан да коркыбай јадым — деп, боро кушкаш айдала, јабыстагы будакка секирип түшти. — Керек болзо, ан-кушты канайда јенил тудуп аларына мен сени үредерим. Сен тозуда ан сакуп отыр, мен дезе кырдың ол јанындагы агаш аразына учуп барала, табыш чыгарайын. Ол тушта койондор коркыйла, үстинге мантажып барар, сен оларды каап ла тур.

— Је, темденип көрөли.

IV

Кара ийт койу јырааның аразына кирип алала, отырды. Боро кушкаш дезе кырдың ол келтейине учуп барала, чыйкылдап, табыштанып, канаттарыла талбып, бастыра койондорды үркитти. Бир койон кара ийттин үстине чурап келди. Кара ийт оны тудуп алала, өбөгөн лө эмегенге апарды. Бу өйдө агаштын јаказына Байбарак бай учар куштан түрген јорыкту кара атту јортуп келип, койонды апарып јаткан ийти көрөлө, айу чылап огырып ийди:

— Мениң аңдарымды коротсын деген јөнти сеге кем берген? — Ок-саадагын ала койоло, ийти өлтүрө атты.

Торко өлөңниң үстине јыгылып, кара ийт айтты:

— Боро кушкаш, најым, сен карган өбөгөнди ле эмегенди ундыбай јүр...

Боро кушкаш кара итке болужарга учуп келзе, ол өлүп калтыр.

— Сакуп ал, Байбарак, најым учун өчимди аларым — деп, боро кушкаш чугулданып айтты.

Байбарак кушкаштын айтканын оңдобой, койонды канжаалап алала, айлын көстөп, јанып ийди.

Кулдары јууктап клееткен ээзин көрөлө, уткырга удурә жүгүрдилер, аттың чылбырын алып, чакыга бууладылар, байды колтыктап, чеберлеп, аттан түжүрдилер. Байбарак, эмеге-

нине койон өлтүрүп экелдим деп мактанарга, айлына мендеп кирди.

— Адучы-мерген сеге сый экелди — деди.

Байбарак бойынын сүүген кара адын айылдаг ыраак божотпой, оны көрөргө көп такып чыгатан. Онын учун кулдары атты суунун жанындагы жалаңда армакчылап койоло, бойлоры талкан базарга, тере уужаарга, тон, өдүк көктөөргө баргылады.

Бир боро кушкаш кенете учуп келеле, кара аттын бажына отырып алала, мандайынын өңзүрегине чокый берди. Ат бажын булгап, карайлап та турза, же боро кушкаштан айрылып болбоды.

Канатту куштый кара ат өштүзинен айрылып болбой турганын угала, Байбарак ок-саадагын түргөн тудунып, жылу айлынан чыга жүгүрди, боро кушкашты атты. Же аткан огы көндүрө барды. Боро кушкаш тегери түбине учуп чыкты, кара ат десе жал жастанып жыгылды. Байбарак бир будыла жерди тееп, ончо кушкаштарды жоголтсын деп кулдарына кыйгырды.

V

Байбарактын эмегени өбөгөнүнөн ачап болгон. Кайнаткан канды жиирге сүрекей сүүйтөн. Өлгөн атты көрөлө, канын көнөккө агызып аларга, ичегелерин чыгарып аларга, ол сагыжы энделгендий жүгүрди.

Боро кушкаш ойто учуп келеле, байдын эмегенинин бажына отырала, чокый берди.

— Кандый жаман кушкаш эди! Баалу бөрүгимди жыртып, жегмегимди ойотон туру! — деп, байдын эмегени кыйгырды.

Байбарак боро кушкашты таныйла, аайы-бажы жок сүүнди. «Тенек кушкаш өлүмди бойы бедрейт» — деп сананала, Байбарак оны атты. Же саадактын огы байдын эмегенинин бажын ойо атты, боро кушкаш десе ол ло бойы учуп чыкты.

Байбарак ачынала, кийген тонын жыртып чачты, жылангаш бойы көңкөрө жадып, огырып ыйлай берди.

Боро кушкаш катап ок учуп келеле, Байбарактын арказына отырып, жардынын ортозын чокып, ийнедий тырмактарыла тырмай берди.

Байбарак жерге тоголонып, ачу-корон кыйгырды. Боро кушкаш дезе арказын ойоло, жажынып каларда, бай оны колло тудуп болбой, жерге жаба былчып та болбой турды. Кушкаш онын көксин ойо чокыйла, жүрекке жедер болор деп сананып, Байбарак тыг коркыды. Бастыра кулдарын ла көдөчилерин кычырды. Кулдар ла көдөчилер жүгүрип келеле, байдын алдына чөгөдөп отыра түштилер.

— Сары сапту, алмазтый курч бычагымды бери беригер, бу шилемирди өлтүредим! — деп, Байбарак жакарды.

Көдөчилери ээзинин жакарузын бүдүрип, алмазтый курч бычакты экелип бердилер. Байбарак бычакты оиг колына алып, боро кушкашка талайды. Же боро кушкаш бу өйдө он жардына секирди.

— Өштүүмниг тынына мен эмди ле жедерим! — деп кыйгырала, Байбарак бычагыла бар-жок күчиле сайды... Боро кушкаш тенери түбине учуп чыкты. Байбарак дезе онтоп ийеле, жыгылды. Кара кан, суу чылап, ага берди.

VI

Керсү боро кушкаш сүүнчилү чыйкылдап, байдын одордо турган койлорын Кодурлу өбөгөнгө айдап экелди.

— Мениг најым, бу койлорды бойыга ал — деп, кушкаш сүүнип айтты. — Эмди чанкыр Алтайда Байбарак бай жоголгон. Бу койлордын ээзи — сен. Сүдин саап ич, эдин жи, терезиненг эмегениге ле бойыга тон көктөп кий, жаркынду күнниг алдында узак, ырысту журта.

Карган Кодурлу нени де оңдобой, жаңыс жерге кадала бергендий, узак турды. Нени айдарын билбеди. Учында ончозын оңдойло, омок кыйгырды:

— Өлөргө турган бойымды сен тиргистин! Көксимнин өчкөн одын камыстың, менин эрке кушкажым! Ордына сеге жакшымды канайда жетирейин, нени берейин? Айлымнын түнүгине уйа тартып, менле кожо журта, жакшынак кушкажак!

Боро кушкажак онын айтканына жөпсинди.

Өбөгөн лө эмегеннин айлында журтап, көп балдар базып алды. Онын калдыктары улустын айылдарына уйа тартып, улусла эмдиге жетире нак журтап жат.

● Сен бу чөрчөктөн жоктулардын жадын-жүрүми керегинде, байлардын кижжи күүни жок кылыктары керегинде нени билип алдың?

Бу чөрчөктө учы-учында кемдер жентип чыгат: жакшы эмезе жаман улус па?

Айулардый уур жылдар өттү дегенин сен канайып ондоп турун?

Мыны ненин учун чөрчөк деп айдар, жарта.

Чөрчөктин бөлүктөрине бажалыктар сананып тап.

Жүс сагыш.

Бир катап түлкү ле турна тушташкан. Түлкү бажын бөккөйтөлө, айтты:

— Ээ, бараксан турна, сенин будын турганы ла экү туру ине!

Турна кайкаган бойынча төмөн көрди, чындап та, эки ле чичкечек бут эмтир, түлкүдө дезе — бир, эки, үч, төрт тамаш. Кайкаган турна оозын ачып ийди.

— Ой! — түлкү кыйгырып ийди. — Ой, бараксан турна, сенде бир де тиш жок туру ине! Менде дезе одус алты тиш, жүс сагыш, төрт сан, эки кулак, айдары жок жараш куйрук!

Турна бош тарына берди. Ачынган бойынча мойнын өрө чөйип ийеле, ыраакта кижжи клееткенин көрөлө, айтты:

— Ой-бой, күндүлү түлкү, анчы келип жат!

Оны уккан түлкү куйругун айра минеле, борсуктын ичегинине кире конды. Турна оны ээчий кирди.

Анчы дезе олор экүнин анайда кылынганын көрүп алала, ичегенди келип каза берди.

— Ой, түлкү, улу түлкү, — турна ыйлады, — анчы биске жууктап клеедири! Слердин буттарыгар төртү, одус алты тиштү, сагыжаар жүс, слер сүме тапсагар, канай аргаданарыс.

— Аргазын бойынг тап! Менде турганы ла бежен сагыш артты.

Анчы дезе там ла жууктап клеетти.

— О-о-о, кудай, түлкү, менинг ижемжилү түлкүм, слердин буттарыгар төртү, сагыжаар бежен, мынаг канайда аргаданарыс? — турна сурады.

— Аргазын бойынг тап. Сагыштарым јер башка барды.

Анчы ичегенди казып, ологго жууктап келеле, турнанын узун будынанг тудуп, чыгара тартып келди.

Турнанын куркуны мылтырт эдип калтыр. Көзи торт ло тоштый сооп калган. «Байла, ичегенге тумаланып калган болор» — дейле, анчы турнаны туура таштап ийди.

База эмеш казала, көрүп турза: түлкүнинг барбак куйругы, торко чачактый, јайылып, тырландап јатты.

Анчы түлкүни куйругынан тудала, чыгара тартып, өлтүрип алды, терезин јараштыра сойып алала, арчымакка экчей тудуп салып: «Айлыма келзем, бычкагын бөрүкке кожом, куйругын камчынын сабына буулап аларым, сыртынан дезе алтын өндү јака чыгар. Акыр, турнаны база алып алар ошкош. Ийттерге курсак, байла, болбой» — деди.

Анчы кайра бурылды, турнаны јаткан јериненг таппады. Көрөр болзо, турна тегери түбине чыгып калган, керек дезе ок-саадак та јетпес эмтир.

Эки кулакту, төрт бутту, одус алты тиштү, жүс сагышту түлкү анайда базылды.

Јаныс сагышту турна дезе канайда сүмеленип, тирү артарын билеле, ады-чуу чыккан анчыны да мекелеп салды.

● Сен бу чөрчөктө кемнин јанында турун: түлкүнинг бе, турнанын ба? Ненинг учун?

Чөрчөкти бөлүктерге бөлийле, кажы ла бөлүгине бажалык сананып тап.

Себиске ле Чымалы.

Басня

Секирип жүрген Себиске
Кеен жайды кожондоп өткүрди;
Ары көрөлө, бери көргөлөктө,
Кыштын соогы једип келди.
Ак јаландар ээн калды;
Жайдын күндери түгенди;
Алдына кирип, аш табатан,
Жадып алып амырайтан
Јалбрактар кургады.
Кыштын корон соогыла
Ачана-түбек кожо келди;
Себиске эмди кожондобой барды;
Ач өзөккө кожон, јыргал
Кемнинг сагыжына киретен эди!
Ал-санаага Себиске түшти,
Чымалыга жүк ле јетти,
Чымалыны јайнай берди:
— Кайран кудагай, аргада!
Быйан јокко арттырба,
Јаскы күндер келерине јетире
Мени азыра, чеберле!
— Сөстөринге кайкайдым мен:
Јай ойинде иштедин бе сен? —
Чымалы оноң сурады.
— Иш сагышка кайдан кирзин?
Јымжак өлөң үстинде
Кожон, јыргал болды бисте,
Бажым канайып айланбазын.

— Айдарда, сен... — Мен санаа жок
Жай чыгара кожондоп жүргем.

— Кожондогон? Ол до — керек,
Эмди барып бијеле!

И. Крылов.

● Себискенин ле Чымалынын
кылыктарын тўндештир. Сеге оло-
рын кажызы жарайт? Ненин учун?

Бу басня кижини неге ўредет?

**Иштенкей ле жалку улус керегинде
кеп сўстўр.**

Иштенкейге тўн узун, жалкуга тўш узун.
Эдердин эргеги ус, этпестин эрмеги ус.

Жалку ийт куйругын айбылаар.

Тогус жалку торолоп ўлгўн.

Жалку эки будын артынып алар,
эки колын тудунып алар.

Куу, Чортон ло Рак.

Нўкўрлўр ортодо жўп болбозо,
Олордын кереги чек жылбас,
Андый керектен туза болорын
Кем де иженип сакубас.

Бир катап Куу, Чортон ло Рак
Кошту абра тартарга жалданган,
Учўлези абрага жегинип,
Бастыра кўчин салып тарткан.

Абрадагы кош уур эмес те болзо,
Же Куу сан ўрў ууланат,

Кедер Рак кайра тескерлейт.
Суу жаар Чортон блаажат.
Кем бурулу, кем акту — та,
Је кошту абра эмдиге ле анда.

И. Крылов.

● Куу, Рак ла Чортон кошту абраны ненинг учун јеринег кыймыктадып болбогон?

«Кошту абра эмдиге ле анда» дегени кеп сөс аайлу. Оны кандый учуралдарда тузаланарга јараар?

Кеп сөс.

Агын сууда сал јакшы,
Ас улуста јоп јакшы.

Јалтанбас койон.

Агаш аразында чыккан койонок не ле немеден коркып јүретен. Кайда-кайда будак тырс эткенде, куш учуп чыкканда, агаштан болчок кар түшкенде, койоннын јүреги барт эдетен. Койонок бир күн коркыган, эки күн коркыган, бир недеlege чыгара коркыган, бир јылдын туркунына коркыган, јаа-нап келерде, коркып јүрери күүнине тийе берген.

— Мен неден де коркыбайдым! — деп, койонок бастыра агаштарды јангыландыра кыйгырды. — Бир де кичинек коркыбайдым!

Карган койондор до јуулган, кичинек койоноктор до мантажып келген, карган тижиде койондор једип келген — узун кулакту, кылчыр көстү, кыска куйрукту койон анайда мактанып турганын угуп, кулактарына да бүтпей отыргылады. Койон бир де немеден коркыбай туратанын озор мынанг озо качан да укпаган.

— Эй, кылчыр көс, сен бөрүден де коркыбайдын ба?

— Бөрүден де коркыбайдым, түлкүден де, айудан да — бир де немеден коркыбайдым.

Оны угарга да каткымчылу болгон. Јаш койоноктор алын тамаштарыла тумчуктарын јаба тудуп, каткырышты, јалакай карган койондор каткырышты, керек десе тўлкўнинг тамажында, бөрўнинг тижинде бир тушта болгон карган эркек койондор до кўлўмзиреништи. Сўрекей каткымчылу койон! Каткымчылу ла койон! Кенете ончолорына сўўнчилў боло берди.

Анданып, секирип, калып, бирўзи бирўзининг кийнинен сўрўжип, ойноп, јўўлгек немелердий боло бергендер.

— Је мында незин узак эрмектежер! Меге бөрў учураза, мен оны јип саларым!.. — деп, сўреен курчыган койон кыйгырды.

— Қалак, кандый каткымчылу койон! Онын тенеге де кандый!.. — Ончолоры онын каткымчылузын, тенегин кўрўп, каткырыжып турдылар. Койондор бөрў керегинде кыйгыргылап турарда, бөрў десе бу ла једип келди.

Ол бойынын керегине агаш аразыла ары-бери базып јўреле, аштай берди. «Койонокты јип ажанза, јакшы болор эди!» — деп сагыжына кирер де ле, сырагай ла јуугында койоноктор онын, кўк бөрўнинг, адын адап, јамандап турганын укты. Ол тургуза ла тура тўшти, кейди јытайла, ѳнѳлѳди. Бөрў ойноп турган койонокторго сырагай јууктап келди. Јууктап келерде, койоноктор бөрўни электеп турганын укты, кѳзи кылчыр, кулагы узун бир койон ончолорынанг кѳп мактанып туру.

«Акыр, карындаш, мен сени ле јиирим» — деп, кўк бөрў сананала, койондордынг кажызы бойынын јалтанбазыла мактанып туру деп кетеп кѳрди.

Койондор десе бир де неме ајарбай, алдындагызынанг ойноп турдылар. Мактанчак койон тѳнѳшкѳ чыгып ала-ла, кийин тамаштарына отыра тўжўп, мынайда куучындай берди:

— Угугар, коркынчактар! Угугар, мен јаар кѳригер! Мен слерге бир неме кѳргўзип берерим. Мен... мен... мен...

Онын тили ол ло тарыйын тартыла берди. Ол бөрўнинг

көстөрүн көрүп ийди. Өскө койондор бөрүни көрбөгөн, мактанчак койон десе бөрүни көрөлө, тынып та болбой барды.

Онон ары кайкамчылу неме болды.

Мактанчак койон, мячик чилеп, өрө секиреле, коркыганынан улам бөрүнинг жалбак мандайына чип-чике меч эдил түжеле, бөрүнинг арказына ангана согулды, кейде база бир катап анганала, терезинен уштылгадый болуп, сүрекей түргөн мантады.

Койон бараксан чагы торт чыкканча мантады.

Ого бөрү кийнинен сүрүжип, эмди ле тижиле чончойунан тударга туру деп билдирген.

Учунда онын чагы торт чыга берерде, бараксан көзин жумала, жыраанын төзине өлгөндий жыгыла берди.

Бөрү десе бу өйдө чек башка жер жаар мантап браатты. Койон онын үстине келип түжерде, ол оны кем де адып ийди деп бодогон. Бөрү качып мантаган. Агаш аразында өскө дө койондор бар эмей, бу койон десе кандый да жүүлгек немедий болгон.

Өскө койондордын сагыштары база узак токынап болбой турды. Кезиктери жыраанын ортозына барып жажынды, кезик-

тери төгөштин кийинине жажынды, кезиктери орого киргиледи. Жажынып отыарга ончозынын күүнине тийерде, эмеш коркыбастары чыга конуп, көрүп турды.

— Бистин койон бөрүни эптү ле коркытты! — деп, олор айдышты. — Ол эмес болзо, бисти бөрү тирү арттырбас эди. Айла ол коркыбас койоныс кайда не?

Ончолоры койонды бедредилер. Бедреп бастылар ла бастылар, же жалтанбас койон кайда да жок болды. База өскө бөрү оны жип салды эмеш пе? Учы-учында оны таап алдылар: койон коркыганынан жүк ле тынду, жыраанын төзинде ойдыкта жаткан.

— Эр эмтиринг, кылчыр! — деп, койондор жаңыс үнле кыйгырдылар. — Адаг да кылчыр бол! Сен карган бөрүни макалу ла коркыттыг. Быйан болзын, карындаш. Бис сени мактанып туру деп бодогонус.

Жалтанбас койон керектин аайын тургуза ла сезип ийди. Ойдыгынан чыгала, көзин сыкыйтып, айтты:

— Слер не деп бодогоноор? Э чаалда, коркынчактар!
Жалтанбас койон бир де немеден, чындап та, коркыбай турганына бу күннен ала бойы да бүдөр болды.

Д. Мамин-Сибиряк.

● Чөрчөктин бажалыгында жалтанбас деген сөс кандый учурлу айдылган?

«Койоннын жүреги барт эдетен». «Койон, терезинен уштылгадый болуп, сүрекей түргөн мантады». Бу эрмектер койоннын кандый болгонын көргүзөт?

Чөрчөкти бөлүктөргө бөлийле, кажы ла бөлүгине бажалык сана-нып тап.

Чөрчөкти тургузылган план аайынча куучындап бер.

Төө суу ичкенде, ненин учун кайра көрүп турат.

(Казах албатынын чөрчөги)

Жебрен чакта төө жараш бүдүмдү болгон. Ондо айры-айры мүүс ле узун барбак куйрук бар болгон.

Бир катап ол суу ичип аларга келген. Сууны ичип, бойынын жаражын аяктап көрүп турды.

Кенете ого ак-кийик мантап келди:

— Көөркий төө, меге бүгүн айылдап барып келер керек. Мүүзинди меге бир ле энирге берзең!

Төө мүүзин ак-кийикке берип ийди.

Ол өйдө атта куйрук жок болгон. Ол төөгө мантап келе-ле, онын кара торкодый куйругун бир ле күнге сурады. Төө бойынын куйругун атка берип ийди.

Оноң көп ой өттү. Төөгө онын мүүзин ле куйругун бер-бей жадылар.

Төө ак-кийикке айдарда, онызы карууна каткырды:

— Мен мүүзинди сеге, куйругун жерге жетире өссө, берерим.

Ат дезе мынайда айтты:

— Мен куйругыңды, сениң мўўзинг өссө, берерим.
Эмди төө суу ичкенде, жаантайын кайра көрүп турат.
Онызы ол ак-кийик — оның мўўзин, ат — куйругын ка-
чан экелгей не деп сакып турганы.

Темага берилген сурактар ла жакылталар.

Быжыл сен кандый чөрчөктөр кычырдың? Сагыжыңда анчада ла
терең арткан чөрчөктөрдү айдып бер.

Чөрчөктөрдүн кажызы албатының? Олор нениң учун анайып ада-
лат? Писательдердин бичиген чөрчөктөрүн сагышка алын. Олорды ай-
дып бер.

Ундыбас эдип үренген баснялардың бирүзин чокым кычырарына
белетенип ал.

Чөрчөктөрдө лө басняларда кандый текши темдектер бар?

Советский черү.

Граннын чике бойында.

Мен граннын чике бойында
Лажытту јерде сергелен турум.
Төрөл орооннын бастыра јөөжөзин —
Тууларын, сууларын корып турум.
Койу бүрди өткүре мен
Ончозын кыракы көрөдим.
Бу өйдө бастыра јүректен
Төрөлимле куучындажадым.
Боромтык түнди өткүре
Ончозы меге јуук билдирет,
Бастыра Төрөлим јанымда деп
Көзиме менин көрүнет.
Јурттар, јаландар, агаштар,
Бойымнын өскөн айлым,
Јаан талайлар ла суулар —
Ончозын көрүп турадым.

Тагдакталып кўн чыкканы,
Трактор јолло браатканы,
Сўт тарткан уулчактар,
Учуп брааткан карлагаштар,
Кемнинг де отту печкези
Көзиме көрўнип эбелди.
Бу ончозы — бистин Төрөлис,
Төрөлисти корып кичеерис.

М. Исаковский.

● Пограничник јажытту јерде (тозуулда) туруп, нени сагыжына алынат? Кычыр.

Пограничник Советский Төрөлин сўўп турганын ўлгердин сөстөриле керелеп бер.

Кеп сөс.

Кем Советский Союзка табарар, ол бойынын өлүмин табар.

Черўнинг төзөлгөн кўни.

Ол тўн февраль айдын калапту салкыны талайдаг соккон. Бастыра заводтор ўзүк јогынан кўўлешкен. Онызы не дезе, Ленин бойынын орооны учун тартыжарга белен ончо улусты Смольный јаар кычырган. Ада-Төрөл јеткерде болгон: немецтер Петроград јаар клееткен.

Ленин тўниле иштеген. Ол албатыга кычыру бичиген.

Кезикте ол өрө туруп, көзнөккө базып келетен. Смольныйдын двoryнда оттор кўйген, пулемёттор турган, боро шинельдў жуучылдар кайдаар да тудамдап буулаган ўлдўлер, мылтыктар тажыгылаган.

Бир оттыг јанында јаказын көдүрген кара бушлатту матрос турган. Ол салкыннан улам ла туура баштанып, от јанына сыйа базып отырып, колдорын јылыткан. Је јылынып

алып болбой турган ошкош. Айдарда, ол сынын түзедип, би-
желей берген.

Ленин матрос жаар көрүп-көрүп турала, ойто столы-
нын жанына келди. Ол бойынын кычырузын база катап кы-
чырала, үстинен «Социалистический ада-төрөл жеткерде» деп
жаан букваларла бичип, кыбынан коридорго түргөн чыгып
барды...

Текпиштин жанында Ленин токтой түшти. Анда, площад-
када, пулемёттын жанында каруулда жиит солдат турган.

— Же кандый, нөкөр, бис бу пулемётло өштүни жеңип бо-
лорыс па? — деп, Ленин сурады.

— Токпоктоп саларыс, Владимир Ильич! — деп, солдат
каруун омок үниле жандырды.

— Немецти бе?

— Немецти!

— А броневиктерлү, пушкаларлу... ийде-күчтү өштүни?

— Түнгей ле токпоктоп саларыс, Владимир Ильич.

— Мен, нөкөр база анайып ок бодоп турум... Шак ла
анайып: түнгей ле токпоктоп саларыс.

Ленин кайра бурылып, ол ок базыдыла, мендебей бойы-
нын кыбына барды. Сыранай лампанын жанында калганчы
военный жетирү эмдиге ле жатканча: немецтер Псковко жуук-
тап келип, Петроградка согулта эдерге белетенип тургандар.

Ол пулемётчиктий, оттын жанында жылынган матростый
жуучылдар көп болгон болзо кайдар! А олор ас деп пе? Олор-
ды жууйла, бойынын черүзин төзөп аларга, жагыс ла ой керек.

Же ой ас, өштү дезе Советский республиканын төс горо-
ды жаар жүтकिп жат.

Кыптын кара көзнөги бороро берди: таң адып клееткен.
Түймеендү күүлеш эмди угулбай турган. Ленин тындалана
берди. Кайдан да ыраактан музыка угулды. Бир минуттын
бажында ол тыгып келди. Военный оркестрдин жес трубала-
ры марш ойногон. Команда жаңыланды, Смольныйдын эл-
бек паратазынан воинский бөлүк кирип клеетти.

Көзнөктинг јанында туруп, Ленин ширтеп көрди: јуучылар кыска тонду, тегерик бөрүктү болгон.

Бу кийим Ленинге таныш деп көрүнди. Сагыжына кирип келди: өткөн жылдын март айында, ол гран ары јанынан јанып клеедерде, оны андый кийимдү оружейниктер уткыгандар. Јагыс оордо мылтыктар јок болгон.

Тегери там ла јарып клееткен.

Смольныйдын коридорында улустын базыды, үндери угулды.

Эжик чыкырт этти, кыпка качы кирип келди.

— Бу нөкөрлөр Сестрорецктен бе? — деп, Ленин эмдиге ле көзнөктөн көргөнчө сурады.

— Кызылгвардеецтер, Сестрорецкте мылтык-јепсел эдетен заводтын ишмекчилери.

— Бастыразы канча кижиге?

— Тогус мун сегис јүс кижиге.

Заводтордын түймеендү күүлежиле түнде Смольный јаар матростор, Питердин кызылгвардеецтери, революциянын чындык солдаттары баргылаган.

Кызыл черүлерлү поездтер тегеликтериле чатылдап, Нарва ла Псков јаар брааткан.

1918 жылда 23 февральда немецтерге баштапкы согулта эдилген. Олордын ичкерлежин токтодып ийгендер.

Ол күн бистинг черүбистинг төзөлгөн күни болуп калды.

А. Күнонов.

● Бистинг ада-төрөлис кандый јеткерде болгон?

Заводтордын түймеендү күүлежиле Смольный јаар кемдер барды?

23 февраль ненинг учун Кызыл Черүнинг төзөлгөн күни болуп барды?

Бистинг черүбисти эмди канайып адагылап јат?

Ваня Андрианов.

I

1941 жылда декабрь айдың учында бир журтта мындый керек болгон. Андриановтордың айлында фашистский солдаттар турган. Кенете олар жоголып калган.

— Чын ла жүргүлей берди эмеш пе? — деп, крестьяндар бой-бойлорынан шымыранып сурагылап турды.

Советский Черүнинг бөлүктери кайда да сыраңай жуук једип келген деп сүүнчилү табыш јайылган.

Оштүлөр журттан чын ла ончозы жүре бергенин јартап аларга, Ваня Андрианов оморды кайып көрөр деп сананып алды. Ол айлынан чыгып, айылдардың кийин јанынча базып жүрди. Бир сарайдың эжигинен кенете ыш јытанды. Ваня ол сарайга кирди. Сарайдың ичинде көмүр костоно күйүп јатты, оны эбиреде фашисттер јылынып отырғылады. Эмеш ыраакта пулемёт турды. Фашисттердин бирүзи тура жүгүрип, Ваняны сарайдан чыгара ийделе, эжикти јаап алды.

«Ээ, керек андый эмтир ине!... Олар барбай, јажынып алган. Бистин жуучылдарды ајабас јанынан аткылаарга турган эмтир. Андый болбос эмей!» — деп, Ваня шүүнди.

«Фашисттер база кайда јажынат не? — деп, Ваня бойынан бойы сурады. — Мыны кайып көрөлө, бистин жуучылдарга айдып салар керек».

Јууканын кыйузында эски сарайлар турган. Омордың јабуларынын үстинде билдирер-билдирбес ыш чөйилген. Анайдарда, фашисттер мында да јажынган эмтир...

II

Ваня соокко тонуп, күртле басты. Деремнеден чыгала, эбиреде ајыктап көрди. Ыраакта карлу јаланда, јалаңла толкулар түрүлип клееткен чилеп, кандый да неме журт јаар ичкерлеп клееткенин Ваня кенете көрүп ийди. Ол ак халатту улус болгон. Омордың бирүзи де атпай турган.

«Бистинг улус! — деп, Ваня сананды. — Олорды мында фашисттер тозуп турганын билгилебей де јат».

Уулчак күртле олорго удур јүгүрди. Једип айдатан ла болзо! Једетен ле болзо кайдат!

Је өштүлөр уулчакты көрүп ийеле, оны аткылады. Ок-тор уулчакты ээчий сыгырыжып учты. Ваня карга жыгылала, кайра да көрбөй, там ла ырада жылып барды. Ок тийгенинен чарчалган кар Ванянын тонына, бөрүгине јапшынып турды. Кезикте, Ваня фашисттерге көрүнбей барганда, олордын мыл-тык адыжы токтой берет.

III

Учы-учында Ваня бистинг улуска једип алды.

Ак халатту, бийик сынду кижилер Ваняны бут бажына тургусты. Уулчак тынарып, фашисттер керегинде, сарай керегинде, пулемёттор керегинде — ончозын командирге куучындап берди.

— Слердин журтка киргедий өскө жол бар ба? Ол жолло бисти баштап апар — деп, командир айтты.

Ваня журтты эбиреде бастыра жолдорды жакшы билетен болгон. Ол бистин жуучылдарды өскө жолло — жууканын ичиле, эски теерменнин жанынча баштап апарды. Советский Черўнин бөлүктери бу журтка фашисттер торт сакыбаган жанынан келип кирди.

Советский жуучылдар «ура» кыйгырыжып, фашисттерди аткылады. Фашисттер сарайлардан чыга жүгүрүп, советский жуучылдардын окторына учурап турдылар. Жаан удабай фашисттерди бу журтта чыгара сүрүп салгандар.

Төрөл журтынан өштүлөрдү чыгара сүрөргө он үч жашту үрөнчик Советский Черўге анайып болушкан.

Советский башкару Андрианов Ваняны Кызыл Чолмон орденле кайралдаган.

● Ваня Андрианов кем болгон?

Советский Черўге ол канайып болушкан?

Жеткерлү өйдө ол бойын канайып тудунган?

Ваняны ненин учун герой деп айдарга жараар?

Журукта не журалганын куучындап беригер, журук куучыннын кандый бөлүгине келижет?

Куучыннын планын тургузала, план аайынча куучындап беригер.

Тоня-партизанка.

I

Тоня Петрова токтой түжеле, жыраанын кийин жанына жадып алды. Мынан төг жерде турган журт, алаканда чылап, иле көрүнөт.

Ол журтта фашисттер шибееленип алганын, ого кирер бастыра жолдорды автоматчиктер каруулдап турганын Тоня билген. Жажынар жер жок.

«Хребтово журтка ак жалаңдарла өдүп болбозын. Өштүлөр божотпос» — деп, Тоня сананып жатты.

Јуртка өдөр јол кара ээн јаландардын ортозыла чичке тилбектий чөйилип барган. Солдаттар отырып алган фашистский машиналар боро тоозынды көдүрип, өдө конды. Үч броневик өтти, уур орудиелер сүүртеген тягачтар күзүрежиپ өткиледи.

«Хребтово јурттын бийик јерине өштүлер черүлерин ле техникасын јуунада тартып, партизандарга табару белетеги-леп туру» — деп, Тоня темдектеп алды.

Тоня јыраанын кийин јанынан энчикпей өндөйип келеле, терен санана берди. Карангуй түнде Тоня јуртка тургуза ла өдө берер эди. Је түнге јетире узак. Бир күннин туркунына ла ойто бурылар керек. Командир энирде јетирүлер сакып јат.

Јол база ла тоозындала берди. Тоня энчейип, јыраага јууктай отырып алала, јырааны өткүре јолло брааткан үүр уйларды көрүп ийди. Бу уйларды јыртык чекпендү, колында узун чырбагалду карган өбөгөн айдап браатты. Обөгөнгө чачы атрайган, өдүк јок уулчак болужып турган. Олордын кийининен бир эмеш ыраакта автоматту фашисттер араай браатты. Олор јууктагы јурттын крестьяндарынан блаап алган малды апараткан.

Үүр уйларла кожо јуртка өдө конор деп, Тоня јалтаныш јогынан сананып алды. Ол уур сопокторын түрген уштып, куртказын чечеле, ончозын јыраанын кийинен салып койды. Эр кижинин штанын кийген ле кур јок чамчалу арткан Тоня үүрдег айрылган күрен уйдын кийининен јүгүрди. Тоня уйды айдап экелеле, оныла кожо үүрге кожула берди. Бу керек сүрекеј түрген өткөнинен улам фашисттер оны, байагы уулчак болор деп ајарбай да калды.

Тоня арык уйлардын ортозында барып јатты. Тоозын јаландардын ла јолдын үстинде, булут чылап, көдүрилип турган. Бу тоозынды өткүре уйлар айдап брааткан уулчак та, автоматту фашисттер де көрүнбеген.

Мынайып јиит кайучы кыс көкө түште өштүлердин көзинче Хребтово јуртка өткөн.

Эгирде Тоня партизанский штабтың јер туразында болгон. Отрядтың командири, јербойындагы колхозчы, пулемёттор ло орудиелер турган јерлер керегинде, јерден ле ағаштан эткен шибеелер (дзоттор) керегинде, бронемашиналар ла танктар керегинде Тоняның мендеп куучындаганын угуп отырды. Командир буурайган азу сагалы өткүре күлүмзиренип, ээк сагалын сыймап, Тоняның айтканын јарадып турды. Тоняның кайып экелген јетирүлери чын-чике болгон. Командир кайучы кыс јаар базып келеле, оның колын тың тутты.

— Је, быйан болзын, кызым, сыраңай өйлү-өйинде келдин.

Түнде партизандар фашисттерге табару эделе, деремнени јайымдап алдылар.

Партизандар Тоняны сүүп, ол керегинде оморкоп, күүнзеп куучындап, оны сыйныс деп адап туратандар. «Бистин кызыбыс кайда?» — деп, командир јаантайын сурайтан.

Тоня отрядта кандый да иштең кыйышпайтан, курсак белетеп, партизандардың кийимин јунуп, јыртылганын јамап, казан-айакты ла јер тураның ичин ару тудуп туратан. Тоня јалтанбас, тапкыр кайучы болгон, өштүлердин турган јурттарына ол билдирбезиненг кирерге билетен. Тоня деремнениң пастух уулчагы да болуп, колхозчы кыс та болуп, сокор карган эмегеннинг једекчизи де болуп јүргенин көрөтөндөр. Ол фашисттерге туттурбас та, көрүнбес те болгон. Олор оны кайдаң ла бедреп, јалтанбас кайучы кысты тудуп берген кижиге беш мунг марка акчала сый берер деп јарлагандар. Је Тоняны таап аларга күч болгон.

А. Калинин.

● Тоняны нениң учун јалтанбас, тапкыр кыс деп адаарга јараар?

Партизандар Тоняны сыйныс деп, командир десе кызым деп нениң учун адагандар?

Александр Матросов.

Кышкы салкын кајуда коологон,
Кырыш-согушту чөлдө бис јаттыс.
Бисле кожо Матросов болгон,
Рядовой јуучыл, нөкөр-најыбыс.
Пулёметтор бисти јерге јаттырган,
Је Матросов бистинг ичкери чураган.
Оштүнинг кара додына удур
Најыбыс јалтанбай јылып ла барган.
Казыр октор кајуда сыгырган,
Геройды базарга омор истешкен.
Је бетонный доттын јанына
Комсомолец Матросов јеткен.
Јалтанбасты ээчий ичкери јүткиген

Найылары бу ӱйдӱ уккулады:
ӱлӱмдӱ куйун кенете сериген,
Калапту адыш токтоды.
Экпиндӱ согулган јӱрегиле
Пулемӱтты нӱкӱрис бӱктӱгӱн,
Ару-чек, јозокту јӱрӱмиле
Албатызынын магын ол кӱптӱткӱн.

Л. Ошанин.

● Матросов јуу-согушта канайып тудунганын кӱргӱскен сӱстӱрди тап. Албатызынын магын ол кӱптӱткӱн дегенин сен канайып ондоп турун?

Ада-Тӱрӱл учун Улу јууда ат-нерелӱ керектер эткен улустаг сен кемди-кемди билерин бе? Олор керегинде куучындап бер.

Темирлерим јылыжат.

Тес ле кара булуттарды кем де кызыл карандашла чийе тартып ийди. Јалкын туунын белине келип тийди. Сӱгӱле-ӱзӱле бергендий табыш. Јоргун ӱбӱгӱн Эркеш эштин эжигине јортып келеле, адынаг јайылып, онтой берген:

— Јо-о калак, темирлерим јылыжат! Энегер койлой берген бе? Изӱ чай бар эмеш пе? Јо-о, темирлерим јылыжат, эди-канымды кемирип јат!

Эркеш ле Мерген бу кижини билер. Ол база койчы. Ары-бери јӱргенде, олордын айлына кирип јӱретен.

Је уулчактар ӱбӱгӱннин сӱстӱринег чала коркый берди. Кижинин эдине темирлер кайдаг келетен? Сан ла башка кижини, сӱстӱри де кайкамчылу: «Темирлерим јылыжат, эди-канымды кемирип јат!» Бу чын эмеш пе?

Олор чайды кайнадып, ӱбӱгӱнди чайлатты. Терлегенче чайлап аларда, чырайы эмеш јарый берди.

— Балдарым кандый жакшы! Аскан чайы да эмдий. Карган танма јут ла болзо, оорый берер јанду. Жаскы окраалу эликтий, эди-каным бастыра темир. Бот онын учун оорып турбай. Тенери айасса ла, јазыла берерим.

Балдар нени де кайкажып турганын сезип, Јоргун чамчазын уштып, отко изидинип, айтты:

— Изидинип ийзем, тымыгылай берер. Јардымды көрзөр, не јүрү? Сорбулар дештигер бе? Ол темирлердин кирген орды.

— Мындый көп темирлер эдеерге кайдан келген, былар?

— Оны куучындаарга да узак. Берлин деп городты уккан бедеер? Шак анда јуулажып турала, көрзөм: бир тура күйет. Кичинек уулчак дезе көзнөктөң чыгып болбой, багырып туру.

— Немец уул ба? — Эркеш јүзин чырчыйтып, маказырап сурады.

— Эйе, немец уул. Не, немец уулдар јаман ба? Јок, балам, олар слердий ок јаш немелер. Балада јаман јок. Балдар ончозы жакшы... Байагы уул ыйлап ла туру. От там ла јаанайт. Мен дезе коштой турада јажынган өштүлерле адышкам. Уул күйүп калар болор деп, ол дөөн јүгүрип барып, шилди оодо тебеле, уулчакты кучактанып, кайра болдым. Өштүлер мени көрүп ийеле, аайы-бажы јок аткылай берди. Октор кирпичтерге тийет. Баланы бойымла бөктөп, байагы јериме јууктап клееттим. Кенете јанымда граната јарылган. Көзиме оттор ло көрүнген эди. Ондопып келзем, нөкөрлөрим јанымда эмтир. Уулчак эзен-амыр, ойноп јүрү. Докторлор эди-канымнаң көп темирлер чыгарган. Сүреен кичинектери дезе артып калган. Јутта јылыжып турар...

Өбөгөн јарды кызара чонгончо төгөлөнип алала, атанарга тышкары чыкты. Тайганың үстине јети кат солонгы энгилди. Ар-бүткен тутакту оорудан айрылгандый, кандый да ап-ару, омок јажарат.

Јоргун өбөгөн адына минип, өзөк јаар јелдиртип ийди.

Сан башка оорулу кижининг кийнинен Эркеш ле Мergen узак көрүп тургулады.

А. Ередеевтин бичигени аайынча.

● Эркеш ле Мergen Jоргун өбөгөннинг куучынынан нени билип алды?

Jоргуннын бойын кандый кижиде деп айдарга jараар?

Солдаттын быяны.

(Солдаттын письмозы).

Мен Советский Черёге барарымда, карган jaанам сүреен кородогон.

Jaанама улам ла пионерлер келип жүрүп, ого килемjизин jетирип турганын угала, сүүнгенимди айдып та болбой турум. Олор jaанам айыл ижинде болушат: суу тажып, одын jарып, айлынын ичин juунадып, ого газеттер ле бичиктер кычырып турат.

Кару наjыларым! Билереер бе, онызыла слер меге, Советский Черёунинг juучылына, Төрөлим алдындагы молjuумды сүрекей jакшы бүдүрерге болушып jадыгар.

Слерге, балдар, менен, солдат кижиден, jaан быян болзын!

● Уренчиктер солдатка Советский Черёде jакшы туружарга канайып болушкандар?

Советский солдат.

Советский албатылар нак биледий jадат,
Төрөл ороон — граниттий бек, бузулбас,
Амырды, ырысты, jайымды корулап,
Советский солдат гранда туруп jат.

Кандый да јеткерден коркыбайдыс:
Бистинг ороондо кемжибес куйак бар —
Амырды, ырысты, јайымды корулап,
Советский солдат туруп јат.

М. Светлов.

Темага берилген сурактар ла јакылталар.

Сен советский јуучылдардын подвигтери керегинде кандый произ-
ведениелер кычырдыг?

Олордын бирўзи керегинде куучындап бер.

Эмди Советский Черўнинг канчанчы јылдыгы?

8 Март — үй улустын телекейлик күни.

Энем керегинде.

Энемди иштег мен сакыйдым,
Эбире көрүп, селт тындайдым:
Байла, үнин мен угарым,
Базыдын да чын таныырым.
Лүзи меге јарт көрүнөт,
Лүрегим де тыг экчелет.
Эжикти ачып киргенде ле,
Эбире көрүп ийгенде ле,
Айылдын ичи јарый түжет,
Амыр, јайым боло берет,
Көөркий энем јенил базат,
Көзнөк јунат, казан азат.
Эрке көргөн көзи ару,
Эрмек-сөзи эптү, кару.

Э. Палкин.

Кеп сөс.

Адазынын карузагы туудый бийик; энезинин сүүжи талайдый терен.

Энези.

I

Энезин байрамла уткырга, Сегизинчи мартта Витя Ерошин эрте турды. Же энези фабрикага жүре бертир.

Витя бир тушта анда болгон, энези канайда иштеп турганын көргөн. Энези жаан станоктын жанында турган. Станокты сындай учуктар чөйилип барган. Витянын энези олорды ажарулу аяктап турган. Кажы бир учук үзүлө берзе, энези оны чек билдирбезинен түргөн буулаштырып ийет.

«Алдырбас, школдын кийнинде де уткыгайым» — деп, Витя сананды. Ол ажанып алала, тышкары чыкты. Жаскы күн болгон. Кар жагыс ла көлөткө жерлерде жаткан. Витя сүүнип турды: удабас жай келер, каникул болор!..

Школдо ол Кира Петровна үредүчизин үй улустын байрамыла уткыды.

Үредүчи быян болзын дейле, бастыра класска дневниктер үледі.

Витя дневнигин жалтанчылу ачты. Же ол ине! Нургулай «үчтер» ле «үчтер», орус тилле дезе жаан кыскылтым «эки» турды. Витя бажын салактадып ийди. Кира Петровна айтты:

— Кичеенер керек, Ерошин!

Витя колыла жагып ийди. Эмди незин кичеенетен! Ол дневнигин сумказына сукты. Уроктордын кийнинде дезе сумказын ийни ажыра салала, жагып ийди.

Ол араай базып браатты. Энезиле туштажар өйди канча ла кире узадарга турды. Отметкалары энезине жарабазын ол билип турган. Энези кату бүдүмдү кижі болгон. Бойы ол сүрекей жакшы иштеген, уулы да жакшы үрензин деп күүнзеп турган.

II

Витя канайып та араай баскан болзо, је учы-учында јанып келди. Энези үйде болгон. Ол уулын сүүнчилү уткыды.

— Якшы ба, Витя! Эненди үй улустыг байрамыла не уткыбай турун?

— Уткып турум — деп, Витя сүүнчизи жок айтты.

— Быйан болзын! Сен не кунугып калган?

— Жок; тегине ле!

— Сен меге дневнигинди не көргүспейдин? Энеге үй улустыг күнине кандый сый белетеп салдын?

— Кандый да эмес!... Көргүзер неме жок!..

— Канайда жок болотон?

— Анайда ла! Қира Петровна отметкаларды јастыра тургузып салган!

— Јастыра дегени не? — деп, энези чугулдана берди. — Дневнигинди бер капшай!

Витя сумказында узак бедренди. Учы-учында дневникти алып берди. Энези оны ачала, уулы јаар кату көрди.

— Сен не, Виктор, бастыра јылдын туркунына «үчтерге» ле «экилерге» минип алып жүретен бе?

— Ј-жок — деп, Витя үнденди.

— Ол ине — жок! А бу не? Эш немеге јарабас кылык! Бистин өбөкөбисти ле уйатка түжүрип јадын! — деп, энези чугулданып айтты.

Анайда айтканына Витя нениг де учун анчада ла тыг ачынды.

— Кемди де уйатка түжүрбей јадым...

Жок, уйатка түжүрип јадын! Бистин өбөкөбис — Ерошиндер — тоомјылу өбөкө, сен дезе уйатка түжүрип јадын!

— Анайда айтпа, оног өскө жүре берерим — деп, Витя айтты.

— Қайдаар баратан?

— Қайдаар баратанын билерим. Јүре берерим — божогоны ла ол.

III

Витя коридорго чыга коноло, тонын ла бөрүгин илүден алып, тышкары чыга жүгүрди.

Көс лө көргөн јер јаар басты. Районный паркка келгенин ол бойы да билбей калды. Ол бейин јынылаарга улам сайын келип туратан. Је эмди јынылайтан јер јок болгон. Тош кайылып калган.

«Ўй улустынг телекейлик кўни эзендик болзын!» деп бичиген кызыл бөс јолды кечире тартылган эмтир. Парктын чике ортозында кызыл бөслө јапкан јаан доско турды. Онын ўстинде мындый сөстөр болды: «Бистинг районнын эн артык улузы».

Витя доского јууктап келди. Анда көп фотографиялар болгон. Қенете Витяга таныш кижі бар деп билдирди. Ол лаптап көрди. Јаан кату көстөр, эмеш јемире көргөн кабактар, арчуул... Энеме сүрекей жүзүндеш! Ақыраар, бу менин энем болгодый ине! Је, чындап та, бу энем! Онын энези! Бичигени де бу: «Эн артык ишчи Евдокия Ерошина».

Витя энезининг портрединег көс албай турды. Одүп брааткан кандый да кижі фотографияларды ајыктай берди. Витя энчикпей айтты:

— Көрзөөр дө... бу Евдокия Ерошина, ол менин энем!

— Чын дезег! Јүзүндеш! Сүреен эмтиринг, уулым, уткып турум — деп, ол кижі айтты.

«Мен не сүреен болотом? Сүреен кижі — энем ине» — деп, Витя сананды, је ошкош ло онын санаазына сүрекей јакшы болды.

Ол досконын јанында база да узак турган.

IV

Қарануй кире берди, Витя ол ло тушта јанды.

— Келдинг бе, «экидег» айрылбас уул! — деп, энези уткыды.

— Келдим! — деп, Витя каруузын берди. Ол эмеш учукпай турды, оного айтты: — Эне, сен көрдин бе?

— Кемди?

— Эң артык ишчини Евдокия Ерошинаны, бот кемди!

— Кайда? — деп, энези жаан үнденип сурады.

— Анда, паркта... Баралы!

Витя энезин парк жаар баштады. Карангуй түн кирип калган, же фонарь районнын эң артык улузынын портреттери кондырылган досконы жакшы жарыдып турды.

Энези бойынын портредин ажарулу көрүп турды. Витя дезе энезинин колын алала, араай айтты:

— Эне, сен сананба... Мен уятка түжүрбезим... мен түзелерим. Көрөринг де!

— Кем жок, уулым! Кем жок! — деп, энези айтты.

Энези Витяны кучактап алала, көскө көрүнбес учукты буулап турган чылап, сабарларын кыймыктадып ийди.

Я. Тайц.

● Витянын энези кандый кижин, куучындап бер. Онын сүрин бойын сагыжына эбелтип көр.

Куучыннын бөлүктөрине бажалыктар сананып тап.

Витя сөзүн канайып бүдүргени керегинде куучыннын учын бойын сананып ал.

Э н е.

Кара чачы кажайып,
Лаш жажаган Линжилей,
Канча бала чыдадып,
Эр жетирген Линжилей.

Амыр, соот жогынан
Көп иштеген сен, эне,
Лаш баланы азыраган,
Комыдал билбес сен, эне.

Ч. Чунижеков.

Учуктын учында.

В. И. Лениннинг энези керегинде.

Энези колдорында эки чичкечек жылтыркай ийнелик тудунып, Марусяны неме түүрге үредет. Энезининг колдоры билдирер-билдирбезинен ле кыймыктап, бир ийнеликтен экинчизине чанкыр јинјилердий петлялар (көстөр) тизип туру.

— Ончозы јарт — деп, Маруся айдат. — Эмди мен Митяга шарф түүп берерим, ол мынанг ары ангинала оорыбас. Бис оныла экү күнүн ле конёкту јыңылап турарыс.

Кызы энезининг колдорынанг ийнеликтерди алып, олорды сабарларыла бек тудат, је жылбыркай ийнеликтинг учына петляны тизетени андый ла јенгил неме эмес эмтир.

— Ийнеликтердинг учтары корчок болгон болзо, ол тушта јенгил болор эди — деп, Маруся ўшкүрет.

Андай ийнеликтерди дезе јангыс ла энезининг колдоры башкарып билер — олор нени ле эдип билер. Түүген ижин токтотпой, энези учебникке көрөлө, бодолгоиы јартап берер. Олянын рояль ойногонуы угуп, јастыра алган нотаны ајарбай калбас. Володядаг гимназиядагы керектери керегинде сурайла, бу ок өйдө түүген петляларды тоолоп отыар.

Энезининг колдорында ийнеликтер сурт-сурт эдет, ус сабары улам ла ийнеликтинг учына согулат. Энезине ончозы јенгил болгон. Маруся дезе ийнеликтерле чукчып, көзининг јажы чыкканча эстеп отырат. Бу Володя ла Митя неге андый тыг каткырып турганын көрүп ийейин дейле, түүген немезинг колдорынанг ычкынып ийди. Мурка деген киске диваннанг калып, болчок түргекти тамажыла кабарда, ийнеликтенг петлялар, тамчылар чылап, јылбырт эделе, полго койрык-мыйрык учук болуп јайыла берген.

Маруся уур ўшкүрет. Энези кызы јаар көрүп, бажын јайкайт — түүрге сүүбес ле бала.

Обедтинг кийнинде энези Марусяга өскө түргек берди.

— Бу түргек тармалу — деди. — Ончозын түүп салзан, учуктын учынаң сакыбаган сый — сюрприз аларың.

— А түргекти жазып ийеле, анда не барын көрөргө жарабас па?

Жок, сюрпризти иштеп алар керек.

Маруся кичеенип иштейт. Колдору эмди андый тынзу эмес, петлялар да бир ийнеликтен экинчизине азыйгызынан түргөн келип турат. Торт энезиндий ок. Маруся чанкыр көөшпөк шарф түүп турганын эниргери көрүп ийер аргалу болды. Түргек күннөң күнгө там ла кичинектеп, шарф дезе узап турды.

Гимназиядан келген ле сайын Митя эжезин урокторын эт деп мендедип, түүшти капшай божотсын деп күүнзейт. Садта конёкту жыгылайтан јерди жазагылап койгон, энези дезе јылу шарф јогынан божотпой јат. Жыгылайтан јерге Маруся шак онын учун јүрбейт. Балдар эжерлеп жыгылап јадылар: Володя Оляла, Маруся Митяла экү.

Бүгүн Маруся шарфты божодып салар. Түргек тын кичинектеп, боп-болчок бойы эмди кандый да булдыр телдир болуп калган. Ол анда, учуктын учында, не бар болотон?

Марусянын колдорында ийнеликтер јенил ле түргөн јүрет. Эмди кызыкчак түргөн серпилген корзинка јаар өнөлөп клееткен Муркага да кылчас эдип, кискени будыла кедери сүрер аргалу. Митя диванда отырып, эјеzi јаар көрүп салат.

Эмеш ле сакып ал, Митя, сыраңай ас арткан.

Бот шарфтын калганчы јолы. Маруся петляны буулап ийди. Шарф бүткен. Учук кере тартылды.

Маруся учукты бойына тартты — корзинкадан кичинек экчем шоколад секирип чыкты.

Сюрприз!

Митя мойнын шарфла ороп, конёкторын кийет. Шыйдынып алган Володя Оляла экү эжиктин јанында сакыгылайт — төртүлөп жыгылаарга артык. Коштој турган энези күлүмзиренет.

Маруся база түрген кийинип ийди. Эмди ол база жынылап барар.

Учуктын учында кандый көп сүүнчи эди!

3. Воскресенская.

● Энези Марусяны неге үрөттү?

Энези кызын ишке канайып јилбиркетти?

Энези ненин учун күлүмзиренип турды?

«Учуктын учында кандый көп сүүнчи эди!» деген калганчы эрмектин шүүлтезин јартап беригер.

Надежда Константиновна Крупская.

Надежда Константиновна Крупская «Искра» деп газеттин качызы болгон. Бу газетти Владимир Ильич төзөгөн. Газет гран ары јанында кепке базылып, туйказынаг каан јанду Россияга јетирилип турган.

Газетке, Лондонго, Россиянын ончо толыктарынан писъмолор келген. Ол писъмолор революционерлерден, ишмекчилерден болгон. Қажы ла күн — бүткүл пачкадан. Бастыра ол писъмолорго каруун Надежда Константиновна јандыратан.

Јаңыскан. Бастыра писъмолорго.

Ол писъмолорды ончозын јаңыс јерге јууза — байла, он кире јаан таарга да батпас болор!

Писъмолор дезе тегин эмес болгон ине! Јажытту писъмолор! Сүмелү!

Бир катап Псковто почтага жандарм кирип барган. Лондонног келген писъмо ого серемјилү деп билдирген. Тегин ишмекчиге Англиядан нени бичийтен?

Жандарм конвертти чебер ачып ийген. Қычырат:

«Күндүлү Петр Евдокимович! Качашкан неме чилеп, Слердин карындажаар Николай Евдокимович тын оорый бергени керегинде Слерге јетирерге мендеп турум. Врачтар онын өкпөзи оорыган дейле, бойын больницага јаттыргызып койдылар. Эдининг изүзи јаан — 39 градуска јетире...»

Жандарм мыны кычырала, колын жаньп ийди. Мында кижн сонуркагадьн не бар? Кем де оорьн берген бе? Же бойсын.

Конвертти чебер ойтн желнмдейле, адресн аайынча жетирнп салзын деп, жандарм жакарды.

Ол письмоньн жолдорьн ортозына Надежда Константиновна өскө, «жажытту» письмо бичип койгоньн жандарм билбеген. Айла Надежда Константиновна оны өскө, «жажытту» чернилала бичиген ине.

Ол чернила көскө көрүнбес. Же письмоньн отко изидип ийзе, азьйда көрүнбеген сөстөр чыгып келер:

«Платты абаайданг аларьгар. Алуны дезе Осипке ле Петяга аткарьп ийигер...»

Жандармдар «жажытты» сезеле, письмоньн отко изиткилеген де болзо, тунгей ле нени де ондобос эди.

А письмоньн революционерлер алза, тургуза ла ондоп ийер: «плат» — эге, ол тунгейлеп жазаган паспорт. Оны Абаай деп чоло атту революционерка Лидия Книповичтен алар керек.

А «алу» дегени не атазы? Революционерлерде алу кайдан келетен? Ол не, койойм ба?

Же сурекей јарт неме ине! Тудулу бичиктерди анайып адагылайтан. «Алуны аткарьп ийигер» дегени — ол тудулу бичиктерди табыштырьгар дегени. Кемге? Осипке — өскөртө айтса, Одессага. Петяга — өскөртө айтса, Полтавага.

«Терентийге» деп бичиген болзо — ол Тверьге дегени, «Костяга» болзо — Киевке дегени.

Бот анайып Надежда Константиновна орой тунге јетире отырьп, шифрованный письмолор бичийт. Бир революционерге «Искрага» кайда јажытту склад эдетенин, база бирүзине түрмеден канайып качатаньн, үчинчизине печатный станок садып алар акчань кайдан табатаньн айдып берер.

Түн. Эбиреде ончо улус уйуктап јат. Надежда Константиновна дезе бичип отьрганча ла.

Тыг арыган. Бели де оорыйт, ручказы да сабарларынан жылбырап түжет. А ол дезе бичийт ле бичийт.

Лондоннын тураларынын бирүзиндеги бу кичинек көз-нөк түн ортозында узак жаркындалып турар.

Лондон Россиядан ыраак. Надежда Константиновна база ыраак. Же андый да болзо, ончо орус революционерлерге ол жуучыл штабтый. Ол ажыра ончолоры бой-бойыла колбо-жот. Бой-бойыла, ол үстине Владимир Ильичле.

Б. Раевский.

● Автор Надежда Константиновнаны ненин учун ончо орус революционерлерге жуучыл штабтый деп адаган? Онын Лондондогы революционный ижин куучындап беригер.

Шифрованный дегени — жажытту дегени. Ненин учун андый письмолор бичиир керек болгон? Жажытту письмоны темдек эдип куучынан айдып беригер.

«Восток-6»

Мен уйкудан турарымда, күн тапту бийик өксөп келген. Көзим столдогы календарьдын кызыл тоолорына токтоды: «16 июнь, 1963 жыл, воскресен». Бот менин кызыл күним келди! Ачык көзнөктөг күннинг жажылтырым чогы тийген, мөнгүн өңдү теректин бүри өткүре тенгери чанкырайган.

Стартовый площадкага баратан ой жетти. Космический кеп-кийимдү бойым эн жок базып, кыптан чыгала, автобуска отырдым. Автобус көндүгерде, онын ичинде тургуза ла табышту боло берген, ончолоры жарыжа-жарыжани де айдыжып турган. Дублёр үүремди, космонавт на-
109

ларымды, врачтарды — ончолорын көрөр аргалу болзын деп, эбирилетен отыргышты олар жаар бурып алдым. Қожон баштайла, онон база бирүзин кожондодыс.

Автобустың көзнөктөринең тегери дөөн баштанган ракета көрүнди. Оның мөңүн өңдү корпусы күнге жалтыраган.

— Айрылыжар ой жеткен — деп, Герман Титов айтты.

Мен ончолорыла жакшылажала, Государственный комиссияның председателине ле члендерине базып келдим.

— Космонавт Терешкова «Восток-6» кереп-спутникке учуп барарына белен! — дедим.

Ой түрген өдүп турган. Бот Гагарин озолодо айтты:

— Беш минуттың белени... Үч минуттың...

Мен старт тужында отыратаны аайынча отырып алдым. Ой торт ло токтоп калгандый. Сыраңай ла чылазынду, калганчы секундтар коркышту узак билдирди. Мен секундтардың стрелказы бир чийүден бир чийүге секиргенин көрүп отырым.

— Стартка ключ! — деген команда канайып та анчадала тың жаңыланды. — Учуртсын!

* * *

Ой он эки час одус минут болгон.

Ракета араай көдүрилип чыкты. Жаан ийде-күчтү двигательдин күркүрежинең эбиреде не ле неме селендеп турды. Учужын там ла түргендедип, ракета сан өрө шургуды. Қандый да ийде бастыра бойымды кучактай алала, отыргышка жапшыра базып тура берди, бу тужында тыныжым буулды, онон дезе сыным жеңиле берди.

Мен тегерик иллюминаторго жүзимле жапшынып, төмөн алдымда ыраак-ыраакта жерди көрүп ийдим. Тургуза ла радиола жетирдим:

— Мен — «Чайка». Санаам жарык, су-кадыгым сүрекей жакшы!

Төмөн алдында, Жерде, бирүзи бирүзинең жараш бүдүмдү

јуруктар ачылып турды. Ээн чөлдин барынкый-сары тилбеги элес этти. Оны совхозтордын төрт толықту кыралары селиди. Барынкый-жашыл агаштар жиргилденип, көлдөр тамчылардый элестелип өтті. Экинчи иллюминатордон көрзөм — анда кап-кара килиндий тегериде мөлтүлдебес бөлүк жылдыстар, оморды кем де ууштап чачып койгондый, жаткылады.

Кайда да жуугында «Восток-5» болгон. «Көрүп ийер болорум ба? — деп, оны көзимле бедредим. «Ястребти» кычыарарымда, ол тургуза ла каруун жандырды:

— Сени угуп турум, уткыйдым сени, Валюша!

Чүми жок сөстөр, омор Жерде канча ла катап айдылган. Же омор менин жүрегимде эмди жараш музыкадый угулып турды. Жуугында нажы болгон. Оны болуш сурап кычырзан, ол чүрче ле жаныга жедип келер деп билдирген. Кажы ла секундта мен ого сурак берип, онон жакшы жөп-сүме угар аргалу болгом. Мен Валерийле эрмектежи, санаамда бис жаныс кыпта отырып, куучындажып тургандый болгон.

Мен кадарында Советский Союзтын герби тостойто кепке базылган бортжурналды алып, бойымнын көргөнимди бичип койдым. Бир частан ас өйдин туркунына түш карануй түнле солынды. Жарык ла болгон, бир секундтын бажында кенете карануй боло берген. Иллюминаторлордын тыш жанында бала тужымнан ала таныш жылдыстар кайкалап өтті. Айды көрбөгөм, же Айдын жаркынына жарыткан, булуттарга бүркеткен Жер чокым көрүнгөн.

Онон күннинг чогы кабинанын ичин ойто ло жарыдып ийген. Приборлордо «1» деген тоо күйүп чыкты. Кереп планетаны бир катап айланып келтир...

В. Терешкованын куучыны аайынча.

● Сен Валентина Терешкованын куучынына кандый журуктар жураар эдин? Айдып бер.

Ол журуктардын бирүзи керегинде куучындап бер.

Кирнестедеги куучын.

I

Август ай. Тым. Кургак.
Ой — энирге жууктай.
Кирнестеде жаанак
Куучын баштайт:
— Кандый ла ишти мен билетем,
Кажызынан да кыйбайтам:
Кыра сүрүп, аш кезетем;
Олөн чаап, обоолойтом.
Бозом энир киргенче
Эткен ижим — обоодый.
Менин соккон кеден де
Јүс беристе болгодый.
Бу јажыма иирген
Учукты кем аайлайтан!..
Је бир де кижии ол ойдө
Быян меге айтпайтан...

II

Темдек эдип эскизин
Тегине ле элтертпей, —
Бистин јүрүм кемјүзи
Онон башка эмей.
Бөс соксон, јер сүрзен,
Кандый да ишти бүдүрзен, —
Орооныста ончобыс
Иле јерде турубыс.
Эмди иштер көдүре
Эл ортодо күндүде.
Иш аайынча кижиге
Күндү-тоомјы берилет...

III

Колхозко дезе баштап ла
Ајыктанып мен киргем.
Бозуларды телчидип,
Куштар да азырагам.
Озочыл малчы деп,
Төрөл јерибистен
Колхозчылар съездине
Москвага ийгендер.
Кремльдин јаан залында,
Торт ло түш јердедий,
Эң ле јаан орденди
Ижим учун бергиледи...
— Бот кандый ырысту мен! — деп
Такып-такып айдынгам.
Бастыра бойым, орден чилеп,
Јаркындалып тургам.
Ак-јарыкта иш јогынан
Ырыс качан да болбозын
Ол ло јаан јуунда мен
Јакшы ондоп, бил алдым.

М. Исаковский.

● Улгердин баштапкы бөлүгинде не керегинде айдылат? А экинчизинде? Учунчизинде?

Иш керегинде айдылган строчкаларды экинчи ле үчинчи бөлүктөрдөн табала, кычыр.

Темага берилген сурактар ла јакылталар.

8 Марттын байрамын ненин учун кажы ла биледе темдектеп јадылар?

8 Мартты ненин учун Уй улустын телекейлик күни деп адайдылар?

Кычырган произведениелерден сен кандый революционер үй улус керегинде билерин?

Сен баштапкы космонавт үй кижии керегинде нени билерин? Куучындап бер.

Јас-јаражай.

Ј а с.

Алтайдын кырлары
күүн-күч жок

Ак жуурканын эмештен
чечтилер.

Азый күрөң өлөңдөр
алдынан

Јажыл көктөр өзүп
чыктылар.

Кар алдынан айрылган јер
Көң көксиле тынып ийди.

Канча жүзүн тындулардын
Јүректерине ырыс урулды.

Јас-јаражай једип келди,
Чечектер Алтайды чүмдеди.

Агаш, өлөң, аң, куштар
Јасты мактап кожондоды.

П. Кучияк.

● Алтайдын кырлары күүн-күч жок ак жуурканын эмештен чечти-
лер дегенин сен канайып оңдоп турун?

Кыштын учы.

Кыш учурлу ачынат:
Онын өйи түгенген —
Јас көзнөккө јууктап,
Кедери оны сүрген.
Ончолоры шакпырап,
Кышты база сүргүлеген,
Талан-келендер шыгырап,
Тенгериде эткилеген.
Кыш барбаска чырмайып,
Јаска удурарбанат.

Онызы көскө каткырып,
Онон тын атыйланат...
Кыйгас алмыс калжуурып,
Карды барып ууштады,
Кайра качып жүгүрип,
Јаска удурар таштады...
Кыштын калжу кылыгын
Јас керекке албады,
Јашкан карла јунунып,
Јаранганын алкады.

Ф. Тютчев.

Табышкак.

Калтыр-күлтүр көчүп браат, кара јорго бош браат.

- Јаскы ар-бүткен кижинин күүн-санаазына кандый салтар јетирет?
Јаскыда сен бойың нени көрдин? Куучындап бер.
Јастың жууктап клееткени үлгерде канайып јуралган?
Үлгерден озо баштап кыштын, оноң дезе јастың эткен кылыкта-
рын таап ал. Олорды тундештир.
Сен текстке кандый јуруктар јураар эдин?
Бастыра үлгерди мынайда кычыраар: јас кышты јенип чыкканына
слердин сүүнип турганыгар үнигерден билдирип турзын.

Күн там ла јаркынду чалыйт.

Јаландардын ла агаштын үстинде күн там ла јаркынду чалыйт. Јаландарда јолдор карарган, суунын тожы көгөрө берген. Ак тумчукту кара таандар учуп келип, бойлорынын сайалып калган уйаларын јазаарга мендегилейт. Келтендерде суучактар шоркыража берди. Агаштардын чаганалу, өткүн јытту бүрчүктери көөп келген.

Балдар скворешнялардын жанында баштапкы баарчыктарды көрүп ийеле, омок, сүүнчилү кыйгырышты:

— Баарчыктар! Баарчыктар учуп келген!

Агаштын жаказына ак койон чыга конды, төгөжөккө отырып, ајыктанды. Жалтанчак койоннын кулагы сергек. Ак койон көрүп отырза, агаштын жаказына ээк сагалду је ле деген булан чыгып келген. Токтой түжеле, тыңдаланат...

Шын агаштын ортозында дезе эне айу ичеенинде чыккан кичинек балдарын баштапкы ла катап ак јерге баштап апарган. Қаткымчылу, боду айучактар акта, јайылып аккан суучактын жанында, кудурып ойногылайт.

Түп-түс толықтардый чөйилип, түштүктен кастар учкулайт; баштапкы турналар көрүнгиледи.

— Кастар, кастар! Турналар! — деп, баштарын канкайтып, балдар кыйгырыжат.

Јас там ла јылу, табышту ла јараш болуп браадыры.

Агаш аразында кўнет јерде талдын сабактарында торкодый јымжак койоноктор јайылды. Амыр отырбас чымалылар тӧгӧзӧктӧрлӧ јорголоп јӱрӱлер. Ак чечектер јайылган актын ўстинде дезе баштапкы кӧбӧлӧк талбып учты.

И. Соколов-Микитов.

● Јастын баштапкы темдектерин айдып бер.

Јаскыда колхозто.

Бүгүн колхозто кырага баштап ла чыгары темдектелген. Онызы не дезе колхозто, бүгүн чын ла кыра ижине атанып турган чылап, ончозы белен болор учурлу.

Колхозто андый кўн јыл туркунына бир ле катап болотон. Кар кайылгалак, соок сыныккалак та болзо, јас келген чилеп, колхозто ончозы белен болор учурлу.

Агаштын ары јанынан кўн јангы ла ӧксӧп келерде, балдар аттынг чеденине јуулып келген. Сүркүштеп койгон абраларды, мӧгүндий јалтыркай салдаларды, јангы будыган сеялкаларды, тиштӱ тырмууштарды колхозчылар канайда јергелей тургусканын балдар кӧргилеп туру. Оны ончозын кузнец Алексей јазап белетеген.

Парадка брааткан чылап, килейте тараган аттарды Вася акый јединип чыгарды. Шарик ле Тузик сӱүнчилӱ ўрӱжип туру.

— Вася акый, мен јединейин!

— Вася акый, мен!

— Мен!

— Мен! — деп, балдар јайнап турды.

— Табыштанбаар, таандар! — деп, Вася акый чугулду арбанат, је балдардын кӱӱнин јандыарга болбоды.

Аттарды балдар јединип чыгаргылады.

Кажаганда турган аттардан Славка деп эн јобош атты Кошкин Шура јединди.

Кошкин Вова — Ворончикти.

Тихонов Гриша — оттый кызыл-јеерен Зорьканы.

Эки карындаш Марковтор Гордыйды једегинен тудуп апаргылады. Гордый — эки јара јайылган кара јалду кер ат. Ол бажын бийик кӧдүрип јүретен учун, оны Гордый (омор-кок) деп адаган. Јелип барганда, онын такалары тыг чатылдап турар.

— Кӧр, чончойыга баспазын! — деп, Вася акый балдарга арбанза да, је бойы база сӱӱнип турды.

Агроном ло ченемелдӱ бир кезек улус үренди шин-дедилер.

Колхозто үрен де, машиналар да, аттар да — ончозы белен. Қар кайылза ла — кыра ижине чыгарга јараар.

Н. Незлобин.

● Колхозтордо кыра ижине ченеп чыгарын не учурлу ӧткүредилер?

Агроном, конюх, кузнец не керегинде кичеенип турулар?

Кырага ченеп чыгар тушта уулчактарды ончозынан тыг не јилбиркедип турды?

Бу колхозты нениг учун кӧрүмјилӱ колхоз деп адаарга јараар?

Ак чечектер.

Ак чечектин јаланда
Кӧби торт ло јылдыстый,
Телекейде балдарга
Текши једер болгодый.

Ак чечектер јаланда
Араайын јерге энгилет.
Ӗзӧгинде сарызы
Алтын кӱндий кӧрӱнет.

Г. Кондаков.

Жыл-кел.

Чөрчөк.

I

Бу куучындагы керек бастыра куштар жылу талада жадар тушта, сүрекей озодо болгон. Ол тушта Алтайда жаңы ла түрген суулар суркурашкан. Ол суулардын кожондорын түштүктө жаткан куштар угуп ийген. Алтайда андый жараш кем кожондойт, андый үндү кем бар, кандый сүүнчи болгон, оны барып билзе кайдар деп, куштар ортозында шүүлте чыккан.

Же андый да болзо, качан да болбогон жерге баратаны белен неме эмес. Мүркүт бойынынг шонкорлорын, үкүлерин база күүктерин тегин ле жерге айбылап турган. Же ончозынан ла жалтанбазы, түндүк талага барарга јобин бергени жажылак деп кушкажак болды.

— Бери ук! — деп, ого мүркүт акшып айтты. — Кердемарда анда жадарга јакшы болгодый болзо, тургуза ла ойто келеле, бастыра куштарга јол баштаарың!

Жажылак канадын түзедип, кылырт эдип уча берди.

II

Онын көзине бүүрел-бүүрел кырлу Алтай көрүнип келди. Алтай бастыра бойы кубакай-кызыл немедий көрүнди. Жажылак тенгеридег жерге жабызап келеле, кызыл торко чүмдү маралга келип отырып ийди. Орө кара-көк булуттан јалбак, кубал ошкош, кар айланып келип, жерге түжүп турды, је маралдын чечектери ого туттуруп турганы јок, күн тоозына јаранып турды. Онын барбак кубакай-кызыл чечектерин өткүре күн де көрүнбес бодолду болды.

Жажылак марал бажынан төмөн јер јаар көрди. Эмди ле ондоп турар болзо, бастыра Алтай чечектерле бүркелген эмитир. Ак, сары, көк чечектер, торт ло айунын балдарындый,

үрпейижип тургулады. Жажылак эмеш ажанып аларга сана-нала, јерге түжүп келди, јерден былтыр түшкен бир чарак аш тапты, онын јанында кургап калган јиилек јатты, онон эмеш ары дезе чойлошкон мыйрындап жүрди.

Алтайга келерде, јажылактын бажы јениле берди, санаазы ойноп чыкты. Ол бери не керек келгенин, оны кем ийгенин торт ло ундып салды. Ол энезинен кайда туулып, јымырткадан чыккан јерин де ундып салды.

III

Кенетийин тегери карара берди. Жажылак куш черүүлери көрүп ийди. Ончозынын алдынан казыр мүркүт учуп клеетти.

— Јыл, кел! Јыл, кел! — јажылак оларды көрөлө, тын кыйгырганын билбей калды. Јай, кел! Јай, кел!

Мүркүт дезе онын үстинде канадын јайа тудуп алып, талбыбай да кайып турды.

— Ойто не келбедин? Бу јерге бисти не кычырбадын?

— Улу-јаан мүркүт, слерге јерге јетире мүргүп турум! Бу јерге келеримде, јети кат тошко бүркеткен јатты. Јетен булуттан кар јаады. Мен мында отырала, бар јок күчимле јасты кычырып јадым. Јыл, кел! Јыл, кел! Јай, кел! Јай, кел! Бу менин сурагыма чыдашпай, јылу салкын сокты ине. Јыл, кел! Јыл, кел! Мен слерге эмди ле барарга јазанып турган болгом. Јай, кел! Јай, кел!

Мүркүт тыттын јоон будагына келип отырды. Канадын өрө көдүреле, оны өткүре ай үстин ајыктап көрди: күрт карга бүркедип койгон кырлар тургулады, бүк-јаландарында да кар эмитир.

— Јыл, кел! Јыл, кел! — јажылак үн үспей кыйгырып турды.

Чындап та айтса, ол кожоннын табыжы угулган ла јерде кар бели бүктелип, кайылып турды, кобы сайын суулар коркыража берди.

— Андый болзо, сенин буруунды таштап турум — деп, жажылакка мўркўт айтты. — Сенин айтканынгнын чынын, төгўнин эзенде көрөр турубыс. Чын болзо, сенин адын жажылак эмес, жыл-кел болор.

Онон ло бери жажылак, бойынын төгўнин билдиртпеске, жаскы кожонгын өскө куштардан озо кожондой берет:

— Жыл, кел! Жыл, кел! Жай, кел! Жай, кел!

Оны угала, өскө куштар айдыжат:

— Бистинг жыл-кел нажыбыс кожондоп баштады, бис те кожондойлы!

Эмди чын да көрөр болзо, жаскыда жыл-келден озо кожондойтон кушкаш жок.

● Куштар кандый јерди барып көрөргө турган?

Кандый куш ончолорынан жалтанбас бололо, Алтайга барарга јобин берди?

Жажылак деп кушкаш мўркўттин жакылтазын ненин учун бўдўрбеди?

Алтайдын жаскы бўдўми јуралган јерлерди чөрчөктөн таап, кычыр.

Алтын кўўк.

Ай канадын јайылтып,
Айланып учкан алтын
кўўк.

Алтын-сары чечектў
Алтайда учкан алтын
кўўк.

Талбынар куштар ортодо
Талдама ўндў алтын кўўк.

Учар куштар ортодо
Узада эдер алтын кўўк.

Айланайын алтын кўўк,
Албаты-јонго эдип көр.
Толгонойын алтын кўўк,
Төрөл јуртка эдип көр.
Жаскы кўнде эдетен
Јаагы талбас алтын кўўк.
Јаш агаштын бўрлерин
Јайылта эткен алтын
кўўк.

А. Модоров.

Баарчыктар.

I

Бис баарчыктарды сакыганыс. Баарчыктардын эски турачактарын јазайла, јангыларын илип койдыс.

19 мартта энирде: «Көригер, баарчыктар!» — деп, кем де кыйгырды.

Чындап та, озор теректердин будактарында бийик отырган эмтир. Бис озорды тоолодыс: бир, эки, беш, он беш... Ол күн энирде баарчыктар табыштанбаган да, түймешпеген де.

Эки күнге озор, амырап турган чылап, былтыргы јерлерин ајыктап, көрүп јүрген.

Онын кийнинде турачактарынан кучыйактарды сүргүледи.

Баарчыктар турачактын үстинде бийикте экүден отыргылап алып, бойлары ортодо не де керегинде эрмектежет, је бир көзиле кылчас эдип, төмөн кезе көрүп отыргылайт.

Кучыйакка коркышту да, күч те. Каа-јаа ол бойынын сүүри тумчугын турачактын тегерик тежигинен чыгарып, ойто јажына берет.

Је учы-учында аштај берет... Кучыйак учуп чыкканда ла, баарчык, таш чылап, төмөн учуп түжеле, бойынын айлына кире конот.

Эмди кучыйактын јурты бузулган.

Баарчыктар бойынын уйазын селижип каруулдайт: бирүзи отырганда, экинчизи керегине учуп барат.

Баарчык уйазына не ле немелер тажыйт: јенес, вата, јун, ноокы, бөстин өөндөрин, салам, кургак өлөң. Уйазына киске тамажыла једип болбозын деп эмезе узун тумчугын кармаа сугуп ийбезин деп, баарчык уйазын сүреен теренг эдип јат. Кара сананган тындулар оноң ары өдүп болбос: киретен тежик кичинек, беш сантиметрден јаан эмес.

Јаан удабай јер топсый бер-
ди, јыды јараш кайыңдардын
бүри јайылды. Улус кыралар-
ды сүрүп, маалалардын јерин
казып, күбүредип туру. Чой-
лошкондор, курттар, конгыстар
јерден кандый көп чыгып јат!
Баарчыкка торт ло сайрал!

Онын курсагы јердин үстин-
де де, јердин кыртыжынын
алдында да.

Садка ла маалага каршу је-
тиретен курт-конгыстарды, бес-
кезиле тоолозо, баарчык күни-
не канча кире јоголтып турга-
нын билереер бе? Ол курт-ко-
нгыстарды бойынын бескези-
ненг ас эмес јоголтот деп айт-
кадый.

Слер садта эмезе маалада
тым, кезем кыймыктанбай
отырар болзогор, баарчыктар
слерге үренип, сырагай јуук
та учуп јүрер.

Баарчыктын кожонын эртен
тура эрте, тандак агаштардын
бажын јангы ла јарыдып ийген-
де, угар керек.

Кей эмеш ле жылый берзе, баарчыктар бийик будактарга отырып алып, бойынын концертин баштай берет.

А. Куприн.

● Учуп келген тарыйын баарчыктар канайда жүргүлейт; кучыйактарды турачактарынан канайып чыгара сүрүп жат; бойынын уйаларын неден, канайып эдет; неле курсактанат, куучындап беригер.

Куучыннын кажы ла бөлүгине бажалык сананып табыгар.

Уулчактар ла суугуштын балдары.

Кичинек жерлик суугуш бойынын балдарын агааш аразынан, деремнени эбиреде барып, жайым жерге, көлгө апарар деп шүүнди. Жаскыда ол көл жарадынан ажып, ыраакка жайылатан, онын учун төңөзөктин үстинде уйа тартарга үч беристе жерде агаштын ортозындагы саска барар керек болот. Көлдин суузы тартыла берерде, үч беристе жерле жойу барарга келишкен.

Кижинин, түлкүнин ле карчаанын көзи тийгедий жерлерде балдарынан кезек те ойгө көс албаска энези олордын кийнинен брааткан. Кузницанын жанындагы жолды да кечерде, балдарын озолодо өткүрип, бойы кийнинен барган.

Бу ла тушта олорды уулчактар көрүп ийеле, бөрүктерин мергедеп, олорды бүркей согуп туткандар. Уулчактар суугуштын балдарын тудуп турарда, энези оозын ачып алала, ачурканып, кородоп, уулчактардын кийнинен жүгүрип, ары-бери учуп турды. Уулчактар суугуштын балдарын тудуп алала, энезин база анайда ок бөрүктерле бүркей согуп тударга турарда олордын жанына мен базып келгем.

— Слер суугуштын балдарын канайдарга туругар? — деп, мен уулчактардан кату сурадым.

Олор коркыйла, каруузын бергиледи:

— Божодып ийерис.

— «Божодып ийерис!» Божодып ийетен болзо, олорды

не тудар? Эмди энези кайда? — деп, мен сүрекей катуланып сурадым.

— Туку ол отыры! — деп, балдар бир үнле айдышты.

Олор пар сүрген төң жаар уулап, коркыганынан ла ачын-ганынан оозын ачып алган суугушты көргүзип бердилер.

— Түрген барып, балдарын ончозын энезинин жаына божодыгар! — деп, мен уулчактарга жакардым.

Олор менин жакылтама бойлоры да сүүнгилей берди ош-кош, суугуштын балдарын алганча төң жаар жүгүрүшти. Эне суугуш эмеш ырада учты, балдар жүре берерде, ол бойынын уулдарын ла кыстарын аргадап аларга једип келди. Бойынын тилиле олорго нени де айдала, сула үрендеген јалан жаар жүгүрди. Оны ээчий беш балазы жүгүрди. Анайда деремнени эбиреде, суланын ортозыла көл жаар суугуштын билези барды.

Мен сүүнип, шляпамды јангып, кыйгырдым:

— Јолыгар ырысту болзын, суугуштын балдары!

Балдар меге каткырышты.

— Слер неге каткырыжып туругар, тенектер? Суугуш-тын балдарына көлгө једерге јенил деп туругар ба? Бөрүк-тереерди түрген суурып, «јакшы болзын» деп кыйгыраар — деп балдарга айттым.

Байа суугуштын балдарын тудар тушта јолго тоозын-далган бөрүктер өрө учуп чыкты; уулчактар ончозы бир үнле кыйгырышты:

— Јакшы болзын, суугуштын балдары!

М. Пришвин.

● Уулчактар кандый јастыра этти?

Тексттен суугушты кичеенкей эне деп көргүскен эрмектерди кычыр.

Яблоня.

Бистинг садта јаан яблоня өзөт.

Онын тазылдары јерге терең кирип калган. Јарык чоб-
ралу жоон төзи дезе өрө көдүрилет. Яблоня бажы јаар јаан
будактарга айрыланган. Будактардан сабалактар ла сабак-
тар барган, оордо дезе јажыл јалбрактар, шымыражып
тургандый, элбиреп тургулайт.

Кышкыда яблоня бүр јок, сабалактарында кичинек кү-
ренг бүрчүктөрлү турат. Јаскыда күннин изүзиненг јер јымжай
берзе, бистинг яблоня тынданып келер.

Чыкту јерден яблонянын тазылдары ток јулук-суулар
тартынар. Јулук-суулар яблонянын сыны өрө көдүрилип, бу-
дактарыла, сабалактарыла, сабактарыла чыгып, бүрчүктерге
једеле, оорды толтырып турат.

Бүрчүктердин күренг кайзырыктары ачыла берет. Кезик
бүрчүктерден јажыл јалбрактар, кезиктеринен кыскылтым-
ак чечектер көрүнүп келет.

Чечектер чечектеп божойло, түжүп калганда, оордын
ордында кичинек јажыл яблоколор слерге көрүнөр.

Тазылдар бастыра јас ла јай туркунына кичеенкей иш-
теп јадылар. Оор јерден ток јулук-суулар алып, оныла
агашты, онын будактарын, јалбрактарын, чечектерин, онын
кийнинде плодторын азырап јат.

Яблоконын үрени карара берзе, яблоконын бойынын да
бышканы ол.

Д. Тихомиров.

● Кышкыда ла јаскыда яблоня кандый бүдүмдү?

Яблоня канайып тынданып, өзүп, яблоколор канайып быжып тур-
ганын улай-телей куучындап бер.

Яблоконын түжүмине кем аршамык эткен.

Жаскыда садтагы яблонялар ончозы чечектеген. Чечектердин көбинен агаштар жажыл эмес, кыскалтым өңдү көрүнгөн. Чечектердин үстинде жеңил көбөлөктөр айланышып учуп жүргөн.

«Агаштарда чечектер кандый көп! Быжыл яблоколор көп болор» — деп, улус сананган.

Чечектер түже берди. Жалбрактардын алдынан жажыл жиилектер көрүнүп келди.

— Слер ологорго тийбегер, балдар. Быжарын сакагар — деп, жаан улус балдарга айдып турган.

Балдар бир де яблоко үспеген. Же сабалактарда яблоколор там ла астап турган. Быжарга жетпей, жерге түжүп турар болды.

— Ологорго бис тийбедис, ологор бойлоры түжет! — деп, балдар актанган.

Балдар чын айткан. Яблоколор сабалактардан үзүлүп түшкенинде балдар бурулу эмес. Мында кандый да өскө неме бурулу.

Ол не андый? Ол яблонялардын чечектерин эбиреде сүүнчилү айланышкан көбөлөктөр. Ол көбөлөктөрдүн жымырткаларынан курттар чыгала, бышкалак яблоколорды төзинен кемирип койгон.

Сабалактарда арткан яблоколор жаанап өзөлө, кызарып келди. Же ологорды алала, көрөрдө, өзөгинде курттын өткөн жолдору бар эмтир, яблоконын өзөгине курт кирерде, жолдору артып калган.

Сад өскүрөөчилер гусеница деп курттарла, садтын өскө дө өштүлери канайда тартыжатанын билер. Жалаңнын куштарын садтарга жууктадып, күскиде гусеницалар кыштайтан кургак жалбрактарды жууп, балдар да сад өскүрөөчилерге болуш жетирер аргалу.

● Улус ненин учун яблоколор жакшы быжар деп сананган?

Яблонялардын чечектеринин үстинде сүүнчилү айланыжып жүргөн көбөлөктөр кандый каршу жетирди?

Садтын өштүлери ле тартыжарга балдар кандый болуш жетирер аргалу?

Жаскы кыра ижи.

Жол озо баштап жажыл кыралардын ортозыла барган. Бир түнгей сынду, ап-ару жадаган аш күннин жылузына жажыл, койу саптарын түзедип, өзүп турды.

Жадаган аш салган кыралар божоды, онон ары сүргөн жалбак кыра көрүнди. Жаңы сүргөн кыранын тобрагы жалтырап, жаскы күннин изү чогына билдирер-билдирбес буруксып жатты.

Өрө бийикте жүзүн-жүүр үндер угулат, жарыш эдип жардак талан-келендер кожондожот. Төмөн десе тракторлордын күркүреген табыжы ла аттарды айдаган улустын үни угулат. Тырмууштарга жеккен беелердин жаш кулундары каа-жаа киштежет.

— Уу, кырада улустын көбин! — деп, Таня айтты. — Кыра тырмаарга колхозтын бастыра ла улузы чыккан!

Аттар ээчий-деечий баскылайт, тырмууштар уур курч тиштериле жонди жара тартып, жерди тырмап турат. Тырмап божогон кийнинде кыранын тобрагы күбүр, жымжак бололо, үсти түс боло берет... Бу түс, жымжак жерле сеялкаларлу тракторлор жүргүлейт.

Бир трактор ыраакта агаштардын жаныла клеетти, экинчизи жолдын жаныла ого удур браатты.

Трактор араай, чип-чике клеетти. Жуук једип келерде, Таня кыйгырды:

— Ой былар! Бисти отыргызып алаар!

Тракторист Таня јаар жүк ле көрүп салды, је бир де неме айпады.

Онын ордына каруун прицепщик Григорий берди. Ол

кийнинде базып, тракторго колбогон сеялкаларды ла тырмууштарды көрүп жүргөн.

— Ашты үрендеп божотсоос, отыргыскайыс — деп, Григорий айтты. — Эмди кайда отырғызатан? Көрзөөр, тракторго сулалу сеялкалар колбоп койгон. Айла жаңыс эмес — үчү. Сеялкалардын кийнинен тырмууштар колбогон. Ого үзеери, слер отырып алараар — трактор чек арып калар ине!

Сеялкаларды, тырмууштарды сүүртеп алган трактор көндүрө өтти. Григорий жолдын кырыла онын кийнинен басты.

Таня трактордын кийнинен ары көрүп тура калды.

— Көрзөң дө, канча кире сүүртеп апарып жат! — деди. — Үч сеялкадан жаңыс өйдө үрендеп браадыры!

— Сеялкалардан чике трубалардан жерге сула төгүлип турганын көрдин бе? — деп, Алёна сурады. — Мен көргөм.

— Мен база — көргөм!

Л. Воронкова.

● Улус кандый ишти тракторлорло, кандыйын аттарла бүдүргөн?

Жаскы кыра ижи слердин жерде канайып өдүп турганы керегинде куучындап бер.

Табышкартар.

Темир тумчук жерге кирген. Түртөт, казат, күскүзиле жалтырайт.

Кескенде — чыдажадым, ооткондо — чыдажадым, ончо-зы учун жакшымла төлөйдим.

Темага берилген сурактар ла жакылталар.

Кычырган произведениелер ле бойыннын көргөнин аайынча жас келгени керегинде куучын тургузып ал.

«Жас кидим ойинде» деп журукты сөстөрлө жура.

Сен улустын жаскыдагы ижи керегинде нени билип алдын? Куучындап бер.

Улгерлерде ле куучындарда жураган тындулардын жүрүминен сего жараган жерлерин кычырып бер.

Мавзолейдинг јанындагы чечектер.

Бис сенле экү Кызыл площадьла браадырыс. Тындап уксаң: орус куучын-эрмекке украин эрмек, горецтердин күнү-рүүш тили кирижет. Мында арабтардын ла немецтердин, испанецтердин ле французтардын эрмегин угарын. Улус башка-башка тилдерле эрмектежет, је Лениннинг ады-јолын ончозы сүүп ле оморкоп айдат.

Гранит стенезинде ЛЕНИН деп беш буква бичилген Мавзолейге брааткан улустын терен сананганы, өкпөөргөни чырайларынан көрүнип турды.

Онынг жүрүминдеги жаркынду, ырысту не ле неме Ленин-ле колбулу болгонын олордын кажызы ла билер.

Кижин сүүнгенде эмезе ого жүрүминдеги сүрекей јаан учур-

лу неме керегинде сананарга келишкенде, ол Кызыл площадька барарга жүткийт.

Советский улус Кызыл площадьта Октябрьдын байрамын, Баштапкы майдын жаскы байрамын жылдын ла темдектейт. Лениннинг Мавзолейи алдына бойлорынын иштеги жеңүлери керегинде рапорттор бергилейт.

Чочыдулу 1941 жылда Советский Черүнинг жуучылдары, партизандар мында ороонысты гитлеровский черүлердинг табарузынан корып аларыс деп чертенгендер. 1945 жылдын май айында дезе бейин оодо соктырткан фашистский черүлердинг мааныларын экелеле, жеңүчи-албатынын буды алдына таштап ийгендер.

Кызыл площадьтан, Мавзолейден, бойынын жолун космонавттар баштагылайт. Олор мында ыраак ла уур жорыкка атанар алдында Лениннинг алкыш сөзин угуп алып тургандый. Олор бойыла кожо жылдыстар жаар Лениннинг сүрин, Лениннинг маанызын, Лениннинг магын апаргылайт.

Мавзолейдинг жанында жаантайын чечектер жадат, керек дезе декабрь айдын корон соогында да мында роза чечектер көрөринг.

3. Воскресенская.

● Лениннинг Мавзолейининг жанында ненинг учун жаантайын чечектер жадат.

Ленин керегинде кожонг.

Ак санаалу, жалакай
Кижи жонды башкарган,
Алтай улусты база ол
Ак-жарыкка баштаган.
Ак санаалу, ийделү
Болорго ол үредет.

Жүрүм улу болор деп,
Жүрегисте от күйет.
Найылыкка, жеңүге
Ол жондорды апарат.
Ленин — бистинг мааныбыс,
Коммунизмге кычырат.

Э. Палкин.

Ильичтин бала тужындагы ла школдогы жылдары.

I

Бистин башчыбыс Владимир Ильич Ульянов (Ленин) 1870 жылда 22 апрельде Волганын жаказындагы Симбирск деп городто чыккан, эмди бу город Ульяновск деп адалат.

Владимир Ильичтин адазы, Илья Николаевич, ол тушта Симбирский губерниянын албаты училищелеринин инспекторы болгон. Ол тегин улустын билезинен болгон, кичинектен ала адазы жок арткан, үредүге дезе жангыс ла агазынын шылтузында јединген. Симбирскте ол јокту улуска, крестьяндардын балдарына школдорды көптөн тутсын деп кичеенген, ол бу амадуга болуп күчин кысканбай, бойына чек килебей, кандый ла күнде губернияла јорыктап жүрген.

Владимир Ильичтин энези, Мария Александровна, врачтын кызы болгон; ол бойынын јиит жылдарын деремнеде өткүрген, андагы крестьяндар оны сүрекей сүйүтөн. Ол јакшы музыкант болгон, музыканы ла өскө тилдерди: французский, немецкий ле английский тилдерди јакшы билетен, музыкага ла тилдерге балдарын үредетен. Ол көп улус јуулганын, талтабышту ойын-јыргалды сүйүбей, чөлөө ойин јаантайын үйде, балдарыла кожо өткүретен, балдары оны тын сүйүп, тооп туратан.

Владимир Ильичтин өскөн билези сүрекей нак болгон. Биледе ол үчинчи бала болгон. Бала тужында ол көп сабазында Оля деп сыйныла ойнойтон. Оля онон бүдүн јарым јашка кичинек болгон. Олор экүлези чыйрак, шулмус балдар бололо, тын табыштанып, жүгүрип ойноорго сүйүтөн. Андый ойындарды анчада ла Володя тын күүнзейтен, ойноор тушта дезе көп сабазында ол башкаратан. Ол Оляны диваннын алдына кийдиреле, онон: «Диваннын алдынаг чык!» — деп јакаратан. Ойынчыктарла ол ас ойноп, көбизинде олорды

оодып, сындырып койотон. Бис, јаан балдар, оны андый кылыктаң токтодорго кичеенгенисте, ол бистен јажынып туратан.

II

Кычыларына Володя беш јаштаң ала энезинен үренип алган. Ол до, сыйныс Оля да кычыларын сүүп, адабыс көптөн алып турган бичиктерди ле журналдарды сүрекей күүнзеп кычыргылайтан.

Олор јаан удабай орус историядаң куучындар да кычырып турар болды, үлгерлерди дезе сагышка кийдире үрентен. Володя бичикти күүнине јеткенче кычырала, сыйныла кожо ойноорго баратан. Көп сабазында табышту ойындар сүүйтени керегинде өрө айдылган. Јайгыда олор айылдың эжигине эмезе садка барып, агаштарга чыгып, ага-эјезиле кожо јажынып ойногылайтан. Володя бу ойынды сүреен сүүйтен, соңында дезе крокет¹ ойынды сүүр болгон. Кышкыда бистинг айылдың эжигинде кардаң эткен кырдаң јыңылап эмезе нөкөрлөриле кожо карла адыжып ойнойтон, мынаң эмеш орой конёкту јыңылаар болды.

Симбирск городто улус јыңылайтан јерде Володяның ла Саша агабыстың бийик кырлардаң конёкту јыңылаганы сагыжыма кирет, ол кырлар сүрекей кадалгак болгонынан улам олордоң чанакту да јыңылаарга коркышту болгон. Кырдың бажында, оның сыраңгай ла кадалгак јеринде, олор озо баштап энчейип алып, оноң сынын табынча түзедип, түс туруп алала, кырды төмөн узак јыңылап баргылайтан. Мен олорды көрүп, күйүнип ле туратам, је олорго адаркажарга тидинбейтем. Кырдаң јыңылаарга Володяга Сашадаң јенгил деп бодойтом: ол батпанак, бырчыт бүдүмдү.

¹ Крокет — аңылу ойын; ойноор улус эки башка бөлинеле, агаш маскалардың болужыла шарларын түс јердеги бир канча параталардаң өткүрип јат.

Тогуз жарым жаштуда Володя гимназиянын баштапкы классына кирген. Ол үредүгө күүнзеп үренген. Онын не ле немени түрген билип алатаны сүреен болгон, ого үзеери, адабыс оны, Саша агазын ла эјезин чилеп ок, үредүгө чыдамкай болорына, јакылтаны чын-чике, быжулап бүдүрерине үреткен. Онон башка, класста урокты тындап угатаны Володяга сүреен јаан болуш јетирет деп, үредүчилери айдып туратаны сагыжыма кирет. Не ле немени түрген билип алатанынан улам ол јаны урокты көбизинде класста ла үренип алып, айлына оны јүк ле бир эмеш такып көрүп ијетен болгон.

Ол бойынын агазын сүрекей тын сүүп, кандый ла керектерде, сырагай оок то керекте, ого адаркажатан. Володядан нени ле сураганда: ол канайып ойноорго турганын, тышкары барар-барбазын, ого кашаны сүттү эмезе сарјулу салып берерин, — ол каруун бачым бербей, Саша јаар көрүп туратан. Онызы дезе карындажы јаар сүмелү көрүп, каруу берерин өнөтийиң удадатан. Бис оны электеп каткыратаныс. Је анайып каткырганыста да, Володя јалкыбайтан, ол каруун мынайып беретен: «Саша нени айдар». Саша артык сөс айтпас, терен санаалу ла бойынын керегин кыйалта јок бүдүретен уулчак болгон учун, ого адаркашканы Володяга сүреен јаан туза јетирген: јакылтаны чын-чике, быжулап бүдүреринин, сүрекей иштенкей ле терен санаалу болорынын јозогын Володя јаантайын бойынын јанында көргөн.

Саша јаңыс ла иш јанынан эмес, је улусла куучындажары, эптежери де јанынан бистинг ончобыска јозок болуп турган, ол буурзак, јалакай, је бу ок ойдө чынчыл, топ санаалу болгон учун, бис оны ончобыс сүрекей сүүйтенис. Володя јаш тужынан ала өктөм болгон, Сашанын качан да чугулданбайтаны, сүрекей бек тудунатаны, ончо балдарга, анчада ла Володяга, јаан салтарын јетиретен. Володя баштап тарыйын агазына адаркашкан, је онон бойынын бу једикпезиле өнөтийин тартыжар болды, онон эмеш јаанан келерде дезе,

онын тын чукулданганын бис чек көрбөдис. Ол ишке чыдам-
кай болорына јаантайын бойын тазыктырып, бойынын једик-
пестериле тартыжып, чылазыны јок үренип ле иштеп туратан.

А. Ульянова.

● Ульяновтордын билезинде кемдер болгон? Олор бой-бойын ка-
найып көргилеген?

Ульянов Володя кандый кижии болорго кичеенген?

Онын школдогы үредүзи керегинде куучында.

Ульянов Володянын үренгени керегинде, нөкөрлөриле нак болго-
ны керегинде, онын јалтанбазы ла чыйрагы керегинде сен мынын ал-
дында нени кычырдын?

Шушь сууда.

Сибирьде Шушь суунын јаказында Шушенское деп јурт
туруп јат. Озогы өйдө бу јурт керегинде ас улус билген: ол
агаштар ла састар ортозында, темир јолдон ыраак, јаан го-
родтордон дезе онон ыраак јерде јылыйып калган. Анаар ке-
рек дезе письмолор до каа-јаада ла келетен.

Шушенское јурттын сырагай ла кыйузында Сосипатыч
деп јокту крестьян кижии јаткан. Ондо Алексей деп атту јеең
уул болгон. Сосипатыч оны Лёшка ла дейтен.

Сосипатыч улам ла суугуш, койон андап жүретен. Лёшаны дезе кичинек деп бойыла кожо албайтан.

Бир катап Лёша онынг керегинде ыйлаган да. Сосипатыч дезе, качашкан неме чилеп, узак шыйдынып, барбай ла турган — кемди де сакыган ошкош. Лёша онынг жанында ыйлаган. Бу өйдө ол Сосипатычты торт ло сүүбей, ол жаар көрбөй, ором жаар көрүп турган. Анда ромашкалар чечектеген, кастар баскындап жүрген — бу сүрекей тымык ором болгон. Деремне јердин мындый оромында городской кара пиджакту, ийнинде мылтыкту кижии анчада ла иле көрүнген. Ол түрген баскан, Сосипатычка мендеген болгодый.

Көзининг јажы тонг өткүре тамчылабазын деп, Лёша алакандарын көстөрине јаба тутты. Јүзин ачып ийерде дезе, онон тын ыйлай берди: Сосипатыч пиджакту кижиге оны көргүзип, каткырып турган.

— Көрзөн, Ильич, менин јееним кандый ачу-коронго түшкен; андап барарга албайдылар.

Је Ильич деген кижии бир де каткы јогынан көргөн.

Ол тушта Сосипатыч та каткызын токтодоло, айтты:

— Уулга мөр болбойт.

— Мөр болбойт по? — деп, Ильич сурайла, Лёшадан көзин албай турды.

— Је сен бойын да бодозон: агаш ортозына кандый бүдүжиле баратан эди. Ол анда будын будакка кададып алар.

— Кадатпас, бис орык јолло барарыс.

— Сымдалар дезе анайып ла бистинг орык јолыска учуп келгилеер — деп, Сосипатыч айтты, је онон ары блаашпады.

Анайып Лёша бойынынг жүрүминде баштапкы ла катап андап барган.

* * *

Агаш ортозында серүүн болгон. Акка чыгып келгилеерде дезе, катап ла күн јаркынду чалый берди. Акта узун өлөн өскөн, адарулар күүлешкен. Кей де мында койу ла ару бол-

гон: кайыгнын, чечектердин, карагай бүүринин жыды жытанган. Андый актан барар да күүнүн келбес.

Кенетийин Ильич айтты:

— Кайыш курымды дезе мен албайтырым, Бүгүн меге адарга келишпейтен туру.

Аткан куштарды илип аларга, анчылар пиджагынын үстинен кайышла курчанатанын Лёша билген. Ол Сосипатыч жаар көрди: ондо кайыш кур база жок болтыр. Лёша керек дезе токтой түшти: аткылабас болзо, ол кандый агдаш?

Ильич ол жаар көрөлө, каткырып сурады:

— Мөр болбойт по?

Бу өйдө ичкери алдында, жыраалардын үстинде, не де элес этти.

Ильич качан ок мылтыгын ийнинен ала койып, шыкай берди. Бастыра агаш ичиле мылтыктын күзүрт эткен табыжы жагыланып калды.

Ильич мылтыгынын оозын төмөн эдип, бурулу кижидий айтты:

— Бот энчикпей калдым... Қанайып атканымды бойым да билбей калдым...

Сүүнген Лёша дезе ичкери жүгүрди. Жыраанын ортозынан ол жаан удабай сымданы таап алды. Мынын кийинде чын агдаштын бойы башталган. Эниргери анчылар үч сымдадан экелеткен, бирүзин, Ильичтин элден озо аткан сымдазын дезе, Лёша тудунып алган.

Агаш ортозынан чыккылап келерде, күн ажып брааткан. Жалаңдагы өлөң чалынла бүркелип, соой берген, жаңыс ла түште күннинг чогына изиген орык жол жылу болгон. Лёша онызын кайкап, жыланаш буттарыла өлөңнөң орык жолго ары-бери жүгүрип турды.

Үйде Лёша таайынан Ильич Шушенское журтка кайдаг келгенин сурады.

— Ол бойынын күүниле келген эмес. Оны бейин каан айдуулга ийген — деп, Сосипатыч каруун берди.

Мынын кийинде Лёша Ильичтин жаткан айлына көп катап келип жүргөн. Же Ильич кере тўжине ле иштеген — орой тўнге жетире кычырып, бичип отырган. Ол база катап качан андап барарын канайып та билер арга жок болгон.

* * *

...Кыш тўшкен, Шушь суу тошло бўркелген. Эмди Ильичке жолыгарга жеңил боло берген: ижинен арыйла, ол суунын тожына конёкту жыгылаарга кўнўн ле келип жүргөн деп айткадый. Шушенскоеде конёктор ол өйдө солун неме болгон. Балдар-Ильич жаар көрүп-көрүп турала, конёкторды агаштаң бойлоры эткилеп тура берген. Олорды темир эрескиндерлү жазагылаган.

Сосипатыч Лёшага агаш конёкторды тургуза ла эмес те болзо, же база эдип берди.

Лёша олорды тудунганча суу жаар жүгүрип барды. Көрзө, бастыра тош күртелип калтыр. Суунын жарадында Шушенскоенин балдары нени эдерин билбей тургулады: жыгылаар жер жок болгон.

Бу өйдө Лёша суу жаар бойынын түргөн базыдыла Ильич клееткенин көрүп ийди. «База ла мөр болбоды ба?» — деп, ол сураар. Же Ильич базып келип, кар жаар, балдар жаар көрөлө, омок айтты:

— Чын ла жыгылайтан жер эдип алзаас кайткай не?

Мынызы канайып эдилетенин көргүзип тура берди.

Балдар керекти баштап алдылар: карды кўрегиледи. Жаан удабай жыгылайтан жерди айландыра ак стенелер көдүрилип келди. Ортозындагы тошты дезе балдар жалмуурларла жалмап койгон. Оноң агаш ортозына барып, чибишектерден сындырып алала, олорло кар стенелерди кееркеткендер.

Жыгылайтан жер белең болордо, тумчуктарын оотпозын деп, Ильич эн ле кичинек балдарды жыгылаарга үреткен. Кичинектердин эн ле кичүзи дезе Лёша болгон. Ильич онышак онын учун өскөлөринең көп үреткен: колдорынан тудуныжып алып, олор экү конёкту узақ учуртып жүргүлеген.

Ол өйдөн бери көп жылдар өткөн. Шушенское журт бастыра телекейге жарлу боло берген: бу журтка кааннын башкарузы Владимир Ильич Ленинди, ишмекчи классты жайымдаары учун тартышкан кижиде, айдуулга ийген. Уч узун жылдын туркунына ол ыраак айдуулда, Сибирьдин эн лешын толыгында болгон.

Эмди Шушенское журтты кижитанып болбос.

Бир тушта агаш конёкту жыгылаган балдар удаан өйдө чыдап калган. Эмди Шушь суунун тожында жаңы балдар жыгылайт. Жаңы олардын конёкторы агаштан эмес, жакшы болоттон эдилген.

Бир катап кышкыда Шушенское журтка ишмекчи келген. Ол бу журтта өзүп чыдаган, эмди дезе городто жадып, заводто иштеген. Жаңыс ла онын билези журтта жаткан.

Тыштанып алып, ол уулыла экү Шушь суунун тожына конёкту жыгылаарга барган. Жолой дезе уулына айтты:

— Жарыжып көрөли.

— Же — деп, уулы каруун береле, бойы дезе мынайып сананды: «Карган кижиде, ол меге кайдан жедишсин».

Олор суунун жагына келип, конёкторун кийеле, тошло жарыжып жүгүрдилер. Адазы уулын акалап ийген. Уулы алаатый берди. Адазынын буттары жаар көрөлө, эрмектенди:

— Көрзөн, сенин буттарын кандый узун.

Адазы каткырды.

— Узун буттузы акалап турган эмес, чыйрак буттузы акалап турбай — деди.

Онон олор катап жыгылаган, адазы уулын катап ла акалаган. Акалайла, мынайып айткан:

— Меге сен канайып жедижетен эдинг. Мени конёкту учуртарга Ленин үреткен ине...

А. Кононовтын бичигени аайынча.

● В. И. Ленин ненин учун Сибирьдин ыраак журтында болуп калган?

Куучыннын бөлүктөрине бажалыктар сананып тап. Ленин Шушенское журтта канайда јатканын куучындап бер.

Сен куучыннан Ленин керегинде кандый солун неме билип алдын?

С ы й.

Берёза деп журттын крестьяндары баштапкы тўжўмнен Владимир Ильич Ленинге сый аткарып ийер деп јоптўшкўндўр.

Бир таар аш јууп, теерменге апарала, теермендеп алдылар. Письмо бичигиледи:

«Карудан кару нўкўр Ленин!

Баштапкы сўстўрдў Слерге јер учун, бўктер ле агаш учун быйан болзын. Быјыл аш бисте јакшы бўткен. Кажы ла кижиге једжер. Слерди база ундыбаска јоптўштис.

Буудай бисте ўспўй јат. Арыштын кулурын ийип турус. Јескинбеер. Уч катап теермендеген јакшы кулур. Слерге болуп кичеенгенис».

Онон санангылайла, кожуп бичидилер:

«Бистинг крестьян эзенисти большевиктердинг бастыра партиязына айдыгар. Берёза журттын крестьяндары. Ончолоры учун бичиген кижии Епифан».

Крестьяндар сыйын почтала аткарарга тургулаган, је барынбадылар. Прокоп деп шулмус кижини бедреп табала, абрага отыргызып, станцияга апарала, вагонго кийдире ийткилеген.

— Кемге де бербестен. Акту бойынын колына. Оңдодыг ба? — деп, олар ўйдежиپ кыйгырышкан.

* * *

Бир неделенинг бажында Прокоп јанып келген.

— Је, кўрдин бе? Туттурып бердин бе?

— Туттурып бергем. Кўргўм.

— Чын эмеш пе?

— Көрзөн оны!

— Лениннинг бойын!

— Же, Ленин нени айтты? Ого жарады ба? Быйан айтты ба?

— А база. «Крестьян нөкөрлөргө менен сүреен жаан быйан айдыгар» — деген. Эки катап айткан. Кулур да учун, большевиктердин партиясына эзен де ийгилегени учун быйан болзын дейт.

— Көрзөн оны, тоонкой кижии эмтир — деп, крестьяндар күлүмзиренип турдылар.

— Же, Ленин база нени айтты?

— Совет жаннан бек тудунзын деген. Жангыс ла бойлоры керегинде сананар эмес, же ишмекчилерди де ундыбазын деген. «Слерге жаңы жүрүмди ишмекчилерле кожо төзөөргө келижер» — дейт.

— А база. Чын эмей — крестьяндар жөпсинген.

* * *

Бир ай кире өй өтти. Кенете Берёзанын крестьяндары Алтыгы Новгородто керептер ремонттоор заводтын ишмекчилеринен письмо алдылар.

Письмоны кычырып, кайкашты. Ишмекчилер ологорго бир таар кулур учун быйан айдып турган эмтир. Кулурды оору улуска ла балдарга эки мынчадан үлөп бердис, кулур жакшы, аш ток деп бичигилейт.

Учунда дезе мынайып бичип койгондор:

«Слердин ортогордо керсү ле билгир кижии бар эмтир. Аш жанынан бисте чын ла коомой. Онын учун слердин сыйыгардын баазы да жок. Бисти, ишмекчилерди, эске алынганаар учун быйан болзын».

Кулурлу кандый таар болгонын крестьяндар ондоп ийдилер. Жакшы, жылу письмо, же анда да жок крестьяндарга тарымжылу.

— Нөкөр Ленинге бистинг сыйыс жарабаган туру.

— Јескинген.

— Тегин ле, јанду ла деп быйан айткан.

— Э чаалда, слерди — деп, Прокоп јара киришти. —
Јанду ла деп эмес... Ленин бойынын үлүзин айрып берген.
Оскө улус керегинде сананып јат. Ишмекчи класс керегинде
ол тушта тегин айткан эмес.

Крестьяндар Прокоп јаар көрүп турдылар.

— А не, чын ине.

— Шак ла андый.

— Көрзөн: бойы керегинде бир де сөс јок. Сый бистен
келгендий.

— Мындый болзын, улус, — деп, Прокоп айтты. — Бис
кысканбай Алтыгы Новгородко аш аткарып ийер учурлу. Је
бир таар эмес. Бир таар ологго неме беди! Аштын түжүми
јакшы. Аткараарыс па?

— Чын. Аткарып ийбей! — деп, крестьяндар күүлеш-
ти. — Ишмекчи классты јомоорис! Јаңы жүрүмди кожо төзөй-
төн ине. Ленин чын үредет!

* * *

Эртезинде крестьяндар станцияга эки абра аш аткарган.
База ла Прокопты ийдилер.

Конторщик кошты бескелейле, адресин бичиди.

— Ишмекчилерге бе? — деп такып сурады.

— Ологго эмей база.

— Сый ба?

— Шак андый.

— Кемнен? Канайып билетен?

Прокоп көзин сыкыйтып, конторщик јаар сүмелү кө-
рүп салды.

— Бичи. Јарт, јараш болор эдип бичи...

Конторщик перозын чернильницага сугуп, артык чер-
ниланы кактап ийеле, бичиирге белетенип алды.

— Бичи: «Владимир Ильич Лениннен» — деп, Проккоп айтты.

С. Алексеевтин бичигени аайынча.

● Крестьяндар ненин учун ишмекчилерге үзеери аш аткаарга жөптөштилер?

Ишмекчилерле најылыкты тыгыдарына Ленин крестьяндарды канайып үреткен? Ол керегинде кычыр.

* * *

...Кандый ла керекте,
кайда да болзо,

Ленин
бисле кожо.

Бис
онын,
Ильичтин, маанызын
апарганыс,
апарарыс,
апарып та турус.

В. Маяковский.

Ару аяктардын обществозы.

Ончобыс террасада столды айландыра отырып ийдис. Столдо үч бала: эки кызычак, бир уулчак база отырған. Олор тѳжине салфеткалар салып алып, курсак уарын сакып, тым отырдылар. Владимир Ильич олор жаар көрүп салып, бисле араай куучындашкан. Улуска суп ургулады. Балдар күүн-күч жок ажанып, суптын көп сабазын аяктарында арттырган. Өскө курсак экелгилеерде, база ла андый болды: курсактын көп сабазы аяктарда арткан.

Кенете Владимир Ильич коштой отырған Надя деп кызычактан сурады:

— Слер ару аяктардын обществозынын членине кир-
дээр бе?

— Жок — деп, араай айдала, Надя алаатып, өскө бал-
дар јаар көрди.

— Сен? А сен? — деп, Владимир Ильич экинчи кызы-
чактан ла уулчактан сурады.

— Жок, бис кирбедис — деп, балдар айдышты.

— А бу слер кайттаар? Ненин учун оройтыганаар?

— Бис билбегенис, ол общество керегинде бис нени де
укпаганыс — деп, балдар жарыш эдип эрмектендилер.

— Темей кирбегенеер. Керек коомой эмтир. Андый об-
щество узактан бери бар.

— Бис десе укпаганыс! — деп, Надя чала өөркөп
айтты.

— Чынын айтса, слер бу обществого јарабазаар, слер-
ди түнгей ле алгылабас — деп, Владимир Ильич бир де ко-
кыр јогынап айтты.

— Ненин учун? Ненин учун алгылабас? — деп, бал-
дар сөс блаажып сурагылады.

— Ненин учун албайтаны јарт. Слердин аяктар кан-
дый? Көрзөөр! Слер курсақты ончозын аякта арттырып
турганаарда, слерди канайып алгылайтан?

— Бис эмди ле түгезе јип ийерис! — дейле, балдар аяк-
тарында арткан курсақты јигилей берди.

— Је андый болзо, јакшы, көргөйс. Аяктары јаантай-
ын ару болотон улуска анда значоктор до бергилеп јат —
деп, Владимир Ильич айтты.

— Значоктор? Кандый значоктор? — деп, балдар сура-
гылады. — Ол обществого канайып киретен?

— Заявление берер керек.

— Кемге?

— Мере.

Балдар столдон чыгарга јөп сурайла, заявление бичиир-
ге јүгүрип бардылар.

Бир кезек ойдин бажында олор ойто террасага келеле, Владимир Ильичке заявлениелү чаазын табыштырып бердилер.

Владимир Ильич кычырып көрөлө, үч жастыраны түзеткен соңында, чаазыннын толыгына «Общественного алар. В. И.» деп бичип койды.

В. Бонч-Бруевич.

● Сен куучыннаг Ленин керегинде кандый солун неме билип алдын?

Темага берилген сурактар ла жакылтаар.

Ленинди ненин учун улустын ырызы учун тартыжаачы, үредүчи, нажы деп адагылайт?

Лениннин кереес жакылтаары аайынча бистин орооныста не эдилди?

1 Май — ишкүчиле жаткандардын телекейлик күни.

Баштапкы май.

Кызыл өрттий маанылар
Көк аясты бүркеди.
Кижиден бүткен толкулар
Канча бөлүк түрүлди.
Мунг улус жүреги
Бирлик күүндү согулат.
Майдын жараш байрамы
Найылыкты тыңыдат.
Жаш балдардын каткызы
Чечегин болды, чаңкыр май!
Жон-калыктын ырызы
Жаркынын болды, жажыл май!
Жергелей баскан буттарга
Жер-энебис жайканды.
Жайа соккон жаңарга

Жайым жерис жажарды.
Коммунизм жолына
Кожоңгыс болдың, ногон май!
Ырысту келер жылдарды
Жууктадып бердинг, жажыл май!

А. Ередеев.

Керептеги байрам.

Баштапкы майдың байрамына керепте жаан иш эдер деп жарлалган. Керептеги бастыра немелерди үч күн жүнгандар, үч күн арчыгандар.

Борттың тыш жанына армакчыла досколор түжүргөн, ол досколорго малярлар туруп алып, талайдың толкузына ары-бери жайканып турган керепти тыш жанынан будыгандар. Керептин үстинде не ле неме жалтырайт, кереп бойы да жаңы-дый боло берген.

Талайчылар бойлоры да белетенген. Ичине кийер жолду чамчаларын жүнүп, тыштына кийер чамчаларын ла штандарын утюгла түзедип алган. Кереп төрөл жеринен ыраак та болзо, байрамды, айлында чылап, темдектеер керек. Же, чындап та айтса, кереп талайчы кижинин айлы ине.

Баштапкы майда эртен турадан ала талайчылар байрам кийимдерин кийгилеп алды. Мачталарга чоокыр жараш флагтарын көдүрди. Повар-кок эртен тура ончолорына тату пирожоктор быжырып берген.

Түште радист радиоло Москваны тудуп алган. Керепте табыш жок болгон. Москвада Кремлёвский башняда частың сокконы ла Кызыл площадьта маршал браадарда, машина-зының күркүреген табыжы ла парадта черүлер «ура» деп кыйгырышканы угулды.

Оны тындаган улустың кажызы ла бойының айлы керегинде ле ыраак Москва керегинде сананып турды.

Н. Кальма.

Майдын кожоңы.

Лажыл жалбрагаштар —
кыш божогон.
Мен де,
сен де —
ончобыс
жалбак оромго
чыктыбыс.
Бойынын јунган
немелерин
кургадарга јас илген.

Лыргалду јиит бойыбыс
оморкогон, сүүнген
барадыс!
барадыс!
барадыс!
Бөстөрдө, чаазында —
ончозында от-јалбыш.
Кызыл флагтар тудунып,
апарадыс!
апарадыс!

В. Маяковский.

1905 жылдагы Баштапкы май.

* * *

Слесарь Михеевтинг кичинек кыбында улус толтыра болды.

— Антошка, көзнөктинг көжөгөзин јаап ийзен: тинтүчилер баскындап жүргүлейт ине — деп, Михеев уулына айтты. Боро көстү, каткак бүдүмдү Антошка түргөн туруп, көзнөктинг көжөгөзин јаап ийеле, база ла катап толыкка араай отыра түшти — көзин де албай угуп турды...

Јиит ишмекчилердин бирүзи бир түрбек листовкалар чыгарды, ончолоры энчейип, кычыргылады.

Антошка бир де сөс өткүрбей, угуп отырды.

— Эртен он бир часта ончобыс бежинчи Лучевой просекте туштажарыс — деп, Фёдор айтты.

— Айдарда, бистинг јажытту сөзис «шонкор» бо?

— Эйе.

— Қаруул ижемјилү бе? — деп, карган ишмекчи Евсей сурады.

— Ижемјилү. Ончозы јакшы. Баштапкы каруулда то-
лыгын кезип салган газеттү уул отыар.

Араайынан эрмектежип алала, таркай бердилер.

Антошканын энези унчукпай курсақты столго тургусты,
јадын уйуктаар алдында Антошкага энезинин шымыранга-
ны угулды:

— Афанасич, сен оморды трубага сугуп салзан кайдат.
Кече кандый да кижн көзнөк алдында кере түжине жүрген...

— Омор трубадан көрүп болбос деп бодоп турун ба? —
деп, адазы каткырды.

* * *

Бу түнде Антошка узак уйуктап болбоды. Уйуктай бе-
рерде, түш јеринде көп улустын ортозында ол, Антошка
бойы, јаан кызыл мааны тудунып алган эмтир.

Кенетийин ол табыштан ойгонып келди. Кандый да со-
лун улус тыгылыжып, кайырчакты тинтип, казан-айакту так-
таларды ла бастыра јарык-јиктерди ајуктап, төжөк-јастыкты
чачып туру.

Адазы кугара берген, кунукчыл бүдүштү турды.

Надзиратель көзнөккө базып келеле, кыйгырды:

— Рамдардын ортозында не? Прокламациялар¹ ба?

— Анаар календарьдын листтери чачылып калган бо-
лор — деп, энези айтты.

— Кандый листтер... бис көрөрис.

Ол шилди скалкала оодо согуп ийди.

Шыгырт... Шилдин оодыктары...

Ончолоры көзнөк јанына шаалып, листовкаларды чыга-
рып аларга албадандылар.

Бу өйдө адазы билдирбезинен Антошкага түрбекти бе-
рип ийди, онызы не болгонын түрген сезип ийеле, чычкан чы-
лап, эжиктен сурт эдип чыга конды...

¹ Прокламация — кепке баскан эмезе колло бичиген лист чаа-
зын, анда ишкүчиле јаткандарды тартыжуга кычырып турган.

Јабыс сынду, сырсак Антошка түрбекти төжине јаба тудуп алган турды. Оноң ол тураның кийин јаны јаар жүгүрип барала, түрбекти чеденниң ле кулаш одынның ортозына сугуп салды. Сүүнгенине оның жүреги тың согулып турды: Эмди ол чын ла революционер.

Ойто јанып келерде, турада полиция јок болгон. Қоскорып, чачып салган немелерди јуунадып, энези ыйлап турды.

— Түрбек кайда? — деп, адазы сурады.

— Одынның кийин јанына сугуп салгам. Прокламацияларды олондон јажыратан јерди билер эмейим.

— Је, эр эмтиринг! Јакшы болуштын. Јажырган јеринди ундыбазын ба? — деп, адазы каткырып сурады.

— Је, мен ундырга кайткам!

* * *

Эртен тура. Оксөп келген күн јаркынду чалып турды.

Јаңы чамчалу Антошка Сокольники деп јерле базып браатты. Бу 5-чи Лучевой просек, мында каруул болор учурлу.

Тактада јиит ишмекчи газет кычырып отыры. Газеттин толыгын јыртып салган — айдарда, ол эмтир.

Антошка ого јууктап келеле: «Шонкор» — деп тың айтты.

— Ишмекчи Антошка јаар кайкап көрди:

— Не кыйгырып туруң? Кайдаар барадың, учкан?

— Маёвкага адама браадырым.

— Не керек?

— Мени прокламациялар экелзин деген — деп, Антошка төгүндеди.

Адазы оны бойыла кожо албаган. Антошка маёвкада болбогончо, өлзөм торт деп сананганын адазы билбеген.

— Қорзөң, кандый кичинек балдарды бери ийгилеп јат, мынайып бастыра керекти үреп салар — деп, ишмекчи кимиректенди.

Je андый да болзо, јолды көргүзип берди.

Экинчи каруул — сырангај јиит уул. Эмди Антошка кыйгырбай, эрдин јук арайдаг кыймыктадып, шымыранды: «Шонкор».

Антошка көстөгөн јерине једип алды.

Јуулган улустыг үстинде, јажыл бүрдин ортозында, от чечектий, кызыл мааны јайылып турды. Бу маанынын алдында бийик төгөшкө чыгып алган ишмекчи Александр куучындап турды. Антошкага ол азыйгызынан сырангај башка деп көрүнди. Эмди Александрдын үни тыгып калган, көстөри де суркурап турган. Ол мынайда куучындаган:

— Бистинг кызыл мааныны өрө көдүрерге, бис бери станоктордонг келдис. Бистинг өштүлерис, каанныг ла фабриканттардын кулдары, бисти истежип жүрүлер. Je эскирип калган телекей силкине берди, бистинг туруп чыгар күн жууктап...

* * *

Je Александр куучынын јетире айдып божоголокто, кем де кыйгырды:

— Казактар!

Тургуза ла ончозы булгалыжа берди: камчылардын кыйтылдажы, казактардын кыйгызы... Александрга кем де камчыла талайганын Антошка көргөн. Александр дезе кайынын бүринен тудунып турала, сууга чөнгөн чилеп, кенетийин јылыйа берди.

Антошка агаштардын ортозына јажынып, кут јок качып жүгүрди. Ол агаш аразында аайланып болбой, узак жүреле, чыккан. Јанып келзе, адазы үйде эмтир.

— Je, казактарданг камчы једишти бе, ада?

— Сен оны кайдан билеринг? — деп, адазы кайкап сурады.

— Канайып билбейтем. Мен маёвкада база болдым не. Адазы Антошка јаар көрөлө, күлүмзиренип ийди.

— Шулмузынгды сенинг. Көр, бажыг үзүлбезин...

Онын кийинде адазы онын бажын сыймап, эркелеп айтты:

— Жаанап өс, балам, тартыжарга үрен, је ол камчыларды качан да ундыба.

● Ишмекчилер маёвкага канайып белетенген?

Олор 1-кы Майды ненинг учун туйка темдектеген?

Тинтү тужында Антошка кандый болуш јетирди? Ол маёвкага канайып өтти?

Кааннынг башкарузы ишмекчилерди канайып истеген?

Антошканынг маёвкада турушканын билген кийинде адазы ого нени айтты?

Кажы ла бөлүкке бажалык сананып, куучынга план тургус.

Кызыл башмактар.

Нэнси — кичинек негр кызычак. Ол Америкада јадат. Онын энези — аяак-казан јунар ишчи. Олор сүрекеј јокту јаткан. Түндер сайын полдынг алдында чычкандар чыйкылдашкан. Бир катап олор Нэнсининг сыңар башмагын апарган. Нэнси эртен тура ойгоноло, ыйлай берген.

— Ыйлаба, балам, — деп, энези айткан. — Мен ээмненг акчаны бир неделеге озо сурап алып, сеге башмактар садып берерим.

Воскресен күнде олор городко барган. Магазин бу ла туру.

— Эне, көрзөң дө, кандый јараш башмактар! — деп, Нэнси кыйгырды.

Энези прилавокко базып келди.

— Менинг кызычагыма туку ол кызыл башмактарды көргүссеем.

— Олор баалу эмей. Слердинг акчагар једер эмеш пе? Нэнсининг энези акча кабын көргүсти.

— Бот бу. Ээм меге јалымды бир неделеге озо берген.

Садучы Нэнсиге базып келбеген, будына, өскө улуска чылап, башмак кийдирип бербеген. Нэнси ле онын энези — негрлер ине. Негрлерле десе садучы көп эрмектешпейтен. Энези кызычагынын алдына бойы тизеленип туруп алып, онын будына башмактар кийдирип тура берди. Же түбекти канайдарын: башмактар будына кичинек болгон.

— Слерде мынызынан жаан башмактар жок по?

— Бар — деп, садучы каруун берди. — Же быларын слерге база аларга келижер.

— Ненин учун? Олор кызыма кичинек ине.

— Ошкош ло. Негр кийип көргөн өдүкти кем де албас... Слер быларын алар учурлу.

— Же... же менин акчам жүк ле бир эжерге једер — деп, Нэнсинин энези манзаара берди. — Айдарда, менин кызычагым чек өдүк жок артатан туру.

Ол магазиннин ээзине базып келди:

— Бу башмактарды мен албайын, слерди јайнап турум... Менде база акча жок... Олор кызычагыма кичинек...

— Болбозым — деп, магазиннин ээзи каруун берди. — Негрлерге болуп менин чыгымга түжер күүним жок. — Ол туура баштанып алды. Нэнси тын ыйлай берди. Же бу өйдө олорго кандый да кижн базып келди. Ол ишмекчинин кийимин кийген, сары чачту кижн болгон.

— Ыйлабаак, кызым — дейле, ол жаан колыла Нэнсинин быјыраш чачту бажын сыймап ијди. — Ол башмактарды бейи берзеер — олор менин кызычагыма сүрекеј јарап калар. Слер десе өскөлөрн садып алараар. Иштеп тапкан акчанын баазын мен јакшы билерим. Мен ишмекчи кижн.

Башмактар учун төлөйлө, ол магазиннен чыга берди.

Нэнси ле онын энези айлына сүүнчилү јанып келди. Нэнсинин буттарында јап-јаңы кызыл башмактар чыкырап турды. Энези десе ишмекчи кийимдү, сары чачту кижини улам ла эске алынып турды.

Н. Кальма.

● Нэнси кандый ороондо јаткан?

Садучы ненинг учун Нэнсининг энезин кызычакка кичинек болгон башмактарды алзын деп турган? Онызы керегинде кычыр.

Негр үй кижии ишмекчи кийимдү, сары чачту кижини ненинг учун быйанду эске алынган?

Бүгүн Май.

Бүгүн бастыра тегери
Чанкыр-чанкыр —
Эбиреде Май!
Бүгүн бастыра телекей
Чокту кызыл —
Элбирейт маанылар!
Бастыра орооным
Бүгүн бир оромдый,
Бир биледий бирлик —
Бийе-кожондо.
Балдар каткызы

Күндий чалыйт.
Чечектү улустар
Јолдорго чыгат.
Кызыл маанылу Май
Тенгистий чайбалат,
Онын темир базыдынан
Телекей чайкалат.
Төрөлистин үстинде бүгүн
Чанкыр-чанкыр Май.
Чокту маанылар бүгүн —
Јайканышкан талай.

П. Самык.

Темага берилген сурактар ла јакылталар.

1-кы Майды бис ненинг учун ишкүчиле јаткандардын телекейлик күни деп адап јадыс?

1-кы Майды ишмекчилер каан јанду Россияда канайып темдектегендер? Онызын сен кандый куучындардан билип алдын?

Бистинг төрөлис — Советский Союз.

Бистинг Төрөлис.

Леримнин улу-жаанын,
Телкемдеринин жалбагын!
Көлдөр, жалаңдар, суулар,
Чөлдөр, агаштар, туулар.
Түндүктөн түштүкке

жетире

Төрөл ороонум жайылган:

Бир учында — кар,

шуурган.

Көзнөк ары жанында

Кап-кара түн бисте

карадат,

Күнчыгыш ол тужында

Күнле кожо уйкудан

турат.

Граннаг гранга жетире

Поездле барар дегежин,

Ороонумды керип келерге,

Јер ўстинде бистийинен јаан ороон јок болгонын бис оморкоп билип јадыс. Ол ак-јарыктын эки бөлүгинде јадат. Оны јакалай ўч тенгис чайбалат.

Бистинг Төрөлистинг тўс јерлери сўрекей јемиттў. Тууларында баалу ағаштар, тузалу рудалар көп. Сууларында качан да тўгенбес ийде бар. Бистинг орооныстынг ар-бўткени кайкамчылу байлык.

Бис бойыстынг Төрөлисле оморкоп јўредис, ненинг учун дезе ол — капитализмди јоголткон баштапкы ороон. Анда баштапкы ла катап социалистический строй тургузылган. Бистинг Төрөлис бастыра албатыларга јайымга, ырыска јолды көргүзип берген.

Н. Михайловтын бичигени аайынча.

● Н. Забиланынг «Бистинг Төрөлис» деп ўлгерин база катап кычыр. Н. Михайловтын статьясын ўлгерле тўндештир.

Бис бойыстынг Төрөлисле ненинг учун анчада ла тынг оморкоп јўредис? Онызы керегинде статьядан кычыр.

Кеп сөстөр.

Төрөл јери төжөктөнг јымжак, өскөн јери өтпөктөнг тату. Өскөн јеринин өлөңи јараш, баскан јеринин баргаазы јымжак.

Өскөн јерин өскөлөбөс, баскан јерин башкалабас.

Бойынын јерининг туулары — куйак.

Төрөл јердин тобрагы туш јердин алтынынан артык.

Москва.

Кызыл площадь.

Кызыл площадька суу јанынан кирип барза, сол јанында площадьтын бастыра сынынча кызыл таштан тудулган Кремлёвский стене болор, ичкери алдында дезе — база кызыл таштан Исторический музей. Кызыл таштан тудулган

тураларлу площадьтар көп. Же Кызыл деп бис жүк ле бирүзин адап жадыс.

Јебрен бичиичи бойынын бичигинин баштапкы буква-зын кызыл өндү эдетен. Онын бастыра жүрүмünün ижи кызыл буквадан, кызыл строкадан башталатан. Удаан өйлөрдө орус улус, јерде кызыл букваны чылап, Кызыл площадьты туткан. Эмди бис оморкоп, неден де тын сүүп турган көп неме оноң башталган — оноң Россия бойы башталган.

Албатынын јандаган јангы аайынча айылчы кижини туранын кызыл толыгына — эн ле иле, эн ле күндүлү јерге отырғызып жадылар. Бистин сүреен јаан турабыста — Советский Союзта эн ле күндүлү јер — Кызыл площадь. Геройлорды албаты анда уткып јат... Космический карындаштарды олардын тенгерини айланып келген сыйныла кожо Кызыл площадьта уткыгандар.

Чалып, јылыдып турган күнди бис кызыл, јараш деп жадыс. Сүүген площадисти бис база кызыл, јараш деп адайдыс.

Ленинский кырлардагы өргө.

Ленинский проспекте строительдер иштегилеген.

— Мында не болор? — деп, өткөн кижии сураган.

— Өргө.

— Шахтёрлордын эмес пе? — деп, кижии тын айтты: ол бойы шахтёр болгон.

— Шахтёрлордын — деп, строительдер јөпсиндилер.

— Андый эмеш пе? — деп, кижии аланзый берди. — Айса бөс согоочылардын өргөзи болор бо?

— Эйе, бөс согоочылардын — деп, строительдер кереледи.

Кижии оныла кокырлажып жадылар деп бододы.

— Мында Ай шингдеечилердин өргөзи болор бо? — деп, ол күлүмзиренди. — Чынын айтса, не?...

— Је чын — деп, строительдер каруун бердилер.

Өргө бүде берерде, онын ээлери пионерлер болды — келер өйдөги шахтёрлор, бөс согоочылар... Келер өйдө Айды шиндейтендери база.

Университет.

Университеттинг јанында турзан, торт ло тууныг јанында тургандый. Јут күнде онын бажы булуттарга бүркедет. Күн чалыганда дезе, онын шпили — сүүри бажы күннинг чо-гындый билдирет.

...Бир катап јайгыда университеттинг үстине күкүрттү булут токтогон. Сүүри бажына шар бүдүмдү јалкын келип тийген. От-јалбышту шар кенете... јызырт эдип јара адыла-ла, чедиргентип чачыла берген. Булут көчүп барган, шпиль, азыйда чылап ок, тенгериде јаркындалган. Јалкыннаг оны громоотвод корыган.

Громоотводты эки јүс јыл мынаг озо Михаил Василь-

евич Ломоносов сананып тапкан. Университет бу улу учёный-дын адыла адалган.

А. Митяевтин бичигени аайынча.

● Москвада Кремльдин јанындагы площадь ненин учун Кызыл площадь деп адалган?

Пионерлердин өргөзин Москвада кайда туткандар?

Московский университет кемнин адыла адалган?

Бистин столицабыс керегинде нени билерин, ончозын куучындап бер.

Эзен, Москва!

Төрөлистин жүреги — Москва,
Телекейдин күни сен, энебис!
Ак жүрегистин күндү сөзин
Алтай јеринен экелдис.
Эзен бе, улу Москвабыс,
Энедий кару жылдызыс!
Элбек јаткан јонына
От-јалбышту эзенис!
Јаркынду күйген сенин одын
Ыраак тууларда көрүнет.
Кеен турган Алтайым
Кожондо сени көдүрет.

А. Саруева.

Бот кандый бисте закон!

Менин таадам эмди тын карый берген. Бажындагы чачы кажайып калган. Јүзи көп чырышту. Бойы тайакту жүрет.

Мен таадамла экү сууга балыктап жүрерге эмезе нени-нени узанып турарга сүүйдим. Таадам — устын бойы: ол отыргыш, стол, күрек, тырмууш, эдиски эдип билер. Таадам-

ла экү иштегенисте, ол бойынын жүрүминең нени-нени куучындап турар. Ол жууда туружып, фашисттерге удурлажа жуулашкан. Жууның кийнинде ол заводто шофёр болуп иштеген, көп жорыктаган да, көпти көргөн дө. Эмди дезе ол иштей жат.

Айына бир катаптан ого акча экелгилеп берет, оны ол пенсия деп айдат.

— Слерге не учун акча экелгилейт? — деп, мен таадамнан сурагам.

— Азыйда иштегеним учун, бистин закон андый — деп, таадам каруун жандырды.

Мен бичиктерди улам ла угуза кычырып турадым. Бир катап мен советский үренчиктер керегинде бичикти кычырып отырала, көрзөм, таадам сүрекей терен санааркап калган отырды.

— Таада, слер не керегинде санандаар? — деп, мен сурадым.

— Озодо кандый болгоны ла эмди кандый боло бергени керегинде сананып турбай база — деп, ол каруун жандырды. — Бот эмди ончо балдар жети жажынаң ала үренер учурлу ла үренер аргалу, Октябрьский революциядан озо дезе андый неме болбогон.

— Канайып болбогон? Менин жүрген школым болбогон бо?

— Бу школ болбогон. Оны Октябрьдын кийнинде туткандар. Же школ до болгон жерлерде ишмекчилердин ле крестьяндардын балдары ас үренгилеген. Олор алты-жети жаштуда иштеп баргылайтан. Бот мен бала тужымда жүк ле бир класс божотком, тогус жажымнаң ала дезе фабрикада иштегем. Капиталисттерди ле помещиктерди сүргүлөп ийерде, мен үренип баштагам, же жажым ол тушта жаан болгон.

● Карган өбөгөн керегинде сен нени билип алдың?

Ол ненин учун пенсия алып жат?

Таадак ненин учун школго үренип болбогон?

Төрөлисти ижисле мактайдыс.

Агаштар, туулар, талайлар ортодо —
Кайда ла биске наҗылар табылат.
Советский кижии кайда да болзо,
Төрөлин ижиле мактадат.

Иштинг улу кўчине јөмөнип,
Көмүрди, газты јерден ол табат.
Оштүлер коскоргон јерлерде
Јурттар кубалданг орныгат.

Күн јыргалду, омок көндүккей,
Ойди калас өткүрбей туралы,
Төрөлис ырысту јүрүмге јүткигей,
Оныла тен-тай бис базалы!

Иштеги јенү, јуудагы јенүдий,
Бойы биске келбес, наҗылар.
Төрөлди ижисле бис өнжидип,
Ырыска ичкери баралдар!

В. Лебедев-Кумач.

● Иштеги јенү, јуудагы јенүдий дегенин сен канайып ондоп турун?

Кеп сөстөр.

Иш јок болзо, амыр да јок.

Иштенкейдинг колы ус, иштенбестинг тили ус.

Капшууннын карызы јоон, јожоннын јодозы јоон.

Россия.

I

Бистинг орооныс сүреен јаан. Ол он беш орооннын, он беш республиканын союзы. Шак онын учун бистинг орооныс Советский Социалистический Республикалардын Союзы — СССР деп адалат.

ла экү иштенгенисте, ол бойынын жүрүминен нени-нени куучындап турар. Ол жууда туружып, фашисттерге удурлажа жуулашкан. Жуунын кийнинде ол заводто шофёр болуп иштеген, көп жорыктаган да, көпти көргөн дө. Эмди дезе ол иштебей јат.

Айына бир катаптаң ого акча экелгилеп берет, оны ол пенсия деп айдат.

— Слерге не учун акча экелгилейт? — деп, мен таадамнан сурагам.

— Азыйда иштегеним учун, бистинг закон андый — деп, таадам каруун јандырды.

Мен бичиктерди улам ла угуза кычырып турадым. Бир катап мен советский үренчиктер керегинде бичикти кычырып отырала, көрзөм, таадам сүрекей терен санааркап калган отырды.

— Таада, слер не керегинде санандаар? — деп, мен сурадым.

— Озодо кандый болгоны ла эмди кандый боло бергени керегинде сананып турбай база — деп, ол каруун јандырды. — Бот эмди ончо балдар јети јажынан ала үренер учурлу ла үренер аргалу, Октябрьский революциядан озо дезе андый неме болбогон.

— Қанайып болбогон? Менин жүрген школым болбогон бо?

— Бу школ болбогон. Оны Октябръдын кийнинде туткандар. Је школ до болгон јерлерде ишмекчилердин ле крестьяндардын балдары ас үренгилеген. Олор алты-јети јаштуда иштеп баргылайтан. Бот мен бала тужымда јүк ле бир класс божотком, тогус јажымнан ала дезе фабрикада иштегем. Капиталисттерди ле помещиктерди сүргүлеп ийерде, мен үренип баштагам, је јажым ол тушта јаан болгон.

● Карган өбөгөн керегинде сен нени билип алдың?

Ол ненин учун пенсия алып јат?

Таадак ненин учун школго үренип болбогон?

Төрөлисти ижисле мактайдыс.

Агаштар, туулар, талайлар ортодо —
Кайда ла биске наҗылар табылат.
Советский кижии кайда да болзо,
Төрөлин ижиле мактадат.

Иштинг улу кўчине јөмөнип,
Көмүрди, газты јерден ол табат.
Өштүлер коскоргон јерлерде
Јурттар кубалданг орныгат.

Кўн јыргалду, омок көндүккей,
Өйди калас өткүрбей туралы,
Төрөлис ырысту јүрүмге јүткигей,
Оныла тен-тай бис базалы!

Иштеги јенү, јуудагы јенүдий,
Бойы биске келбес, наҗылар.
Төрөлди ижисле бис өгжидип,
Ырыска ичкери баралдар!

В. Лебедев-Кумач.

● Иштеги јенү, јуудагы јенүдий дегенин сен канайып ондоп турун?

Кеп сөстөр.

Иш јок болзо, амыр да јок.

Иштенкейдинг колы ус, иштенбестинг тили ус.

Капшууннын карызы јоон, јожоннын јодозы јоон.

Р о с с и я.

I

Бистинг орооныс сүреен јаан. Ол он беш орооннын, он беш республиканын союзы. Шак онын учун бистинг орооныс Советский Социалистический Республикалардын Союзы — СССР деп адалат.

ла экү иштенгенисте, ол бойынын жүрүминен нени-нени куучындап турар. Ол жууда туружып, фашисттерге удурлажа жуулашкан. Жуунун кийнинде ол заводто шофёр болуп иштеген, көп жорыктаган да, көпти көргөн дө. Эмди дезе ол иштей бат.

Айына бир катаптап ого акча экелгилеп берет, оны ол пенсия деп айдат.

— Слерге не учун акча экелгилейт? — деп, мен таадамнан сурагам.

— Азыйда иштегеним учун, бистинг закон андый — деп, таадам каруун жандырды.

Мен бичиктерди улам ла угуза кычырып турадым. Бир катап мен советский үренчиктер керегинде бичикти кычырып отырала, көрзөм, таадам сүрекей терең санааркап калган отырды.

— Таада, слер не керегинде санандаар? — деп, мен сурадым.

— Озодо кандый болгоны ла эмди кандый боло бергени керегинде сананып турбай база — деп, ол каруун жандырды. — Бот эмди ончо балдар жети жажынан ала үренер учурлу ла үренер аргалу, Октябрьский революциядан озо дезе андый неме болбогон.

— Канайып болбогон? Менин жүрген школым болбогон бо?

— Бу школ болбогон. Оны Октябрьдын кийнинде туткандар. Же школ до болгон жерлерде ишмекчилердин ле крестьяндардын балдары ас үренгилеген. Олор алты-жети жаштуда иштеп баргылайтан. Бот мен бала тужымда жүк ле бир класс божотком, тогус жажымнан ала дезе фабрикада иштегем. Капиталисттерди ле помещиктерди сүргүлөп ийерде, мен үренип баштагам, же жажым ол тушта жаан болгон.

● Карган өбөгөн керегинде сен нени билип алдын?

Ол ненин учун пенсия алып бат?

Таадак ненин учун школго үренип болбогон?

Төрөлисти ижисле мактайдыс.

Агаштар, туулар, талайлар ортодо —
Кайда ла биске наҗылар табылат.
Советский кижии кайда да болзо,
Төрөлин ижиле мактадат.

Иштин улу кўчине јөмөнип,
Көмүрди, газты јерден ол табат.
Өштүлер коскоргон јерлерде
Јурттар кубалданг орныгат.

Күн јыргалду, омок көндүккей,
Өйди калас өткүрбей туралы,
Төрөлис ырысту жүрүмге јүткигей,
Оныла тен-тай бис базалы!

Иштеги јенү, јуудагы јенүдий,
Бойы биске келбес, наҗылар.
Төрөлди ижисле бис өнгјидип,
Ырыска ичкери баралдар!

В. Лебедев-Кумач.

● Иштеги јенү, јуудагы јенүдий дегенин сен канайып ондоп турун?

Кеп сөстөр.

Иш јок болзо, амыр да јок.
Иштенкејдинг колы ус, иштенбестинг тили ус.
Капшууннынг карызы јоон, јожоннынг јодозы јоон.

Р о с с и я.

I

Бистинг орооныс сүреен јаан. Ол он беш орооннынг, он беш республиканынг союзы. Шак онынг учун бистинг орооныс Советский Социалистический Республикалардын Союзы — СССР деп адалат.

Јаан да, чала кичинек те, сырангай оогош то республика-лар бар. Је олор ончозы тенг. Бистин законушта шак анайып бичилген.

Бистин республикалар эжелү-сыйындудый, албатыларыс карындаштардый. Олордын ончолорында јаан эне бар — бистин социалистический Төрөлис. Шак онын учун бис — сырангай башка-башка укту улус: орустар, таджиктер, узбектер... — карындаштар.

II

Россия дегени кандый ороон не? Јаан да, ар-бүткени де жүзүн-жүүр. Түштүкте, Кара талайдын жаказында, пальмалар чечектейт. Түндүкте дезе кар жаап, соок салкындар согуп турат. Июль айдын ортозында, өскө жерлерде изү болгондо, мында кунурак чечектер жаңы-жаңы ла жайылып јат. Түндүктеги јай кыска да, соок то. Кайа көрөргө јеткелегинде, качан ок өдө конор.

Је түштүк јаар баргажын, ончо неме кубулып турар. Кыш кыскарар, јай узаар. Јенестү түндүк тундра божоор, ийне бүрлү агаштар башталар. Ийне бүрлү агаштардын ары јанында дезе алыш-колыш агаштар туруп чыгар, өскөртө айтса, мында бир агаш ийне бүрлү, база бирүзи јалбрак бүрлү болор. Темдектезе, чиби ле дуб. Агаштардын, ын-шын јыштардын ары јанында дезе — чөлдөр. Көзинди јумуп ийзенг, сенин жүзинди кем де јымжак алакандарыла сыймады деп билдирер. Онызы салкын. Јаскыда салкын чөлдө јып-јымжак. Өлөң дезе мында јаскыда јап-јажыл өндү.

III

Россиянын городторынын јаражы керегинде мен нени де айтпадым. Олордын ады-чуузы кандый! Темдектезе, Ленинград. Мында кажы ла тура — история. Мында узак өйдин туркунына Ленин јаткан. Мынан бистин революциябыс башталган.

А бистин Төрөлистин столицазы! Бу јангыс ла бистин орооныстын сүүген города эмес. Бу ончо тегин улустын сүүген города.

Москванын үнин бастыра телекей угуп јат.

Бот онын учун Москва — эн јараш город. Ненин учун дезе ончо улуска јакшызын јетирет.

Россия — эн ле јаан республика деп, сен эмди көрүп јадың. Ол бойынын он төрт сыйындарынан јаан.

Ол эн ле байлыгы да. Ондо агаштар, темир, нефть, таш көмүр көп... Чүмдү машиналар иштеп турган мундар тоолу заводтор до, фабрикалар да көп.

Је Россия быйанзак та республика. Ол бойында бар не ле немени сыйындарыла тен үлежип турат. Эје кижидий, ол кичү сыйындарына — өскө республикаларга — түрген өзөргө, там байыырга ла јаранып өнжиирге болужат.

Г. Цыферов.

● Кычырганынды кыскарта куучындап бер.

Бистин герб¹.

Ороондор бойлорынын гербтерин

Јүзүн-базын бүдүмдү эткилеген.

Барынтычы ирбис,

Кан-кереде,

Карагула карайлап келген.

Озодо јандаган јанды ойгортып,

Ороондордын гербинен

Аннын мурды тиштерин кылайтып,

Айылдаштарына кекенген.

¹ Герб — государствонын, орооннын, городтын аңыланатан темдеги, ол флагтарда, акчаларда, печатьтарда јуралып јат.

Чын бұдұжин чек жылайтып,
Кыйгас куш
Эмезе казыр ан
Кылыш, жыда тамажында тудунып,
Кыргын жууга умзанган.
Бистин гербте карагула,
Кан-кереде јуралбаган,
Алтын буудай, уур маска
Айдый серпле биригип калган.
Өскө калыкка бис кекенбейдис,
Өскөн јеристи корып чеберлейдис,
Иштеп јаткан бастыра албаты
Истеп бедреген ырызын тапты.
Албатылардын союзы
Өштүге качан да јендирбес.
Маска ла серптин колбузы
Үргүлјиге үзүлбес!

С. Маршак.

● Бистин герб өскө ороондордын гербтеринен незиле башкалат? Онызы керегинде үлгерде канайып айдылган? Кычыр.

Бу үлгердин төс шүүлтези кандый?

Төс шүүлте айдылган строкаларды кычыр.

Кызыл мааны керегинде.

Кызып калган жылдардан
Келген кызыл мааны бу.
Кыйылып барган адалардын
Кызыл јалбыш каны бу.
Казыр кааннын ширеезин
Кайылта соккон јалкын сен.
Јайымнын јаан јалбыжындый,
Јалбырап турун эмди сен.

Б. Суркашев.

● Поэт кызыл мааныны неле тундештирип турганын айдып бер.

Ар-бүткенди кубултаачы улус.

Бистинг орооныс жылдың жылга там ла ийделенип, байып туру. Бу ненинг учун андый дезе, бисте улус ончозы өмө-жөмөлө иштеп, бой-бойына болужып жат.

Кыралар, маалалар, садтар керегинде жаңыс ла колхозчылар кичеенип турган эмес, је учёныйлар да кичеенип турулар. Жадаган буудайды жаңыс күскиде, кышка удурә үрендеер эмес, је жаскыда да үрендеер деп, озогы тужында бир де кижинин санаазына да кирбес эди. Дыня, арбуз, виноград Москванын жанында, помидор дезе ыраак түндүкте бүдер деп, кем де бүтпес эди.

Яблоняны грушала, вишняны јодроло бириктирерге кем де ченешпеген.

Мынын ончозына ар-бүткенди бактыраачы жалтанбас улус — советский учёныйлар једип алган.

Бойынын колдорыла.

Ўредүчи балдарга коммунизм тужында кайкамчылу жүрүм болоры ла кеен-јараш городтор тудулары керегинде, улус бойынын күүниле климатты кубултарга үренип алары ла түндүкте түштүк јердин агаштары өзөри керегинде куучындаган...

Ўредүчи көп солун неме куучындап берген. Балдар сүрекеј ајарулу уккулаган.

— Је бастыра ол једимдерге једерге, эмди де көп лө јакшы иштенер керек! — деп, ўредүчи кожуп айтты.

Балдар класстан чыккылап келерде, бир уулчак айткан:

— Мен уйуктап калала, коммунизм тужында ойгонып келер эдим!

— Онызы јилбүлү эмес! — деп, экинчи уулчак јара киришти. — Коммунизм канайып тудуларын мен бойымнын көзимле көрүп турар эдим!

— Мен дезе оны бойымнын колдорымла тударга турум! — деп, үчинчи уулчак айтты.

В. Осееванын бичигени аайынча.

● Балдар үредүчизинин куучынын ненин учун сүрекей аярулу уккулаган?

Уредүчи куучынын учунда нени айтты?

Уулчактардын айткан сөстөрүн шүүп көр. Олордын кемизи келиштире айтты?

Орооннын жылдыстарлу календари.

Бистин орооныста жаңы, жылдыстарлу календарь табылып келди.

Онын баштапкы страницазы 1961 жылда 12 апрельде ачылган. Баштапкы советский кижин, жалтанбас космонавт Юрий Алексеевич Гагарин «Восток-1» деп керепке отырып, бистин Жерден ырап барган. Улус ак-жарыкла көп жорыктап жүрөт. Поездтерле, пароходторло, самолётторло жорыктагылайт. Же Юрий Гагариннен озо бир де кижин ракетала жылдыстар жаар учпаган.

Бистин жылдыстарлу календарьдын баштапкы страницазын бастыра телекей көргөн. Көрөлө — тын кайкаган. Сүйүнгөн де.

Же жаңыс страницалу кандый календарь болотон? Жарым да жыл өдөргө жеткелекте, календарьда жаңы страница табылып келди. Оны жалтанбас космонавт Герман Степанович Титов бичиген.

Бир жылдын бажында дезе орооныстын жылдыстарлу календари тургуза ла эки страницага көптөгөн. Эмди жаңыс космонавт эмес, бир уунда экүзи — Андриян Григорьевич Николаев ле Павел Романович Попович жылдыстар дөөн учуп чыккан.

Бистин жылдыстарлу календарьды көрзөөр. 1963 жыл-

дын июнь айы. Космосто эки кереп учат: «Восток-5» ле «Восток-6». Жылдыстарлу календарьда дезе јаны — бежинчи ле алтынчы страницалар табылып келген. Олорды Валерий Быковский ле Валентина Терешкова ачкылаган.

Алтынчы страница анылу башка! Космосто баштапкы үй кижи! Ол јер шардын үстиле учат, бастыра телекейге онын «Мен — Чайка» деген сөстөри угулат.

Бистинг жылдыстарлу календарь там ла өзөт, онын страницалары там ла көптөйт. Жылдар өткөн сайын дезе ол сүрекей «калын» болор!

Бүгүнгү јаш кычыраачылардын кемизи-кемизи ороонынын жылдыстарлу календарине келер өйдө, ат-нерелү страницазын сыйлаар деп, бүдүп турум.

Ю. Яковлевтинг бичигени аайынча.

● Жылдыстарлу календарь керегинде куучында.

Үылу јай, капшай кел!

Кенетийин ајас јаскы тенгериде
Казыр булуттар кӧрӧнди чыдырап.
Салкын сокты, Агаштар эбиреде
Кӧнкӧрӧ тӱштилер, кӱкӱртке бажырып.
Какшаган кайынга тамчызын булуттар
Мӧнӱн акчадый таштап бердилер.
Јааштын кийнинде јаланда кушкаштар
Јайдын кӱндерин јарлап ийдилер.

Л. Кокышев.

Табышкактар.

Энези — јер, адазы — јанмыр.
Соок келгежин — учуп тӱжер, јылу келгежин — уру-
лып тӱжер.
Сууны кечире бӧкӧн кӱр јадыры.

Ј а й.

Јаста бойынын чечектери, јайда база бойынын чечекте-
ри. Агаштын јаказында сары тегенектин кыссылтым чечек-

тери јайылганда, бўкте кўзўни деп чечектер көргөндө, ак ромашкалар бойларынын чечектерин кўн јаар сунганда — јайдын келгени ле бу деп айдарга јараар.

Јай керегинде агаш ортозындагы јиилектер де куучындап берер. Эмди јайдын кандый айы болгонын олордон до билип алар аргалу. Баштапкы кой јиилек — ол июнь, баштапкы карагат — июль, баштапкы тийингат — август.

Чынын айтса, июль ай јангыс ла карагатту эмес, ол жылдын энг ле көп јиилектү айы. Июльда малина, көк торбос, кайынат, ежевика, кызылгат ла боронот быжып јат.

Јайдын ойинде агаш ортозында «пиў...пиў» деген чичкечек чыйкылдаш уккадый. Ол өлөнгө оролып, күртүктин балдары ўн алыжат. Энези оморды карагатту акка баштап апарат.

Јай — агаш ортозындагы јаш ан-куштын ойи. Уйаларынан кушкаштар чыгара учкулайт, андардын јаш ўйези өзүп чыдайт. Агаш ортозындагы ончо јаш тындулардан айунын балдары јаан. Омор туку кышкыда ичеенде чыккылаган, эмди омор энезинин кийнинен уккур барат. Бир-бирўзи энезинин айтканын укпаза, эне айу онызына тажылган берет.

Јаш тўлкўчектер ичеенинин јанында ойногылайт, тийингеш өрө бийикте баштапкы ла катап агаштан агашка калыйт. Бозом энгерде кичинек ёжтор андаарга чыгат.

Сен агаш аразындагы јаш тындуларга јолыксан, оморды качан да ачындырба. Омор најызы айылдап келген деп билип јўрзин.

Н. Надеждина.

● Јай келгенин бис агаш ортозындагы кандый темдектерден билип јадыс? Ол темдектерди куучынан тап.

Слер бойоор нени көрдигер?

Агаш аразындагы јанылга.

...Бир катап энем агаш ортозына јиилектеп барарда, мени бойыла кожо алган. Ол јыл кой јиилек сўрекей көп бўткен.

Јиилек деремненин ары ла јанында, азыйда агажын кезип койгон јерде, өскөн...

Је бис агашка једип ле келеристе, кенетийин көк булут јылып келген, оноң козыр јанмыр урулып тура берди. Күн дезе ол ло бойынча чалыган. Јанмырдың тамчылары јерге түжүп, јалбрактарга меч эдип уур тийип турган. Олор өлөңгө, јыраалардың ла агаштардың бүрине артылган, кажы ла тамчыда күң јаркындалып, ойноп јатты.

Бис энемле экү агаштын төзине јеткелегисте, күндү јанмыр токтой берген.

— Көрзөң дө, Юра, кандый јараш — деп, энем јажынган јеринен чыгып, айтты.

Мен ајыктанып көрдим. Бастыра тенгерини кечире жүзүн-јүүр өңдү солоңы јатты. Оның бир учы бистинг деремнеге тайанган, база бирүзи дезе сууның ол јанындагы ыраак бүктерге ууланган.

— Уй, сүреенин! — дедим. — Торт ло күрдий. Оныла жүгүрип өткөн кижиле!

— Сен оның ордына јерле жүгүрип жүр — деп, энем каткырды.

Оноң бис агаш ортозына кой јиилек терерге бардыс.

Бис актарла төңөзөктөрдинг ле төңөштөрдинг јанынча жүрүп, бышкан козыр јиилектер таап турдыс...

Мен јыраалардың ортозынча жүгүрип, олордон јанмырдың калганчы тамчыларын кактагам. Энем мында ок јуугында жүрген, оның учун мен азарынан чек коркыбагам.

Јаан сары көбөлөк актын үстиле учуп өтти. Мен бөрүкти бажымнан ушта соголо, оның кийнинен казаладым. Је көбөлөк бирде сыраңай өлөңгө јетире јабызап, бирде өрө көдүрилип турган. Мен оның кийнинен сүрүжип-сүрүжип турала, анайып ла тудуп албадым — кайдаар да агаш аразына уча берген.

Чек тынастап, мен токтой түжеле, айландыра ајыктандым. «Энем кайда не?» Ол кайда да көрүнбеген.

Айлым јанында јажынып ойноордо кыйгыратаным чылап, «Ау!» — деп кыйгырдым.

Кенетийин кайдан да ыраактан, агаш аразынан, «ау!» деген јандыра каруу угулды.

Мен селт эде бердим. Энемнен андый ыраак јүгүре берген болотом бо? Ол кайда? Оны канайып табатан? Мынан озо ачык-јарык болгон бастыра агаш эмди меге јажытту, коркышту деп билдирди.

— Эне!.. Эне!.. — деп ыйлаардын бери јанында бар-јок күчимле кыйгырдым.

«Эне-не-не-е!» — деп, кем де ыраактан мени өткөнгөндий угулды. Бу ок өйдө коштой өскөн јыраалардын ортозынан энем чыга јүгүрди.

— Не кыйгырып турун? Не болды? — деп, ол чочыган бойынча сурады.

— Мен сени ыраак деп бодогом! — деп, тургуза ла токынап, каруун бердим. — Анда агаш ортозында кем де өткөнүп туру.

— Кем өткөнөт? — деп, энем ондободы.

— Билбезим. Мен кыйгыргамда, ол база кыйгырат. Уксаң да! — Мен катап, је јалтанбай кыйгырдым: — Ау! Ау!

«Ау! Ау! Ау!» — деп ыраак агаш ортозынан јандыра үнденди.

— Је ол јанылга ине — деп, энем айтты.

— Јанылга? А ол анда нени эдет?

— Нени де этпей јат. Агаш ортозынан сенин ок үнин јаныланып келет, сеге дезе кем де каруун јандырат деп билдирип јат.

Мен энемниг айтканын бүдүп-бүтпей уктым: «Канайып андый болотон? Менин ок үним меге каруун јандырат, айла мен бойым унчукпай тургамда!»

База ла кыйгырып көрдим:

— Кел бери!

«Бери-и-и-и!» — деп агаш ортозында јаныланды.

— Эне, айса анда кем-кем өткөнип турган болор бо? — деп, мен кемзинип сурадым. — Барып көрөк лө.

— Бот кандый тенек! — деп, энем каткырды. — Көрөргө турган болзон, баргайыс, же бис экү кемди де таппазыс.

Мен кер-мар учуралга энемнин колынан тудунып алдым: «Ол кандый жаңылга, кем оны билер!» Бис орык жолло агаш ортозына бардыс.

— Сен мында ба? — деп каа-жаа кыйгырып брааттым.

«Мында-а-ба!» — деп ичкери алдыста угулган.

Бис агаш ортозындагы жууканы кечип алала, жарык кайың агаштын аразына чыгып келдис. Мында бир де коркышту эмес болгон.

Мен энемнин колын божодып ийеле, ичкери жүгүрдим.

Кенетийин Жаңылганы көрүп ийдим. Ол сыртыла мен жаар төңөштө отырды. Бастыра бойы боро, боро желбер бөрүктү, торт ло чөрчөктөги алмыстай. Мен кыйгырып чыгала, энем жаар тап эттим:

— Эне, эне, туку төңөштө Жаңылга отыры!

— Бу сен кандый тенексү неме айдадың! — деп, энем чукулданды.

Ол мени колымнан ала койып, жалтанбай ичкери басты.

— А ол биске тийбес пе? — деп, мен сурап турдым.

— Же, тенеербе — деп, энем каруун жандырды.

Бис акка бардыс.

— Туку ол! — деп шымырандым.

— Же ол Кузьма өбөгөн уйлар кабырат ине!

Энемнин үнин угала, Жаңылга кайра баштанарда, мен таныш буурыл сагалды ла ватадый ак кабактарды көрүп ийдим. Сагалды ла кабактарды, быжырган яблоко чылап, жуурылып калган кара жүзине өнөтийин жапшыргандый көрүнди.

— Ой былар, мен слерди Жаңылга деп бодогом! — деп, таадакка жүгүрүп клееделе, кыйгырдым.

— Жаңылга? — деп, ол алан кайкап, бычакла жонуп

отырган агаш эдискизин јерге салып койды. — Јаңылга — ол, көөркийим, кижн эмес. Ол агаш ортозынын ўни.

— Канайып «агаш ортозынын ўни»? — деп, мен ондободым.

— А мынайып. Агаш ортозында кыйгырып ийзен, ол сеге каруун јандырат. Кажы ла агажак, кажы ла јыраа ўн јандырат.

Бис олорло канайып ўн алыжып турганысты уксаң да.

Карган өбөгөн бойынын эдискизин көдүрип, эрке, чөйө ойной берди. Ол ойноордо, кандый да јажу кожон кожондогондый угулган. Кайда да ыраак-ыраакта агаш ортозында ого андый ок өскө ўн јөмөшкөн.

Энем базып келип, коштой төнөшкө отырып алды. Карган өбөгөн ойноп божоордо, јаңылга база токтоды.

— Агашла мен канайып ўн алыжып турганымды эмди уктын ба, балам? — деп, таадак айтты. — Јаңылга — ол агаш аразынын ээзи. Кушкаш нени сыгырганын, аң нени ўнденгенин — ончозын сеге айдып берер, нени де јажырбас. Сен дезе агаш ортозыла јүрүп, оны тындап тур. Ол сеге агаш ортозынын бастыра јажыдын ачып берер.

Јаңылга дегени не болгонын мен ол тушта анайып ла ондобогом. Је оны јажына сүүгем, агаш ортозынын јажырту ўни деп, эдискинин кожоны деп, балдарға айдатан озогы чөрчөк деп сүүгем...

Г. Скребицкий.

● Агаш ортозында слерге не јараганын куучындап бер.

Солоны, јаңылга керегинде куучында канайып айдылган? Кычыр.

Пастух јаңылгаиы ненин учун агаш аразынын ўни деп адаган?

Сүзеен уй.

Бисте коркышту сүүзен уй бар болгон.

Бир катап, бозузына јүткип, мүүзиле кажаганды да јемире сүскен. Онын мүүзи узун да, түс те болгон. Адам онын

мүүзинин бажын кезерге сананган, је анайда ла кезилбей артып калган.

Бир катап јайгыда энем уйды саайла, бозуны чыгарып, сыйныма айтты:

— Феня, оморды суунын јарады јаар айдап апар, эмеш отоп јүргүлезин.

Феня чырбагал алып, оморды суунын јарадына айдап экелеле, одорго божодып, бойы дезе талдын тӧзине отырып алган.

Феняга кенетийин јыраанын ортозында не де шылырай бергени угулды. Кӧрзӧ: јыраанын ортозынан кандый да боро неме чыгып клеетти.

Қызычак бу бистин Серко деп ийт болор деп сананган.

— Серко, Серко! — деп, Феня кычырды.

Кенетийин кӧрзӧ — бозу, оны ээчий уй, јүүле берген чилеп, онын үсти орто мантап клеетти.

Феня тура јүгүреле, агашка јаба туруп алды, бозу Феня јаар мантады. Уй оморды экүлезин кийин јаныла агашка јаба кыстап алды. Бажын сүскейтип, огырып, алын буттарыла јерди чапчып, мүүзин дезе бӧрүге удур уулап алган турды.

Феня тын коркыйла, эки колыла агашты кучактанып алды, кыйгырайын дезе уни де чыкпады. Бӧрү дезе уйга чурап

келеле, туура калыды: бөрүни уй баштап ла тарыйын сүзүп ийген ошкош.

Бөрү уйдын бир јанынан чурап, неме болбогондо, база бир јанынан чурап, уйды тударга эмезе бозуны каап аларга албаданып турды. Је бир де неме болбойт, — бөрү кайдаар ла чураза, ого удур мүүс турат. Бу тушта кызык болуш сурап кыйгырды.

Бистин улус ыраак эмес јерде кыра сүрген. Олорго уйдын мөөрөгөни де, кызыктыг кыйгырганы да угулган.

Бу кыйгы-табышка улус жүгүрүжип келди. Бөрү улустыг жүгүрип клееткенин көрүп, тижин база бир, эки катап ырсайтып ийеле, јырааныг ортозы јаар кача берди.

Уйдын мүүзин кеспегенине адам сүреен сүүнди.

К. Ушинский.

● Уй бойыныг бозузын канайып корулады?

Бөрү уйга канайып табарып турды?

Бөрү нениг учун качты?

Киске ле тийинг.

Кискениг балдары өлүп калган. Киске курсак та јибей, балдарын бедреп, ачынчылу маарап жүрген.

Балдар ого килей берди.

Бир катап олор агаш аразынан тийинниг балазын табала, оны айлына экелген. Тийинниг көзи ачылгалак болгон, ол курсак та јип билбейтен, базып та болбойтон. Балдар оны кискеге коштой салып койгон. Киске тийинниг балазын јыткарып, јалап, бойыныг балазы чылап, эмизе берген. Киске тийинге кожо уйуктап, онызы тонгондо, бойыныг јылузыла јылыдатан. Азыранты балазына бир де ийти јууктатпайтан: ийт јууктап ла келгенде, түгин атрайтып, кийин тамажына отырып алып, тамажыла ийти тажып, сүрүп салатан.

Тийинг эмеш јаанап келерде, киске оны чычкан тударга

үреткен. Озо баштап өлгөн чычканды экелеле, јерге салып, оны канайып тудатанын көргүскен. Онын кийинде јүк арай-дан ла кыймыктанган чала тынду чычканды экелген. Арт-учында, тынду чычканды экелген — оны божодып ийеле, ой-то тудуп алган. Киске анайып тийинди чычкан тударга үреткен.

Је тийин чычкан тудуп јиирге күүнзебейтен. Киске үрен-чигин бойынын кылык-јанына үредип аларга калас кичеен-ген: тийин оны торт ондобой турган. Ол, киске чилеп, маа-раарга да үренип албаган, киске оны кычырганда, тийин бойынын тилиле «ур, ур» деп үнденетен.

Бир катап киске айылдан чыгала, сад јаар барган, тийин оны ээчий анаар ок секирип барган. Олор кузукту агаштын јанына келгендер. Агаштын төзинде чычкандар бойына ичеген казып койгон. Киске тийинди чычкан тударга база ла үредерге сананган. Је тийин агашты көргөн лө бой-ынча, калып чыгала, кармактанып, сырангай ла бийик буда-гына чыгып алган. Анда тийин тамаштарына отырып алала, кузукты үзүп, оны кабыгынан арчып, јакшынак эмилле там-зыктанган.

Ол өйдөң ала киске тийинди чычкан тударга үретпей барды. Азыйда ок чылап, олор экү эптү-јөптү јаткан, садка барып јүргүлейтен, је эмди олор курсагын алдынан бойлоры табар болгон. Киске кузукту агаштын төзинде чычкандап јүретен, тийин дезе будактарды кырлап, кузуктарла тамзык-танатан.

Н. Вагнер.

● Киске кичинек тийинди канайып кичееген?

Ол чычкан тударга тийинди ненин учун үретпей барды?

Пионер болорым.

Агам галстук кий јүрет!

Агам — пионер:

Оны былтыр күскиде
Отрядка бичиген.
Мен эмди агама
Күйүнип көрөдим.
Менин жажым азына
Кунугып жүредим.
Энемнин меге айтканы:
«Тегин кунукпай,
Галстукка баштап тарый
Тендежип албай.
Пионерге кирерге,
Билеринди көптөтсөн,
Амадууна једерге,
Ак санаалу сен өссөн».

М. Познанская.

Кызыл галстуктар, мөңүн горн ло нак балдар керегинде.

19 майда бистинг городтордын ла деремнелердин оромдорында, балдар бар кажы ла јерде омок барабандар тўнкўлдеп, эдил горндор јынгырап турат. 19 май — В. И. Лениннин адыла адалган пионерский организациянын тōзōлгōн кўни. Балдар бу байрамды јакшынак керектериле, сўрекеј јакшы ўредўзиле уткын турулар. Мундар тоолу октябраттар бу кўнде пионерлер боло берер.

Оромло октябрёнок Серёжа брааткан.

Ого удур почтальон. Серёжа айтты:

— Јакшылар, нōкōр почтальон! А Вова агамды бўгўн пионерге алар!

— Јакшы-јакшы! — деп, почтальон сўўне берди. — Уул јаанаган. Менен ого «Пионерская правданы» берип койзон.

— Быян болзын! — дейле, Серёжа оног ары басты.

Ол оромло браадарда, ого удура Люба велосипедтү мантадып келеле, жыгылды.

Люба тура жүгүреле, көрзө — велосипедтин рули бир жаны жаар, ээри өскө жаны жаар бурылып калган, эки спицазы сынала, эрин сагал чылап, атрайып калтыр. Люба ыйлап-сыктап чыкты.

— Ыйлаба, Люба! — деп, Серёжа айтты.

Ол велосипедти көдүрүп, алын көлөсөзін буттарыла кычып алды, рульга десе колдору жетпеди.

— Эй, Люба, көлөсөни тутсаң!

Люба ыйлаза да, же онын сөзін угат. Серёжа рульды жерине кондырып, ээрди түзеделе, спицаларын чыгара толгоды.

— Бүгүн бистин Вованы пионерге алгылайт. Мен школго браадым.

— Ой! Мени кожо алзан! — деп, Люба айтты.

Балдар оромло браадат. Кенете уккулаза: кем де ыйлап турган эмтир. Он жаны жаар көргиледи — кем де жок, сол жаны жаар көргиледи — база кем де жок. Өрө көргиледи — көрүп ийдилер.

Чеденде уулчак салактайт. Ол чамчазынын эдегиле казыкка илинип калган. Өрө тартынайын десе — чагы жетпес, колдорун бош саларга база жарабас — чамчазы жыртылар. Уулчак чеденнен колдорула тудунып, буттарыла тебинип алып, ыйлап ла жат.

Серёжа чеденге чыгып, уулчактын чамчазын казыктан алып ийди — уулчак өлөңнүн үстине келип түшти.

— Чедендерге не чыгып туруң? — деп, Люба сурады.

— Мячиктин кийнинен. Колдорымды амырадып алзам, база ла чыгарым.

— Бис сего болужып берер эдис, же биске школго барар керек — деп, Серёжа айтты. — Менин агамды пионерге алгылайт.

— А горн анда болор бо? — деп, уулчак сурады.

— Ончозы болор. Барабан да, горн до, мааны да.

Школго олор үчү жүгүргиледи: Серёжа, Люба ла Гена. Переулоктоң оромго чыккылады, анда дезе уулчактар мяч тепкилеген. Бир бек терегешти талдап алып, чечени јанынан мөрөйлөшкөн эмтир. Серёжа олорго базып келеле, айтты:

— Терегешке тийгиспезеер. Сындырып ийереер.

— А бу сен кем андый? Мойнынга јудрук тийгелекте, ары тайыл!

— А-а, андый ба! — деп, Серёжа айтты. — Мячты бер-безим!

Уулчактар бөрүктерин кептей кийип, јудруктарын түүн-гилеп алды.

— Је — дедилер.

Серёжа дезе терегешке јөлөнө туруп алып, унчукпайт. Бу өйдө Гена базып келип, оныла коштой туруп алды. Люба база једип келди. Тизези тыркыраза да, база коштой туруп алган. Ол ўстине мынайып айтпазын ба:

— Бис школго браадыс. Анда Вованы пионерге алгы-лайт. Кедери барбазаар, бис отрядты болушка кычырып аларыс.

— Ха-ха! — деп, тельняшкалу уулчак айтты.

Је онызын ол тегине ле, јалтанбаска, айткан. Ненин учун дезе ол ло тарыйын бойынын нөкөрлөриле шымыраныжып тура берген.

— Баралдар мынан! Одорокторло бойыннын ла түбегинге берижерин! Эй, мячты бер!

Серёжа мячты берип ийди. Је уулчактар барбаганча, терегештен туура баспады.

— Је, балдар, эмди бар-јок кўчисле казалаар керек! Онон башка оройтып каларыс.

Олор школго жүгүргилеп келди. Залда дезе мааныларлу, барабанду, горнду пионерлер тургулаган. Олордын одожында база балдар. Олор ончозы ак чамчаларлу, је галстуктары јок, олордын ортозында Вова турган эмтир.

Вова торжественный сөзин берген.

Горн жыгыраган, барабан тўнкўлдеген.

Вовага кызыл галстук буулап бердилер. Вова пионер болуп калды.

Олор жангылап клеедерде, Люба сурады:

— Вова, а сен эмди нени эдер учурлу?

— Баштапкызында, пионер ончо балдарга јозок көргүзер — деп, Вова айтты. — Керектерис дезе сўрекей көп. Бис ар-бўткенди корыыр, спортто туружар, кичинек балдардын адаанын алар ла јакшы ўренер учурлу.

— Айдарда, бис база удабай пионерлер болорыс! — деп, Люба сўўнди. — Оо јўк Серёжаны да алгажын. Ол бўгўн менин велосипедимди јазаган, Генага чеденнен тўжерге болушкан, терегешти корып алган.

— А онон башка кандый болотон эди? — деп, Вова кайкады. — Октябрёнок бойын пионер болорына белетебей база.

— Э чаалда, капшай јаанайтан болзом! — деп, кенете Гена айтты. — Пионерге алза, горнист болор эдим.

Ол ичкери бир алтам эдип, он колын курына салып, сол колын өрө көдўрерде, ол мўнўн горн тудунып алгандый көрўнди.

В. Бахревскаянын бичигени аайынча.

● Куучында айдылган октябрыттар пионерлер болгодый ба? Ненин учун?

Табышкактар табары.

5 стр. Јалкын ла кўкўрт. 2. Булут ла јанмыр.

8 стр. Тобого, кузук, эмил.

60 стр. Кар. Тош.

66 стр. Айлар, айлардагы кўндердин тоозы.

115 стр. Тош ло суу.

129 стр. 1. Салда, салданын мизи. 2. Јер.

170 стр. 1. Ылўн. 2. Кар, јанмыр. 3. Солонгы.

БА ЖА ЛЫ Қ ТА Р

Жакшы ба, школ!

Қайран жай бдб берди	3	Кўкўрттў жааш	6
Баштапкы сентябрь	3	Мбш	7
Каникул божоп калды!	4	Жажыл патруль	8
Олбгдб чалын кандый болуп јат	5	Эзен болзын, јылу жай	10

Октябраттардын јўрўми ле керектери

Митя кем андый?	12	Октябраттардын најылыгы	18
Звездчканын командири	14	Ујат	20
Ижемјилў најы	15	Қоллектив	22

Кўс

Кўс башталды	24	Ачап чай	27
Сентябрь	25	Турна	29
Кўскиде	27	Кўс, кўс	33

Жакшы дегени не, јаман дегени не

Ырысту салым	34	Вишня	38
Пичугиннинг кўри	35	Огурчынлар	39
Бир жатап тўнде	36	Тармалу сбс	43

Улу Октябрь

Кўски тагдак	48	Владимир Ильич Ленин	51
Совет јаннан озо ишмбкчилер ка-		Кўрде	54
найда јаткан	49	Јалы јок јалчы	56
Совет јаннан озо крестьяндар ка-		Октябрь	58
найда јаткан	50		

Кыш

Қышты уткыганы	59	Қышкыда	62
Баштапкы кар	59	Болуш келип јат	64
Қышкы таг	60	Јылдык-ббббб	66
Аркадагы базыт	61	Чиби	67
Қуштар кардын алдында	61	Тайгадагы елка	67

Чбрчбктбр лб баснялар

Боро қушкаш	71	Јалтанбас койон	80
Јўс сагыш	76	Тбб суу ичкенде, ненин учун	
Себиске ле Чымалы	78	кайра кбрўп турат	84
Куу, Чортон ло Рак	79		

Советский черү

Граннын чике бойында	86	Александр Матросов	95
Черүнин төзөлгөн күни	87	Темирлерим жытыжат	96
Ваня Андрианов	90	Солдаттын быяаны	98
Тоня-партизанка	92	Советский солдат	98

8 Март — үй улустын телекейлик күни

Энем керегинде	100	Надежда Константиновна Круп- ская	107
Энези	101	«Восток-6»	109
Эне	104	Кирнестедеги куучын	112
Учуактын учында	105		

Лас-жаражай

Лас	114	Баарчыктар	122
Кыштын учы	115	Уулчактар ла суугуштын балда- ры	124
Күн там ла жаркынду чалыйт	115	Яблоня	126
Ласкыда колхозто	117	Яблоконын түжүмине кем ар- шамык эткен	127
Ак чечектер	118	Ласкы кыра ижи	128
Жыл-кел	119		
Алтын кууук	121		

Ленин бисле кожо

Лайым элбек жалаң үстінде	130	школдогы жылдары	133
Мавзолейдин жанындагы чечектер	131	Шуш сууда	136
Ленин керегинде кожонг	132	Сый	141
Ильичтин бала тужындагы ла		Ару аяктардын обществозы	144

1 Май — ишкүчиле жаткандардын телекейлик күни

Баштапкы май	147	1905 жылдагы Баштапкы май	149
Керептеги байрам	148	Кызыл башмактар	153
Майдын кожонг	149	Бүгүн Май	155

Вистин төрөлис — Советский Союз

Бистин Төрөлис	156	Россия	163
Төрөл	157	Бистин герб	165
Москва. Кызыл площадь	158	Кызыл мааны керегинде	166
Ленинский кырлардагы өргө	159	Ар-бүткенди кубултаачы улус	167
Университет	160	Бойынын колдорыла	167
Эзен, Москва!	161	Орооннын жылдыстарлу кален- дари	168
Бот кандый бисте закон!	161		
Төрөлисти ижисле мактайдыс	163		

Жылу жай, капшай кел!

Кенетийин аяс жаскы тегериде	170	Кюке ле тийинг	177
Жай	170	Пионер болорым	178
Агаш аразындагы жаңылга	171	Кызыл галстуктар, мөңүн горн ло нак балдар керегинде	179
Сүзеен уй	175		

25 акча

6-4 8661